

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ**

**ВОЛУЙКО О. М.
ПОЛУНІНА Л. В.**

**ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ
С Л О В Н И К
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА**

Київ, 2024

УДК 341.231.14 : 341.3(038)
В67

*Рекомендовано до друку вченою радою
Київського інституту Національної гвардії України
(протокол № 16 від 27 червня 2024 року)*

Рецензенти:

Лисенко В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету.

Завидняк В.І., доктор юридичних наук, доцент, старший партнер Адвокатського об'єднання «Лекс Юстум», адвокат.

Комісаров О.Г., доктор юридичних наук, професор, заступник начальника факультету з навчальної та наукової роботи – начальник навчальної частини факультету забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України.

А в т о р и:

Волуйко О.М., кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності факультету забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України, полковник.

Полуніна Л.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності факультету забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України.

В67 Термінологічний словник міжнародного гуманітарного права : термінол. словн. / О.М.Волуйко, Л.В.Полуніна. Київ : КІ НГУ, 2024. 148 с.

ISBN 978-617-8361-16-7

Термінологічний словник підготовлено шляхом узагальнення та систематизації термінів та понять, які використовуються при дії та застосуванні норм міжнародного гуманітарного права.

Словник зібрав у себе термінологію, що міститься у відповідних міжнародних юридичних документах (конвенціях), стандартах і керівництвах міжнародних організацій, національному законодавстві, інформаційній та науковій літературі. Видання розраховано на військовослужбовців, фахівців правоохоронних та судових органів, наукових працівників, а також викладачів, докторантів, аспірантів, здобувачів вищої освіти навчальних закладів і практикуючих юристів.

УДК 341.231.14 : 341.3(038)

ISBN 978-617-8361-16-7

© Київській інститут
Національної гвардії України, 2024 рік
© Волуйко О. М., Полуніна Л. В., 2024 рік

ЗМІСТ

Передмова	4
Український алфавіт	6
А	7
Б	11
В	16
Г	32
Д	38
Е	46
Є	50
Ж	54
З	56
І	74
К	78
Л	84
М	86
Н	97
О	104
П	109
Р	114
С	121
Т	124
У	129
Ф	129
Х	130
Ц	132
Ш	133
Ю	134
Я	134
Загальний список використаної літератури	140
Документи.	145
Довідка про авторів	147

ПЕРЕДМОВА

«Найбільша ж кривда в тім, що не однаковий для всіх закон, а справжнього суда зовсім нема, і той, хто дужчий, чужеє право зневажа».

І. Карпенко-Карий

Найактуальнішим для України є питання дотримання норм міжнародного гуманітарного права в умовах повномасштабного вторгнення РФ та окупації значної території країни. Одним з елементів його досконалого та ефективного застосування є поширення знань про міжнародне гуманітарне право. Така діяльність належить до міжнародно-правових зобов'язань України та впливає з Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткових протоколів до них 1977 р.

Оскільки словник, насамперед, адресовано курсантам, студентам та військовослужбовцям, які навчаються за спеціальностями «Право», «Державна безпека» і «Національна безпека», автори вирішили за доцільне подати до словника значну кількість термінів, які використовуються в сучасному міжнародному гуманітарному праві та теорії міжнародного права. Під час роз'яснення понять, які передусім стосуються міжнародного гуманітарного права, автори спираються на загальноприйняту (або переважаючу) в сучасній вітчизняній науці міжнародного гуманітарного

права точку зору (доктрину). Природно, що певна кількість визначень може дещо відрізнятись від визначень, які зустрічаються в інших наукових і навчальних виданнях.

Матеріал у «Термінологічному словнику міжнародного гуманітарного права» згруповано та розміщено в алфавітному порядку. У кінці словника подається низка звичайних для довідкових видань скорочень.

Цей словник не є закінченою працею, він може підлягати періодичному оновленню, доповнюватися і розширюватися.

Словник розрахований на якнайширше коло читачів, але насамперед на тих, хто має справу з питаннями дії та дотримання норм міжнародного гуманітарного права у своїй щоденній діяльності, спрямовану на захист цивільного населення від впливу збройного конфлікту, та тих, хто припинив брати участь у воєнних діях – військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, суддів, громадських об'єднань, науковців та студентів, а також практикуючих юристів.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

А а	Б б	В в	Г г	Ґ ґ	Д д	Е е
Є є	Ж ж	З з	И и	І і	Ї ї	Й й
К к	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р
С с	Т т	У у	Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч
	Ш ш	Щ щ	Ь ь	Ю ю	Я я	

А

Абсолютна відповідальність – вид матеріальної відповідальності суб’єктів міжнародного права, що виникає внаслідок заподіяння шкоди. Абсолютна відповідальність ґрунтується на договірному зобов’язанні відшкодувати заподіяну матеріальну шкоду незалежно від вини того, хто спричинив її. Абсолютна відповідальність – відшкодування шкоди, заподіяної правомірною діяльністю держави.

Агресія (*фр. aggressif – нападник, войовничий*) – усі види та форми незаконного, зважаючи на статус ООН, збройного нападу та застосування сили однією державою чи групою держав щодо суверенітету, територіальної або політичної незалежності іншої країни, народу.

Анексія (*від лат. annexio – приєднання*) – насильницьке приєднання однією державою території іншої держави чи нації. Анексія може виявлятися у приєднанні або усїєї території, або частини території певної держави, здійсненому в односторонньому порядку. Анексія – це акт, за яким одна держава законодавчо включає територію іншої держави в свої межі, переважно не зважаючи на волю населення цієї території. Анексія може відбуватися внаслідок війни, політичного примусу чи дипломатичної угоди. Анексія є порушенням міжнародного права, зокрема принципу недоторканності кордонів та заборони на захоплення території силою. Сучасні випадки анексії: анексія Автономної республіки Крим російською федерацією у 2014 р., а також спроби анексувати інші території України під час повномасштабного вторгнення росії (24 лютого 2022).

Анклав (від *франц. enclave*, від *лат. inclavo* – замикаю) – у міжнародному праві державне утворення, частина території держави, оточена територією іншої або інших держав. До А., зокрема, належать: Республіка Сан-Марино (оточена територією Італії), Королівство Лесото (оточене територією Південно-Африканської Республіки), Ватикан (розташований посеред Італії, у межах її столиці – Рима). А., на території якого є морський берег, називають напіванклавом (наприклад, Калінінградська обл. рф, Бруней). Питання відносин А. з державою (державами), територією якої (яких) він оточений, розв'язується на основі угод між ними. Режим кордонів А., транспортне сполучення, визначення повітряної території та інші питання в А. вирішуються відповідно до норм міжнародного права.

Аншлюс – форма анексії, політика загарбання іншої держави. А. було здійснено, зокрема, фашистським режимом Німеччини стосовно Австрії. Фактично А. відбувся 11-12 березня 1938 р., коли гітлерівці за підтримки австрійських нацистів окупували Австрію. Так званий закон «Про воз'єднання Австрії з Німецькою імперією» було опубліковано 13 березня 1938 р. Незалежність Австрії було відновлено у 1945 р., після розгрому нацистської Німеччини.

Апартеїд (на *африк. мові apartheid* – роздільне проживання) – міжнародний злочин, направлений проти людства, політика расової сегрегації, дискримінації та гноблення, яка проводилася урядом ПАР щодо корінного африканського та іншого неєвропейського населення до початку 90-х років ХХ ст. Апартеїд полягав у закріпленні офіційного поділу населення на кілька расових груп, які різнилися за правовим статусом і соціальним становищем: білі, азійці (нащадки заробітчан із Британської Індії та малайці), етнічні бушмени й готтентоти, мулати та темношкірі. Політика апартеїду забезпечувала беззастережне домінування громадян європейського походження в політиці й економіці країни. Проявом апартеїду стала політика «бантустанізації», коли створювалися автономні територіальні утворення для темношкірого населення ПАР, до яких упродовж 1960–1970-х примусово переселялися корінні африканці

з інших районів країни. На території ПАР було утворено 10 бангустанів, чотири з яких (Транскей, Бопутатсвана, Венда, Сіскей) отримали формальну незалежність, не визнану в результаті жодною державою окрім ПАР.

Апатриди (від грец. *a* – заперечення і *patris* – батьківщина) – особи, які не мають громадянства й підданства жодної держави, проте мусять дотримуватися законів тієї країни, в якій вони зараз перебувають. Апатриди найчастіше позбавлені виборчих прав.

Апатрицизм – правовий стан людини, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Апостиль (фр. *apostille* – позначка на полях, примітка, рекомендаційна приписка, постскриптум) – спеціальний штамп, за допомогою якого підтверджують справжність підписів і печаток на офіційних документах для подання в закордонні державні установи. Процедуру проставлення апостиля запроваджено Конвенцією, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (1961), ухваленою в межах Гаазької конференції з міжнародного приватного права. В Україні чинна від 22.12.2003 р. На території держав-учасниць Конвенції процедура використання апостиля замінює складну та тривалу консульську легалізацію офіційних документів. Апостиль – штамп у формі квадрата, розмір якого не може бути меншим ніж 9×9 см (в Україні розмір апостиля становить 10×10 см). У його межах є інформація про країну, на території якої проставлено апостиль, дані про достовірність підпису і печатки, розміщених на відповідному документі, а також інформація про орган та особу, яка засвідчує документ, дата проставлення апостиля та його номер. Апостиль заповнюють або однією з офіційних мов Гаазької конференції (англійською чи французькою), або офіційною мовою органу, який його видає. Типові пункти апостиля можна додатково викладати й іншою мовою. Однак заголовок *Apostille (Convention de la Haye du 5 octobre 1961)* обов'язково має бути написаний французькою мовою. В Україні апостиль (крім заголовка) заповнюють лише українською.

Асамблея – 1) державний або керівний орган будь-якої міжнародної організації (наприклад Генеральна Асамблея ООН); 2) збори тієї чи іншої державної або міжнародної установи, прихильників певного громадського руху; 3) назва законодавчих органів влади в низці країн (наприклад парламенту Португалії) або складова найменування парламенту чи однієї з його палат у деяких державах й автономних утвореннях (зокрема, Генеральна Асамблея Уругваю, Генеральна Асамблея Іллінойсу, Законодавча Асамблея Маврикію, Народна Асамблея Анголи, Національна Асамблея в Нікарагуа, Лівані та інших країнах), консультативного органу (Асамблея корінних народів у Канаді), місцевих органів влади (Асамблея народної влади в провінціях і муніципіїх Куби), громадських організацій (Асамблея національностей України) тощо.

Асиміляція (від лат. *assimilatio* – уподібнення) – процес злиття етнічної, расової, соціальної, конфесійної чи іншої меншості з більшістю через сприйняття й засвоєння мови, культури, цінностей, норм поведінки останньої. Внаслідок цього етнос, що асимілюється, втрачає власні характерні ознаки (мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість тощо) і освоює етнічні стереотипи іншої спільноти. Асиміляція може відбуватися добровільно (природно), через поступове, повільне переймання етнокультурних традицій від однієї групи до другої. При цьому спочатку зникають ознаки етнічності у сфері матеріальної і лише потім – у сфері духовної культури.

Розрізняють ще асиміляцію вимушену (насильницьку), яка ігнорує етнічні системи, створює всілякі перешкоди для нормального функціонування етносу, нищить соціальні зв'язки, спричинює глибокі політичні й духовно-культурні руйнації народам, які підпали під її згубний вплив. Цей вид асиміляції схожий за своїм змістом з процесом деетнізації, веде до розпорошеності етносу, знищення його етнічних особливостей і у кінцевому підсумку – до підпорядкування пануючій нації. Така асиміляційна політика являє собою широкомасштабні репресії щодо цілих народів, переселення найбільш працездатного населення із сіл у міста чи у віддалені райони, знищення інтелігенції тощо.

Атавізм (від *фр. atavism, від лат. atavus – предок*) – поява в людині фізіологічних ознак або рис характеру та особливостей поведінки, властивих її далеким предкам. Вияви атавізму, як засвідчує юридична практика, досить часто мають асоціальний характер і призводять до протиправних дій та вчинків (людоїдства, згвалтування та інших подібних злочинів).

Аташе (від *фр. attaché – прикріплений, прив'язаний*) – посадова особа під керівництвом посла чи іншого керівника дипломатичної місії, яка виконує функції як дипломата, так і члена допоміжного персоналу; дипломат-початківець, молодший дипломатичний ранг або найнижча дипломатична посада. Виняток – військовий аташе, який, навпаки, є одним із найстарших дипломатичних представників. Категорії аташе: військові, військово-повітряні, військово-морські, спеціальні, торговельні, митні, фінансові, прес-аташе (особа, що відає питаннями преси та інформації) та ін. Усі категорії аташе є членами дипломатичного корпусу в країні перебування, тому мають загальновизнаний міжнародно-правовий статус, однакові дипломатичні привілеї та імунітети. Штат співробітників при аташе називають аташат.

Аудієнція дипломатична – прийом главою держави чи уряду або міністром закордонних справ країни перебування іноземного дипломатичного представника на його прохання з метою передачі усного чи письмового повідомлення, у зв'язку з врученням вірчих грамот і відкличних грамот тощо. Залежно від обставин А. д. проводиться в урочистій або, навпаки, в конфіденційній обстановці, без суто протокольних формальностей.

Б

Без'ядерна зона – місцевість, де на основі міжнародних угод або інших односторонніх заяв не може вироблятися, базуватися або встановлюватися ядерна зброя. До таких зон, зокрема, зараховані Антарктика (1959), космічний простір (1966), дно Світового океану (1972). У 1965 р. ООН спеціальною резолюцією закликала

вважати без'ядерною зоною Африку. Спеціальним договором (договір Тлателолко, 1967) Б. з. була оголошена Латинська Америка, в 1980 р. (договір Роротонга) – Південний район Тихого океану. Нова Зеландія в 1986 р. в односторонньому порядку оголосила свою територію без'ядерною зоною.

Без'ядерний статус – міжнародно-правовий стан держави, відповідно до якого вона не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Б. с. держави як суб'єкта міжнародного права визначає і певні зобов'язання, що беруть перед такою державою ядерні країни: поважати її незалежність, суверенітет та існуючі кордони, відмовлятися від використання будь-якої зброї проти такої держави, крім за умов самооборони; утримуватися від економічного тиску на таку державу і домагатися рішучих дій з боку Ради Безпеки ООН у разі, якщо така держава стане жертвою акту агресії з боку інших країн. Таким прикладом у міжнародно-правових нормах є Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, 1968), підписаний Україною в 1994 р. у Будапешті (Угорщина). Згідно з Меморандумом рф, Великобританія та США підтвердили Україні свої зобов'язання відповідно до принципів Заключ. акта НБСЄ 1975 р.: поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою або її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України; ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом ООН; утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і у такий спосіб отримати будь-які переваги; домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі – учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, у разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї; не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави – учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною

зброєю, крім випадку нападу на них самих, на їхні території чи їхні підопічні території, на їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

Біженці – особи, які через обґрунтовані побоювання стати жертвами переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходяться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажають користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і перебуваючи за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не можуть чи не бажають повернутися до неї внаслідок таких побоювань.

Білль (англ. *bill*, від лат. *bulla* – печатка, документ з печаткою) – 1) законопроект, що вноситься на розгляд законодавчого органу Великобританії, США та ряду інших англосовітських країн; 2) історична назва деяких офіційних документів (позовні скарги до суду, петиції до парламенту чи на ім'я короля, законопроекти, акти про зняття з посади за певні порушення тощо), а також назва окремих конституційних актів.

Біологічна (бактеріологічна) зброя (БЗ) – зброя масового знищення, дія якої пов'язана з використанням хвороботворних властивостей мікроорганізмів (вірусів, бактерій, рикетсій, грибків), здатних спричинити масові захворювання людей, тварин, рослин. БЗ може вражати людину через органи дихання, шлунково-кишковий тракт, шкіру, слизові покриви, а також через укуси інфікованих збудників хвороби. За певних умов інфекційні хвороби можуть поширюватися на значну кількість людей, спричинити пошесті (виходячи з результатів лабораторних досліджень і полігонних випробувань – холери, тифу поворотного, чуми, пропасниці, сибірки, туляремії тощо). Перші розробки БЗ з'явилися у Німеччині під час Першої світової війни. У роки Другої світової

війни близькою до бойового застосування БЗ була Японія. У повоєнний період властивості цього типу озброєнь вивчали СРСР, США, Велика Британія, Австралія, Канада. БЗ можуть застосовувати у вигляді рідких або сухих рецептур. Головним наслідком її практичного застосування є зараження повітря біологічним аерозолем. Залежно від способу переведення рецептури у бойовий стан розрізняють: 1) біологічні боеприпаси вибухової дії; 2) боеприпаси з механічним відкриванням резервуара; 3) прилади для створення аерозолів внаслідок тиску повітря або газів. Женевським протоколом 1925 р. заборонено застосування БЗ під час бойових дій. 16.12.1971 р. ООН ухвалила Конвенцію про заборону розроблення, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їхнє знищення, яка набула чинності в березні 1975 р.

Біоцид (від грец. *βίος* – життя і лат. *caedo* – вбивати) – міжнародний злочин проти людства, спрямований не лише проти людини, а й проти інших живих істот, що означає навмисне та масове знищення людей і живої природи за допомогою зброї масового знищення з метою досягнення військової переваги над противником та перемоги у збройному конфлікті.

Біпатрид (від лат. *bis* – двічі; грец. *patridos* – батьківщина) – людина, яка перебуває одночасно в громадянстві двох і більше держав.

Блок держав – міжнародно-правове об'єднання держав, переважно з військово-політичними цілями.

Блокада – особлива форма ведення військових дій, що полягає в ізоляції об'єкта, який блокується через припинення його зовнішніх зв'язків. Б. може бути сухопутною, морською та повітряною. Найчастіше застосовується морська Б., об'єктами якої можуть бути як окремі порти та частини узбережжя, так і все узбережжя противника. За сучасним міжнародним правом встановлення Б. є правомірним у випадках, прямо передбачених Статутом ООН

(здійснення права на самооборону (ст. 51)) та за рішенням Ради Безпеки ООН. Під Б. також розуміють систему різноманітних методів економічної та політичної ізоляції.

Блокада воєнна – особлива форма (спосіб) ведення воєнних дій, що полягає в ізоляції (порушенні зовнішніх комунікацій) держави, міста, порту, острова, великого угруповання військ, важливого оперативного чи тактичного району (об'єкта) для підриву воєнно-економічної могутності держави або виснаження військ противника, подальшого їхнього розгрому або примусу до капітуляції. Сухопутну Б. в. застосовували ще у війнах давнього світу, особливо часто у війнах XVII–XIX ст. – для оволодіння укріпленими фортецями. Б. в. здійснюють спеціально виділеним угрупованням зі складу сухопутних військ, повітряних і військово-морських сил. Може бути повною або частковою, сухопутною, морською, повітряною чи змішаною (комбінованою); залежно від масштабу, змісту завдань, що вирішуються, кількості залучених сил і засобів – стратегічною, оперативною або тактичною (Б. в. тактичного масштабу називають блокуванням). Морська Б. в. має на меті ізоляцію сил флоту противника у базах або утруднення їхнього бойового застосування. Повітряна Б. в. передбачає ізоляцію з повітря оточеного угруповання противника з метою не допустити отримання ним підкріплення, матеріальних засобів тощо. На приморських напрямках поєднується з морською блокадою. Б. в. регулює міжнародне право, зокрема Статут ООН (ст. 42), Паризька декларація про морські війни (1856), Гаазькі конвенції (1907), Лондонська декларація про право морської війни (1909) та низка інших угод.

Блокада морська (*англ. Blokade – блокада*) – перекриття військово-морськими силами воюючих держав доступу з моря до берегів, які знаходяться під владою чи контролем противника або невоюючої держави, яка допомагає йому. Держава, яка оголошує Б., згідно з вимогами морського права зобов'язана завчасно сповістити про це всі країни. У ноті повідомлення повинні бути вказані: час початку Б. і точні географічні кордони морського району, де вона здійснюється. Правові питання, пов'язані

зі застосуванням Б. м., постали у зв'язку з прийняттям Паризької декларації про морську війну 1856 р. та Лондонської декларації про право морської війни 1909 р. За сучасним міжнародним правом встановлення Б. є правомірним тільки у двох випадках, прямо передбачених Статутом ООН: здійснення права на самооборону (ст. 51) та рішення Ради Безпеки ООН.

Боєприпаси, що не вибухнули – вибухонебезпечні боєприпаси, в які вставлено запальник, детонатор та які поставлено на звід або в інший спосіб підготовлено до використання й використано у збройному конфлікті. Вони могли бути вистрілені, скинуті, запущені або випущені й мали вибухнути, але не вибухнули.

Бойкот (*англ. boycott*) у міжнародних відносинах – відмова держави (групи держав) встановлювати або підтримувати міжнародні відносини з іншою державою (групою держав). Формами такого Б. є введення ембарго на експорт та імпорт товарів, встановлення дискримінаційного мита й тарифів тощо. Б. може використовуватися і у формі репресалій. Статут ООН передбачає можливість здійснення Б. як одного з тих примусових заходів для підтримання миру, що не пов'язані з використанням збройних сил.

Буферна держава – одна чи кілька країн, що розділяють центри геоекономічної й геополітичної потужності. У минулому Афганістан був буферною державою між російською і Британською імперіями. Буферна зона з невеликих держав, що розділяли росію та Німеччину, типова для Центрально-Східної Європи. Під час громадянської війни на Далекому Сході 1918–1922 рр. була утворена Далекосхідна буферна республіка.

В

Вандалізм (*від лат. vandali – вандали*) – 1) варварське знищення культурних цінностей; 2) асоціальна діяльність, безглузде руйнування об'єктів матеріальної культури, творів мистецтва, історичних пам'яток. Вандали у 455 р. захопили Рим і страшенно його спустошили.

Великі держави – країни, які за своїм економічним, науково-технічним, виробничим і військовим потенціалом, а також через історичні обставини, закріплені міжнародним правом, несуть особливу відповідальність за підтримання миру і міжнародної безпеки, виступають їхніми гарантами. Виокремлюють держави – члени Великої Сімки: G7 (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада).

Вербальна нота (від лат. *verbalis* – словесний, *nota* – знак, зауваження) – найпоширеніша форма дипломатичного листування. Вона може стосуватися будь-яких питань міждержавних відносин. При її складанні керуються традиціями та існуючою практикою. Зазвичай В. н. складається від імені Міністерства закордонних справ чи посольства. Друкується на спеціальному нотному бланку. Починається та закінчується протокольними формами ввічливості (так званими компліментами). Має номер і дату відправлення, засвідчується мастиковою печаткою Міністерства закордонних справ або дипломатичного представництва. В. н. не підписується, але іноді візується.

Вербування – наймання, набір для яких-небудь робіт, залучення до якої-небудь діяльності, зокрема протиправної, залучення до складу якої-небудь організації, зокрема діяльність якої заборонена законом.

Верховний комісар ООН з прав людини – є головною посадовою особою ООН у галузі прав людини, покликаною забезпечити правозахисну діяльність в усьому світі. Верховний комісар призначається Генеральним секретарем ООН та затверджується Генеральною Асамблеєю ООН на чотири роки згідно з принципом географічної представленості. Посада Верховного комісара відповідає статусу Заступника Генерального секретаря ООН. Щороку Верховний комісар подає на розгляд Генеральної Асамблеї ООН доповідь з дотримання прав людини.

Верховний комісар у справах біженців – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ) було створене Генеральною Асамблеєю ООН 1 січня 1951 р. для правового захисту та матеріальної допомоги біженцям у разі необхідності, якими, згідно зі статутом, є особи, що перебувають поза межами країни свого походження. Основним завданням УВКБ є пошук постійних і ефективних рішень проблем біженців виключно на гуманній та неполітичній основі. Обирається В. к. у с. б. Генеральною Асамблеєю ООН і подає їй доповіді. Місцем розташування УВКБ є Женева (Палац націй). За плідну роботу зі сприяння біженцям у 1954 р. Управління Верховного комісара було нагороджене Нобелівською премією миру.

Вето в Європейському Союзі – це спосіб збереження державами-членами національного суверенітету над «чутливими» сферами політики та прийняття рішень. Вето може застосовуватись під час голосування міністрів урядів держав-членів у Раді ЄС щодо низки питань, зокрема тих, які стосуються оборони, оподаткування та соціального забезпечення. В умовах продовження процесу розширення Союзу й стрімкого зростання кількості його держав-членів вето може практично унеможливити процес прийняття рішень у Раді ЄС. З огляду на це Ніццький договір (2000 р.) поширив процедуру голосування кваліфікованою більшістю на низку нових питань, обмеживши у такий спосіб сферу застосування національного вето. Вето було також скасоване в межах процедури започаткування посиленого співробітництва. У майбутньому планується скасувати право національного вето в процесі прийняття рішень щодо розподілення коштів структурних фондів, деяких аспектів візової політики, імміграційної політики та надання притулку, а також окремих торговельних угод.

Вибухонебезпечні боєприпаси – звичайні боєприпаси, що містять вибухові речовини, за винятком мін, мін-пасток та інших пристроїв, визначених у Протоколі про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв (Протокол II з поправками, внесеними 03.05.1996 р.), що додається до Конвенції

про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію.

Вибухонебезпечні предмети – наслідки війни – боєприпаси, які не вибухнули, а також залишені вибухонебезпечні боєприпаси.

Вид на проживання – документ, що видається іноземцю чи особі без громадянства (апатридові) за встановленою процедурою компетентними державними органами країни його перебування.

Визнання де-факто – (*лат. de facto, букв. – насправді, фактично*) в міжнародному праві одна із форм визнання держави чи уряду. Полягає в обмеженому визнанні однією державою будь-якої іншої держави (або уряду), що не обумовлює собою встановлення дипломатичних відносин між державами. Переважно визнання де-факто передбачає, що настануть певні правові наслідки, однак воно має тимчасовий характер, є ніби перехідним етапом до визнання де-юре.

Визнання де-юре – (*від лат. de jure – по праву*) – у міжнародному праві та політичній географії офіційне, повне й остаточне визнання держави або уряду, що веде до встановлення дипломатичних та інших відносин між державами, які необхідні для підтримання і розвитку політичних, економічних, культурних та інших зв'язків.

Визнання міжнародно-правове – 1) акт, за допомогою якого держава, група держав чи міжнародна організація констатують наявність фактів, що є основою для правовідносин, різних за обсягом та формами; 2) офіційний, дипломатичний акт, яким існуючі держави роблять заяву про визнання нових держав чи урядів, інших органів. Різновидами визнання є визнання держав, визнання урядів, визнання органів опору, визнання національно-визвольного руху, визнання статусу воюючої сторони тощо.

Традиційними формами визнання є визнання де-юре і визнання де-факто. Визнання де-юре – повне і остаточне, що тягне за собою, наприклад, встановлення дипломатичних та інших відносин, укладання міжнародних договорів, створення міжнародних організацій тощо. Визнання де-факто має тимчасовий, умовний характер і може у будь-який час витребуване назад.

Відклична грамота – документ, який супроводжує і засвідчує відкликання державою дипломатичного представника, якого вона акредитувала в країні перебування. В. г. оформлюється так само, як і вірча грамота, тобто підписується главою держави, візується міністром закордонних справ. Оригінал В. г. передається главі держави перебування новим послом (посланником) одночасно із врученням ним його В. г. Вручення В. г. має місце лише у разі відкликання посла (посланника) за ініціативою акредитуючої держави (у зв'язку із призначенням його на нову посаду, за хворобою чи з будь-яких інших причин). Отже, це не стосується випадків відкликання посла на вимогу держави перебування, коли він оголошений персоною нонграта відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. (ст. 9).

Відкрите море – всі частини моря, які не входять ні до виключної (морської) економічної зони, ні до територіального моря або внутрішніх (морських) вод будь-якої держави, ні в архіпелагні води держави-архіпелагу. Таке визначення впливає з Конвенції про відкрите море 1958 р. та Конвенції ООН з морського права 1982 р. (частина VII «Відкрите море»). Основу правового режиму відкритого моря становить принцип свободи відкритого моря. На відкрите море не поширюється й не може поширюватися суверенітет будь-якої держави, воно є відкритим для загального, рівного та вільного користування всіма державами, як прибережними, так і тими, що не мають виходу до моря.

Відповідальність міжнародно-правова – обов'язок суб'єкта міжнародного права відшкодувати шкоду, заподіяну ним іншому суб'єктові цього права. В. м.-п. виникає у разі порушення норм

міжнародного права, міжнародно-правових зобов'язань, закріплених у договорах, звичаях, актах міжнародних організацій, які мають обов'язковий характер, рішеннях міжнародних судів та арбітражів. В окремих випадках юридичною підставою В. м.-п. конкретної держави є односторонні акти, за якими вона бере на себе міжнародні зобов'язання, визнані іншими державами. Правопорушення констатується, якщо: а) протиправну поведінку певної держави, що полягає у діяльності чи бездіяльності, можна згідно з міжнародним правом поставити їй за вину; б) поведінка держави є прямим порушенням її міжнародного зобов'язання. Держава несе міжнародну відповідальність за протиправні дії своїх органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а також органів місцевого самоврядування незалежно від того, які функції вони виконують (внутрідержавні чи міжнародні). Міжнародні протиправні діяння поділяють на міжнародні злочини та міжнародні правопорушення (делікти міжнародні). Злочином кваліфікується порушення основоположних принципів, які мають життєво важливе значення для захисту інтересів міжнародної спільноти в цілому. До злочинів належать агресія, геноцид, апартеїд, широкомасштабне забруднення атмосфери та Світового океану тощо. Міжнародні протиправні діяння, що не є міжнародним злочином, визначаються як міжнародні правопорушення. Вимоги про застосування відповідальності за ці два види правопорушень здійснюються по-різному. У разі звичайних правопорушень право на вимогу нести відповідальність має потерпіла держава, а у випадку злочину – й інші суб'єкти міжнародного права, світова спільнота в цілому. Розрізняють В. м.-п. матеріальну та В. м.-п. політичну. Матеріальна відповідальність полягає в обов'язку відшкодувати матеріальні збитки. Вона здійснюється шляхом відновлення прав (реституції), компенсації та репарацій. Політична відповідальність реалізується у формі сатисфакції, репресалій, санкцій. В. м.-п. несуть також міжнародні організації у разі шкоди, завданої діями їхніх органів чи посад, осіб іншим суб'єктам міжнародного права. Таку відповідальність передбачають угоди між міжнародними організаціями, між цими організаціями і державами. Наприклад, ст. 22 Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічним об'єктом (1972),

містить норму про спільну (солідарну) відповідальність організації та держав-членів за шкоду, заподіяну відповідним об'єктом. Положення про В. м.-п. міжнародних організацій є і у договорах щодо здійснення цими організаціями операцій для забезпечення миру в «гарячих» точках планети; наприклад, у договорі ООН з Конго від 27.11.1961 р. За цим документом ООН визнала свою відповідальність за збитки, завдані бельгійським підданним у Конго під час операцій, спрямованих на підтримання миру у цій країні, та відшкодувала шкоду. За нормами міжнародного права і згідно з міжнародно-правовою доктриною Міжнародний суд ООН та інші міжнародні судові й арбітражні органи уповноважені розглядати спори, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої міжнародними організаціями.

Віза (від. лат. *visus* – побачений, розглянутий) – 1) відмітка у паспорті громадянина певної держави, яка означає спеціальний дозвіл іншої держави на в'їзд на її територію, виїзд з неї або проїзд (транзит) іноземця через її територію. В. видається на визначений термін дипломатичними та консульськими представництвами, зазвичай за відповідну плату. За домовленістю сторін В. може надаватися безкоштовно. Також за домовленістю сторін може існувати безвізовий порядок перетинання кордонів їхніх держав; 2) надпис відповідної посадової особи на певному документі, проекті документа, яка підтверджує його дійсність, є підставою для набрання чинності або означає його згоду з текстом документа. Відповідний напис означає, що документ завізовано.

Військовий корабель – судно, що належить до збройних сил будь-якої держави і має зовнішні ознаки, які відрізняють такі судна її національності. Для того щоб судно мало правовий статус В. к., необхідно, щоб воно знаходилося під командою офіцера, який перебуває на службі уряду держави прапора В. к. і включений до відповідного списку військовослужбовців чи еквівалентний документ, а екіпаж судна має бути підпорядкований військовій дисципліні (ст. 29 Конвенції ООН з морського права 1982). Характер завдань і озброєння та інші специфічні особливості

В. к. (бойовий корабель, кораблі спеціального призначення, морські й рейдові судна забезпечення тощо) не впливають на його правовий статус. Правове положення В. к. визначається тим, що він має імунітет (сукупність прав і привілеїв, що надаються В. к. незалежно від місця його знаходження) від влади будь-якої іноземної держави. Згідно з міжнародними звичаями імунітет В. к. поширюється на спущені на воду шлюпки і катери, на підняті у повітря з В. к. літальні апарати. У відкритому морі В. к. мають право здійснювати акти влади над іноземними невійськовими суднами, що не мають імунітету, в суворо визначених Конвенцією ООН з морського права 1982 р. випадках, які є винятком з принципу виключної юрисдикції держави прапора щодо суден своєї національності (право на огляд; право переслідування по гарячому сліду; здійснення боротьби з піратством; запобігання перевезення рабів на суднах; припинення незаконної торгівлі наркотиками чи психотропними речовинами та несанкціонованого мовлення з відкритого моря).

Військовий об'єкт – будь-який об'єкт, який з огляду на свій характер, місцезнаходження, призначення чи використання може бути застосований у воєнних діях та повне або часткове руйнування, захоплення або нейтралізація якого за існуючих в цей момент умов надає певну військову перевагу. Військовими об'єктами є: підрозділи збройних сил і організованих збройних формувань (особовий склад, озброєння та військова техніка), за винятком медичних формувань, санітарно-транспортних засобів, духовного персоналу та їхнього майна; об'єкти (споруди, будинки, позиції, казарми, склади тощо), що використовуються або підготовлені до використання у військових цілях; інші об'єкти, які за своїм характером, значенням, розташуванням, призначенням або використанням можуть бути використані у воєнних діях і чиє повне або часткове зруйнування, захоплення чи нейтралізація в конкретних умовах обстановки надає явну військову перевагу. Військові об'єкти вважаються законними цілями для нападу. Військовий об'єкт залишається таким навіть у випадку, якщо на ньому перебувають цивільні особи.

Військовий розвідник – людина, яка здійснює збір інформації про чисельність і дислокацію супротивника, його зброю, наміри і плани, а також про особливості місцевого населення і території, запланованої для проведення воєнних операцій. Завдання розвідників можуть виконувати не тільки професійні військові, але й місцеві жителі, що володіють необхідними для такої діяльності якостями і знаннями. Зазвичай в розвідку ходять по одному або парами, однак трапляються ситуації, коли в окремих районах діють цілі розвідгрупи. До того ж існує практика, коли крім своєї основної роботи, солдати або цивільні службовці займаються ще й збиранням необхідних військовим даних і передачею їх до відповідних органів.

Військові госпітальні судна – судна, побудовані або обладнані з метою надання допомоги пораненим, хворим, а також особам, які зазнали корабельної аварії (аварії літального апарата), їхнє лікування та перевезення. Такі судна не можуть піддаватися нападу або захопленню і користуються повагою та захистом за умови, що їхні назви і характеристики були повідомлені сторонам конфлікту за 10 днів до їхнього використання.

Військові злочини – (стаття 401 КК України) кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством України порядку несення або проходження військової служби. На відміну від воєнних злочинів, військові злочини можуть вчинятися не тільки під час війни, а й в мирний час (наприклад, порушення статутних взаємовідносин, непокіра начальству, знищення або пошкодження військового майна). Проте варто зауважити, що деякі військові злочини, визначені Кримінальним кодексом, за своїм складом співпадають з воєнними злочинами, визначеними Римським статутом, а саме: мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею. Загалом же ключова відмінність є такою: воєнні злочини – порушення міжнародних законів та звичаїв ведення війни; військові

злочини – порушення порядку проходження військової служби безвідносно наявності чи відсутності війни.

Військові перевезення – перевезення залізничним, морським, річковим та повітряним транспортом загального користування військовослужбовців Збройних сил та військових вантажів, а також перевезення внутрішніми водними шляхами кораблів, суден та плавзасобів Збройних сил.

Військові трофеї – захоплене у противника озброєння, військова техніка та інше військово майно, яке може використовуватися стороною, що їх захопила. Перед тим як використовувати В. т., з них необхідно зняти емблеми і знаки противника та встановити власні емблеми (знаки). В. т. належать державі, а не окремим військовослужбовцям.

Військові хитрощі – дії, що вводять противника в оману щодо стану, положення і характеру дій командування, з'єднання, військової частини (підрозділу) та спонукають його діяти необачливо. Такими діями є: маскування (з використанням умов місцевості, камуфляжних фарб, маскувальних сіток, димів); активне маскування (створення хибних цілей, відволікаючі удари); демонстративні дії; дезінформація; імітація військових об'єктів з використанням технічних засобів (електронних приборів, засобів зв'язку тощо); застосування кодів, паролів і сигналів противника; влаштування засад; інші дії, які не є віроломством.

Військово-повітряне судно – повітряне судно, що належить збройним силам будь-якої держави і має розпізнавальні знаки цієї держави, що відрізняють його від аналогічних повітряних апаратів інших країн. В. п. с. очолюється офіцером, який знаходиться на урядовій службі, ім'я якого внесено до списку офіцерів збройних сил, і має екіпаж, підпорядкований регулярній військовій дисципліні. Правове положення В. п. с. визначається його імунітетом від влади будь-якої іноземної держави. На В. п. с. поширюються закони і правила тільки тієї держави, національну

належність якої воно має, незалежно від місця його знаходження. В. п. с. не може здійснювати проліт над територією іншої держави і робити на ній посадку без дозволу, який надається на підставі спеціальної домовленості. Відповідно до положень Конвенції ООН з морського права 1982 р. В. п. с. користуються свободою польотів над відкритим морем та над виключною економічною зоною будь-якої прибережної держави. Під час перебування над цими морськими просторами Світового океану В. п. с. підпорядковуються лише юрисдикції держави, на службі якої вони знаходяться, і мають дотримуватися правил повітряної безпеки польотів та норм щодо запобігання забруднення навколишнього середовища. В. п. с. у відкритому морі мають такі ж самі права, як і військові кораблі, щодо огляду, переслідування та затримання іноземних морських суден, що не мають імунітету у випадках, визначених Конвенцією ООН з морського права 1982 р.

Військовополонені – особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: 1) особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; 2) члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загани, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; носять зброю відкрито; здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни; 3) члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; 4) особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони

супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за встановленим зразком; 5) члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права; 6) жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Віроломство – дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника, примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, які застосовуються в період збройних конфліктів, з метою його обману. Заборонено вбивати, завдавати поранення або брати в полон противника, вдаючись до віроломства. Прикладами віроломства є симулювання: наміру вести переговори під прапором перемир'я; капітуляції; виходу із ладу (небоездатності) внаслідок поранення або хвороби; володіння статусом цивільної особи або некомбатанта; володіння статусом, який надає захист, через використання розпізнавальних емблем (знаків) чи форми одягу Організації Об'єднаних Націй або нейтральних держав та держав, які не беруть участі в міжнародному збройному конфлікті.

Вірча грамота – (*від фр. lettre de creance*) – офіційний документ, що засвідчує призначення особи дипломатичним представником в іншій країні. Підписується главою держави, що призначає дипломатичного представника, і скріплюється підписом міністра закордонних справ. Видається послам, посланникам, а також главам спеціальних (надзвичайних) делегацій. За усталеною практикою В. г. (разом із відкличною грамотою попередника) вручається в урочистій обстановці главі держави перебування або посадовій особі, що її представляє. Тільки після цього дипломат може в повному обсязі виконувати свої обов'язки. В окремих випадках разом із В. г. вручається і спеціальне послання глави держави

керівникові країни перебування, в якому викладаються проблеми двосторонніх відносин і оцінка міжнародної обстановки.

Внутрішньо переміщена особа – громадянин/громадянка України, іноземець/іноземка або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Воєнна безпека України – це стан захищеності прав і свобод особи, життєво важливих інтересів суспільства і національних інтересів держави від внутрішніх і зовнішніх воєнних загроз, складова частина національної безпеки. Головною метою забезпечення воєнної безпеки України є усунення потенційних і реальних воєнних загроз національним інтересам та створення сприятливих умов для гарантованого їх захисту.

Воєнна доктрина України – сукупність цільових настанов, керівних принципів і поглядів на забезпечення воєнної безпеки України. В. д. має оборонний характер. Україна не вважає жодну державу своїм воєнним противником. Водночас Україна вважає тимчасовим воєнним противником будь-яку державу, послідовна недружня політика якої загрожуватиме воєнній безпеці України. Правовою основою В. д. є Конституція України, закони та інші нормативно-правові акти України, а також міжнародні договори України у воєнній сфері, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Воєнна окупація – тимчасове зайняття збройними силами сторони, що воює, у збройному конфлікті міжнародного характеру частини або всієї території супротивника на період ведення воєнних дій. Воєнна окупація не тягне за собою позбавлення суверенітету окупованої території. Відповідно до положень Гаазьких

конвенцій 1907 і 1954 рр. та Четвертої Женевської конвенції 1949 р. держава-окупант повинна вжити всіх заходів для відновлення і забезпечення суспільного порядку й безпеки населення окупованої території, сприяти задоволенню його першочергових потреб, дотриманню прав і основоположних свобод, забезпечувати захист культурних цінностей, зокрема шляхом організації на окупованій території військових адміністрацій.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Воєнні злочини – це серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р. та інші серйозні порушення законів і звичаїв війни, визначені у статті 8 Римського Статуту. Вони є одним з міжнародних злочинів (злочинів за загальним міжнародним правом), до яких також належать злочин геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії. Воєнні злочини можна розділити на два види: а) серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р., а саме навмисні вбивства, катування, спричинення страждань, депортація населення, взяття заручників тощо; б) інші серйозні порушення законів і звичаїв війни (навмисні напади на цивільне населення та об'єкти, персонал і транспорт гуманітарної допомоги, вбивство і поранення воюючих осіб, що склали зброю, неналежне використання прапора ворога, умисні напади на релігійні, культурні, історичні об'єкти, шпиталі, заява про те, що пощади не буде, пограбування міст тощо) (ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду). Приклади

поширених воєнних злочинів для розуміння (перелік не є вичерпним): поранення / загибель цивільних осіб внаслідок застосування зброї; катування, фізичне насилля, нелюдське поводження з цивільними особами чи позбавлення їх волі; взяття цивільних осіб в заручники; пошкодження або знищення об'єктів цивільної інфраструктури, які не були військовою ціллю; умисне нанесення ударів по персоналу, транспортних засобах або об'єктах задіяних в наданні гуманітарної допомоги; розташування та використання військової техніки в житлових кварталах населених пунктів, ведення бойових дій окупантом в житлових кварталах населених пунктів; умисне пошкодження / знищення релігійних приміщень (храмів, мечетей, синагоги тощо), приміщень закладів освіти, науки, мистецтва, історичних пам'яток, які не були військовою ціллю; насилля щодо медичного персоналу, пошкодження медичного транспорту, приміщень лікарень і медичного обладнання, які не були військовою ціллю; використання окупантом форми та знаків розрізнення ЗСУ, емблем гуманітарних й медичних установ під час військових дій; використання об'єктів цивільної інфраструктури та цивільних осіб для прикриття військових рф; умисні дії, спрямовані на створення перешкод для надання допомоги цивільному населенню.

Воєнно-політичний союз – об'єднання двох або більше держав з метою спільних дій у розв'язанні політичних, економічних чи воєнних завдань. Задовго до I Світової війни (1914–1918) виник Троїстий союз (1882), а згодом – Антанта (1904–1907); перед II Світовою війною було створено блок фашистських держав під назвою «Антикомінтернівський пакт» (1936), якому протистояла Антигітлерівська коаліція, що діяла під час війни. У післявоєнний період в умовах загострення суперечностей між двома світовими системами виникли нові В.-п. с. – насамперед Організація Варшавського Договору (ОВД, у 1955) – об'єднання європейських соціалістичних країн, яке протистояло ряду воєнно-політичних угруповань капіталістичних країн: НАТО (з 1949), АНЗІОС (з 1952), СЕАТО (з 1954), СЕНТО (з 1955), АЗПАК (з 1966), АСЕАН (з 1967), АНЗІОК (з 1971) та ін. З розпадом країн так званої соціалістичної співдружності, докорінними змінами

у соціально-політичних орієнтаціях постсоціалістичних країн ОВД припинила своє існування (1989). Ще раніше розпалися деякі інші В.-п. с., зокрема СЕАТО (в 1977), СЕНТО (в 1979). Окремі союзи внесли відповідні корективи у свою воєнну доктрину. НАТО, наприклад, з 1996 р. реалізує програму «Партнерство заради миру», в якій бере участь і Україна.

Всесвітня культурна і природна спадщина – об’єкти, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки. Охорона цієї спадщини регулюється Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнятою Генеральною конференцією ЮНЕСКО в Парижі 17–21.11.1972. До об’єктів цієї спадщини, за Конвенцією, належать: а) пам’ятки культури, твори архітектури, монументальні твори скульптури та живопису, елементи і структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів; б) ансамблеві групи ізольованих чи об’єднаних будівель, архітектурних об’єктів, поєднаних з пейзажем; в) визначні місця – твори людини або спільні витвори людини й природи, а також їхні зони, зокрема археологічні. До природної спадщини належать об’єкти видатної універсальної цінності з погляду науки, естетики чи природної краси: а) пам’ятки природи – результат еволюції фізичних і біологічних утворень або груп таких утворень; б) геологічні й фізіографічні утворення та суворо обмежені зони, які є ареалом рідкісних тварин і рослин; в) природні визначні місця чи суворо обмежені природні зони. Охорона об’єктів В. к. і п. с. є обов’язком як окремих держав, так і світової спільноти загалом. Згадана Конвенція передбачає систему заходів збереження всесвітньої культурної і природної спадщини, розвиток міжнародного співробітництва у цьому напрямі. З цією метою при ЮНЕСКО діє Міжурядовий комітет охорони культурної і природної спадщини. На підставі переліків пам’яток, які подаються державами, він складає, повнює і публікує «Список всесвітньої спадщини» та «Список всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою». До першого Списку на 1996 р. внесені 458 об’єктів, серед яких – пам’ятки Давнього Єгипту, міста Карфаген (Туніс), Єрусалим, історичні

комплекси Риму, Венеції, Флоренції (Італія), Тадж-Махал (Індія), національний парк Сагарматха з вершиною Еверест (Непал), історичний заповідник Мачу-Пікчу (Перу), Києво-Печерська лавра і Софійський собор у Києві. Об'єкти цього Списку визнаються «загальною спадщиною людства», їхній правовий статус визначається з урахуванням таких обставин: а) повага до суверенітету держави, на території якої знаходяться культурні та природні об'єкти, що охороняються національним законодавством; б) виявлення, охорона, збереження і популяризація всесвітньої спадщини є насамперед обов'язком держави, на території якої розташовані ці об'єкти; в) обов'язкове міжнародне співробітництво з метою охорони всесвітньої спадщини, надання допомоги в цьому на прохання певної держави; г) зобов'язання держави не застосовувати жодних дій, які могли б завдати прямо або опосередковано шкоди культурній чи природній спадщині. Для надання допомоги окремим державам в охороні унікальних пам'яток, внесених до зазначених Списків, створено «Фонд всесвітньої спадщини», кошти якого використовуються з дозволу Міжурядового комітету охорони культурної і природної спадщини.

Г

Гарантії безпеки держав, які не володіють ядерною зброєю – міжнародно-правові зобов'язання ядерних держав не використовувати ядерну зброю проти неядерних країн і гарантувати їхню безпеку у разі застосування проти них ядерної зброї чи загрози такого застосування. Резолюція 255 Ради Безпеки ООН від 19.06.1968 передбачає реалізацію ефективних засобів у разі агресії із використанням ядерної зброї проти неядерної держави з боку держави, яка має ядерну зброю, або загрози такої агресії. Три ядерні держави (тодішній СРСР, США та Великобританія) прийняли спеціальну заяву як підсумок обговорення цього питання у Раді Безпеки ООН. Вони зобов'язалися ніколи не застосовувати ядерну зброю проти неядерних держав, гарантувати безпеку неядерних країн – учасників Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968, вживати негайних заходів у разі

ядерної агресії чи її загрози проти цих країн. У Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до згаданого Договору (5.12.1994) росія, США та Великобританія підтвердили своє зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави – учасниці Договору, що не володіє нею, домагатися негайних дій від Ради Безпеки ООН для надання допомоги Україні як державі – учасниці Договору, якщо вона стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї. Франція та Китай зробили односторонні заяви про надання гарантій національній безпеці Україні як неядерній державі. У декларації від 5.12.1994 Франція, зокрема, як постійний член Ради Безпеки ООН підтвердила свій намір згідно із Статутом ООН домагатися від Ради Безпеки негайних дій з метою допомоги Україні як державі – учасниці Договору, що не володіє ядерною зброєю, якщо вона зазнає агресії або стане об'єктом погрози агресією із використанням ядерної зброї. На Конференції учасників Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1995) визнано за необхідне розробити міжнародний універсальний юридичний зобов'язуючий документ про повні та беззастережні гарантії безпеки неядерних країн з боку держав, що володіють ядерною зброєю.

Геноцид (*від грец. Γένος – рід, плем'я та лат. Caedo – вбиваю*) – цілеспрямовані дії з метою повного або часткового знищення груп населення чи народів за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами. Поняття «геноцид» запровадив Р. Лемкін у книзі «Правління Осі в окупованій Європі» (англ. Axis rule in occupied Europe, 1944). Геноцидом є вбивство членів групи, заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень або таких, що призводять до розумового розладу; навмисне створення умов життя, які перешкоджають існуванню групи. Злочин геноциду передбачає необхідність надання захисту фізичному та соціальному існуванню групи. Останнє може бути знищено внаслідок вигнання членів групи з місць постійного проживання та їх розселення, систематичного знищення їхньої самосвідомості та самоідентифікації, знищення інтелектуальної або політичної еліти цієї групи.

Госпітальні зони та місцевості створюються через укладання угоди між сторонами міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту безпосередньо або через безсторонню гуманітарну організацію поза зоною воєнних дій з метою захисту від ураження далекобійної зброї військових чи цивільних поранених та хворих, а також персоналу, який відповідає за організацію й управління цими зонами й місцевостями та догляд за особами, які там знаходяться. Г. з. та місцевості переважно створюються на постійній основі. Здійснювати напад, застосовувати збройну силу проти Г. з. (місцевостей) заборонено.

Госпітальні судна – судна, які використовуються національними товариствами Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, офіційно визнаними добродійними товариствами або приватними особами. Такі судна користуються таким самим захистом, як і військові госпітальні судна, за умови завчасного повідомлення про їхнє використання. Г. с. повинні мати документ, який засвідчує, що під час їхнього спорядження і відправлення вони знаходилися під наглядом влади, яка видала цей документ.

Громадянство – стійкий правовий зв'язок людини з конкретною державою, перебування поміж громадян цієї держави; звання, права і обов'язки громадянина; юридично зафіксований правовий зв'язок людини з державою. У монархічних державах Г. зазвичай відповідає підданству. В більшості країн, зокрема й в Україні, Г. визначається Конституцією України та відповідними законами, іншими нормативними актами.

Громадянська війна – організована масова збройна боротьба соціально-політичних сил, національних груп усередині країни заради певних соціальних, політичних і національних цілей. Основні причини Г. в.: загострення соціальних суперечностей, наявність конфліктних, кризових ситуацій; здійснення різними силами, зокрема державою, позаправових дій, заходів, політики дестабілізації суспільства; невміння (або небажання) протиборчих сторін знайти мирні шляхи і засоби для запобігання

кровопролиттю; нездатність держави вирішити наявні суперечності конституційними, законними способами. Наслідком означених причин зазвичай є поділ території держави на частини з паралельними структурами влади. До характерних особливостей Г. в. належать: створення регулярних військ (армій); втягнення у воєнні дії великих груп цивільного населення; розмаїтість соціального складу протидіючих сторін з виокремленням провідних груп; непримиренність воюючих сторін. Нерідко Г. в. супроводжується збройною інтервенцією країн, які зацікавлені у перемозі однієї з воюючих сторін, мають інші інтереси. Типи та форми Г. в. різноманітні: повстання пригноблених мас; селянські бунти і війни; війни, спричинені революціями; партизанські війни за національне та соціальне визволення; збройна боротьба проти диктаторських режимів; зіткнення різноманітних угруповань панівних сил. Історичними прикладами Г. в. є повстання рабів, війна Червоної і Білої троянд в Англії (1455–1485), селянські війни в Німеччині під керівництвом Мюнцера Т. (1524–1526), війна між рабовласницьким Півднем і демократичною Північчю у США (1861–1865), війна революційних і контрреволюційних сил у Росії (1918–1920), в яку було втягнуто й населення України; антифашистська війна в Іспанії (1936–1939); збройна боротьба правих і лівих сил у Лівані в 70-х роках; війна між ісламськими угрупованнями та урядовими й іншими політичними силами в Афганістані. Протистояння різних сил у процесі Г. в. зачіпає особисті інтереси людей, веде до розколу не лише суспільства в цілому, а й соціальних груп, іноді навіть окремих сімей, завдає значних збитків економіці, культурі, призводить до масової загибелі населення.

Громадянські права і свободи – основи конституційно-правового статусу громадянина держави, які визначають можливість його участі в політичному, соціальному і культурному житті суспільства. Основні Г. п. і с. перебувають під пильною увагою світової громадськості і міжнародних організацій, насамперед ООН. У 1948 р. (10 грудня) Генеральна Асамблея ООН проголосила Загальну декларацію прав людини.

Гуманізм (від лат. *humanus* – людський, людяний) – форма життєвої практики, система мислення людей, світоглядний принцип, які ґрунтуються на переконанні, що людина є найвищою суспільною цінністю, на впевненості в здатності людини до необмеженого розвитку та самореалізації всіх її сутнісних сил, здібностей і талантів. Ідея гуманізму – одна з центральних у людській культурі та історії цивілізації, змістовим стрижнем якої визначено гуманність, що розуміється як людяність, людинолюбство, повага до людської гідності. «Кредо гуманізму – визнання цінності окремого індивіда, незаперечного і невід’ємного права на життя, свободу і власність (Дж. Локк). Антропоцентристський погляд на людину в творах гуманістів набуває етично-естетичного оформлення (Філософія серця та ідея «внутрішньої людини» Г. Сковороди), супроводжується утвердженням нової форми рівності людей – «рівності всіх перед законом, що містить в собі могутній потенціал ідеї правової держави і демократії суспільства, що забезпечить можливість людини жити гідно» (М. Монтень). У другій половині ХХ ст. набуває поширення «новий гуманізм», який являє собою систему заперечень тоталітаристського, антидемократичного режиму, в якому б конкретному соціально-політичному вигляді він не існував. У 50-ті роки ХХ ст. в європейській соціально-філософській думці виразно простежуються два напрями гуманістичної орієнтації. Один з них пов’язаний з осмисленням людської долі у світлі можливостей і перспектив соціального поступу. Другий акцентує увагу на сучасних проблемах буття людини.

Гуманітарна інтервенція – воєнне втручання однієї держави або групи держав у внутрішні справи іншої держави з метою усунення масових грубих порушень прав людини в цій країні, якщо вона не бажає чи неспроможна самостійно захистити права людини в межах власної території. Маючи давню історію, найбільшого поширення Г. і. набула саме у практиці міжнародних відносин ХІХ ст. Класичними прикладами застосування Г. і. вважаються: втручання Великобританії, Росії та Франції у боротьбу між Грецією та Туреччиною (1827); окупація французькими військами деяких районів Сирії у 1860–1861 рр.. У ХХ ст. особливо

часто до Г. і. вдаються розвинені західні країни, наприклад США (інтервенція в Домініканську Республіку, 1965; Гренаду, 1983; та Панаму, 1989). Проте держави, що розвиваються, теж іноді застосовували Г. і. (вторгнення Індії у Бангладеш, 1971; Танзанії в Уганду, 1978; В'єтнаму у Камбоджу, 1978). У доктрині міжнародного права існує кілька основних підходів до проблеми Г. і. Зокрема, на думку одних учених, законною є тільки Г. і. у вузькому розумінні, метою якої є захист життя і прав громадян держави-інтервента, що перебувають на території іноземної держави. Інша точка зору полягає у тому, що Г. і. може бути допустимою лише: за наявності масових грубих порушень прав людини; нездатності територіального суверена захистити права людини відповідно до загальновизнаних міжнародно-правових стандартів; за умов виняткової спрямованості Г. і. на досягнення суто гуманітарних завдань; у разі вичерпання всіх можливих мирних засобів захисту прав людини тощо. Найпоширенішим є погляд тих юристів, котрі вважають, що тільки за часів старого міжнародного права можна було вважати Г. і. правомірним явищем, бо у той період кожна суверенна держава мала право на війну. Але після набуття чинності Статуту ООН, який забороняє використання сили в міжнародних відносинах (п. 4 ст. 2), Г. і. перестала бути правомірною. Цього погляду дотримуються багато правників країн «третього світу», вбачаючи у Г. і. знаряддя імперіалізму, неоколоніалістської політики великих держав, спрямованої проти суверенітету та політичної незалежності країн, що розвиваються. Водночас розвиток міжнародних подій після закінчення «холодної війни» призвів до виникнення у міжнародному праві нового інституту силового захисту прав людини – силових операцій ООН гуманітарного спрямування, які ґрунтуються на резолюціях Ради Безпеки ООН відповідно до гл. VII Статуту ООН. Прикладами згаданих операцій є акції ООН щодо Сомалі, 1992 р.; Боснії і Герцеговини, 1993–1995 рр.; Руанди, 1994 р.; та Гаїті, 1994 р. Деякі вчені-юристи розглядають ці операції як акти здійснення Г. і. Радою Безпеки ООН.

Гуманітарна політика – система цілей і засобів їх досягнення політичними й державними інститутами з управління

та регулювання духовної сфери суспільства. Йдеться про культуру, етнонаціональну, освітню, наукову, інформаційну та інші види політики, спрямовані на всебічний розвиток людини як особистості, забезпечення її конституційних прав і свобод. Г. п. тісно пов'язана з правовою, економічною та соціальною політикою держави. Г. п. розрізняється за цілями, змістом, спрямованістю, формами і методами здійснення, результатами. Цілями гуманітарної політики у демократичній, правовій державі можуть бути консолідація титульної нації та національних меншин, усіх соціальних груп на засадах гуманізму, всебічного розвитку людини та забезпечення її культурних, національних, освітніх потреб. У тоталітарному суспільстві, навпаки, гуманітарна політика спрямована на атомізацію суспільства, підкорення особистості панівній ідеологічній доктрині (комуністичній, фашистській, націонал-соціалістській, сіоністській, фундаменталістській тощо). За змістом можна виокремити гуманітарну політику гуманну і антигуманну, за спрямованістю відповідно – демократичну і тоталітарну. Якщо розглядати форми і методи реалізації гуманітарної політики, то вона може здійснюватися за допомогою ненасильства, толерантності або через насильство та репресії. Аналогічно до цього можна розглядати й результати: злагода, співпраця, єдність або напруга, конфронтація, конфліктність. Вищою метою гуманітарної політики, зокрема української держави, має бути створення умов для повноцінного культурного, національного, соціального розвитку особистостей, соціальних груп та суспільства загалом на основі реалізації прав людини, усіх народів і етносів у складі єдиної багатонаціональної держави.

Д

Дебеляція (від *пізньолат. debellatio*, від *debellare* – *перемогти, завоювати, підкорити*) – припинення міжнародної особи держави внаслідок знищення на її території державної влади. Сучасне міжнародне право не визнає Д., оскільки навіть загарбання ворогом усієї території держави і повне знищення усіх її владних структур не припиняють існування держави як члена

міжнародного співтовариства: держава залишається суб'єктом міжнародного права і має право на відновлення свого суверенітету за допомогою союзників і міжнародного співтовариства загалом.

Делікт (від лат. *delictum* – провина, проступок) – правопорушення, тобто незаконна дія, проступок, злочин. Д. у римському праві – заподіяння шкоди іншій особі, її сім'ї або майну порушенням правового припису або заборони. Д. у міжнародному праві – порушення норм міжнародного права й охоронюваних цими нормами прав та інтересів держав, їхніх громадян. Суб'єктами міжнародного Д. є держави.

Делікт міжнародний – ординарне порушення міжнародно-правових норм і принципів суб'єктом міжнародного права, яке тягне за собою міжнародну політичну і матеріальну відповідальність. Д. м. не належить до категорії міжнародних злочинів (агресія, рабство, геноцид, апартеїд тощо) і зачіпає інтереси окремих держав і народів, має локальний характер. Д. м. притаманна відсутність зафіксованих ознак, оскільки він виводиться в кожному конкретному випадку з відповідних міжнародних зобов'язань. Збиток стосується лише потерпілої держави, а тому міжнародний правопорядок зазнає мінімальних негативних впливів. Поширеним Д. м. є невиконання або неналежне виконання двосторонніх міжнародних договорів у сфері економічного, науково-технічного, культурного співробітництва тощо.

Делімітація кордону (від лат. *delimitatio* – встановлення) – договірне встановлення лінії державного кордону, яке здійснюється за картами, переважно великомасштабними, з докладним зображенням на них рельєфу, гідрографії, населених об'єктів. При делімітації проведеному на карті лінію кордону договірні сторони зазвичай супроводжують докладним її описом у самому договорі або в додатку до нього.

Демаркація кордонів (від лат. *demarcatio* – розмежування) – визначення та позначення лінії державного кордону на місцевості спеціальними прикордонними знаками згідно з договорами про делімітацію кордону і доданими до них картами та описами.

Демарш – надзвичайний виступ органів зовнішніх зносин однієї держави відносно іншої держави. Може виражатися в різних дипломатичних актах-заявах, нотах, меморандумах, у відкликанні дипломатичного представника. Змістом демаршу може бути прохання, протест, вимога, пропозиція тощо.

Демарш (від франц. *demarche*, букв. – виступ, від старофранц. *demarcher* – топтати ногами) – надзвичайна дипломатична акція уряду, органу зовнішніх справ або дипломатичного представника однієї держави стосовно іншої.

Демілітаризація меж – використовуваний іноді термін означає відвід на підставі міжнародного договору збройних сил з території, що примикає до кордону держави, ліквідація тут військових укріплень та інших об'єктів.

Демілітаризація територій (від лат. *de* – приставка, що означає скасування, і *militaris* – військовий) – ліквідація на основі міжнародного договору або внутрішньодержавного акта військових укріплень і споруд на певній території, заборона розміщення на ній військових баз і збройних сил, нерідко в цілях заморожування територіальних суперечок. Повністю демілітаризовані Антарктика, Аландський архіпелаг, Шпіцберген, Місяць та інші небесні тіла, частково – Африка, Латинська Америка та ін. Демілітаризація території часто супроводжується і її нейтралізацією, тобто відмовою від її використання як театру воєнних дій.

Демілітаризована зона – будь-яка зона, з якої за згодою між сторонами, що знаходяться у збройному конфлікті, виведені всі комбатанти та мобільні бойові засоби, а також стаціонарні воєнні установки і споруди, що не мають використовуватися

у ворожих цілях. Влада і населення цієї зони повинні утримуватися від ворожих дій. Демілітаризована зона позначається знаками, які погоджуються між сторонами, що знаходяться у збройному конфлікті.

Денонсація міжнародного договору – спосіб припинення дії двостороннього міжнародного договору або виходу з багатостороннього міжнародного договору в порядку і строки, обумовлені в такому договорі.

Депеша (від франц. *depeche* – послання, повідомлення) – 1) у давнину офіційні листи, які відправлялися екстрено з кур'єром; листування між королівськими дворами; 2) різноманітні термінові телеграфічні повідомлення; 3) дипломатична кореспонденція між МЗС та його дипломатичними представниками: від міністерства – інструкції, які надсилаються дипломатам; від дипломатичних представників – доповіді міністрові про стан справ у тій чи іншій державі, про події та ситуації, які впливають на взаємозв'язки і взаємовідносини держав.

Депортація, або насильницьке переміщення населення – насильницьке переміщення осіб, які зазнали виселення або інших примусових дій, з району, в якому вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом.

Держава, яка не воює (невоююча держава) – держава, яка на відміну від нейтральної держави не зв'язує себе зобов'язанням рівного ставлення до воюючих. Держава, яка не воює, не використовує свої збройні сили, може надавати підтримку воюючій стороні у міжнародному збройному конфлікті іншими засобами (надання озброєння, військового майна, баз, аеродромів тощо).

Державний кордон – лінія, що встановлює межі сухопутної і водної території держави та її повітряного простору. Сухопутні й водні Д. к. між державами встановлюють на підставі відповідних угод. Процедура встановлення полягає у делімітації

та демаркації кордонів. Морські кордони, що відокремлюють територію водного узбережжя держави від відкритого моря, регламентує, зазвичай, законодавство цієї держави у межах загально-прийнятної ширини територіальних вод (від 3-х до 12-ти морських миль). Вертикальна поверхня, що проходить через сухопутні і водні кордони, є кордоном повітряного простору і надр держави. Д. к., позначений на місцевості прикордонними знаками, є недоторканим. Для забезпечення недоторканності суміжні держави встановлюють певний режим кордону, який фіксує правила підтримання лінії кордону у належному стані, а також правила її перетину. Державний кордон України визначений рішеннями ВР України і міжнародними договорами, зокрема на суші, морі, судноплавних річках, водосховищах гідровузлів та інших штучних водоймах, залізничних і автодорожніх мостах, греблях та інших спорудах, у порядку, встановленому Законом «Про державний кордон України» (1991, зі змінами та доповненнями 2023), якщо інше не передбачене міжнародними договорами. До територіального моря України належать прибережні морські води шириною 12 морських миль від лінії найбільшого відпливу на материк та островах, що належать Україні, або від прямих ліній, які з'єднують відповідні точки. Загальна довжина кордонів України становить 6992 км (сухопут. – 5637 км, мор. – 1355 км). Українським законодавством і договорами з суміжними державами встановлений режим Д. к. України – порядок його перетинання; плавання і перебування українських та іноземних невійськових суден та військових кораблів у територіальному морі, внутрішніх водах і портах України; утримання Д. к. тощо. Охорона Д. к. України, що є невід'ємною частиною загально-державної системи забезпечення національної безпеки, полягає у здійсненні політичних, організаційних, економічних, екологічних, санітарно-карантинних, військових, технічних та інших заходів. Сухопутні і морські кордони охороняють Прикордонні війська, повітряний простір – Повітряні сили. З метою забезпечення на Д. к. порядку вздовж нього встановлена прикордонна смуга, у якій діє особливий режим.

Джентльменська угода (англ. *gentlemen's agreement*) – прийнята в міжнародній практиці назва договору, укладеного в усній формі, що не позбавляє юридичного значення обов'язків, які накладаються на його учасників. Міжнародне право допускає такі договори з відповідними юридичними обов'язками сторін. Але забезпечення виконання Д. у. на випадок їх оспорювання сторонами є складнішим, ніж письмових договорів. Тому Д. у. укладаються значно рідше, ніж письмові, і здебільшого у випадках, коли між сторонами наявна повна довіра у ділових взаєминах.

Диверсія (від лат. *diversio* – відхилення) – дії спеціально підготовлених підрозділів (груп) або окремих осіб у тилу противника. Спрямовані на виведення з ладу чи пошкодження внаслідок підризу, підпалу або в ін. спосіб підприємств, доріг, засобів пересування (автомобілі, літаки, кораблі тощо) й ін. матеріальних цінностей; знищення живої сили противника; масові отруєння та поширення епідемій з метою впливу на морально-психологічний стан військ і цивільного населення. Д. також називають дії держави, її спецслужб, радикальних політичних організацій і угруповань, що мають на меті дестабілізувати ситуацію в ін. країні (розрізняють інформаційну, економічну, екологічну, політичну диверсії). Згідно з нормами міжнародного права, підризна діяльність спецслужб на території ін. країн у мирний час є злочинною. Первісно термін «диверсія» використовували на позначення військових операцій невеликих підрозділів, проведених для дезорієнтації противника та розпорошення його сил. Винахід нових потужних вибухових речовин (зокрема динаміту) дозволив невеликим групам диверсантів ефективно діяти у тилу противника і завдати йому значних втрат. Так, під час II Світової війни диверсійні підрозділи були створені в арміях усіх воюючих сторін. Оскільки Україна довгий час була ареною ведення активних бойових дій, на її території діяли як німецькі, так і радянські диверсійні підрозділи. Д. практикували загони УПА і націоналістичного підпілля. За Кримінальним кодексом України (ст. 113) диверсія – один із особливо небезпечних злочинів проти основ національної безпеки України, що полягає у вчиненні

з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій. Його суб'єктами можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які досягнули 16-річного віку; мотивами – ненависть до України, помста, корисливість тощо. Якщо Д. вчинив громадянин України у співпраці з іноземною розвідкою, його дії кваліфікують як державну зраду. За здійснення Д. передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 10-ти до 15-ти років або довічне ув'язнення з конфіскацією майна.

Дипломатія – офіційна діяльність глав держав і урядів, відомств закордонних справ, дипломатичних представництв та інших органів зовнішніх зносин з реалізації цілей і завдань зовнішньої політики держави, а також захисту прав та інтересів держави, її установ і громадян за кордоном. Д. є одним із найважливіших засобів здійснення зовнішньої політики держави. Якщо зовнішня політика як загальний курс держави у міжнародних відносинах у низці випадків може здійснюватися військовими, агресивними методами, то головне призначення й визначальна особливість Д. – вирішення спірних питань лише у мирний спосіб, засобами переговорів і домовленостей. Більшість науковців розглядають Д. як науку міжнародних відносин і мистецтво ведення переговорів, що передбачає переговорний процес, підписання міжнародних угод для запобігання чи врегулювання міжнародних конфліктів, пошуки компромісів та взаємоприйняття рішень, вивчення основних тенденцій і перспектив розвитку регіональних й глобальних міжнародних відносин із метою розширення та поглиблення міжнародного співробітництва тощо. Головні ознаки Д.: приналежність до сфери міжнародних відносин та зовнішньої політики держави; застосування механізму переговорів і домовленостей як основного інструмента врегулювання міждержавних стосунків мирними засобами;

наявність інституту державних службовців – дипломатів, які безпосередньо виконують обов'язки, передбачені статусом дипломатичної служби держави. Найпоширенішими дипломатичними методами є офіційні та ін. візити на вищому й високому рівнях, двосторонні та багатосторонні переговори, підготовка й укладення міжнародних договорів, ін. дипломатичних документів, дипломатичні конгреси, конференції, наради і зустрічі, представництво держави за кордоном, участь у роботі міжнародних організацій та їхніх органів, дипломатичне листування і публікація дипломатичних документів тощо. Загальне керівництво дипломатичною діяльністю держави здійснюють її глава та уряд, безпосереднє – відомство закордонних справ. Повсякденну дипломатичну роботу виконують зазвичай дипломати, які для успішного вирішення покладених на них завдань повинні мати високий рівень загальної освіченості й культури, широкий політичний кругозір, здатність оцінювати будь-яку проблему крізь призму національних інтересів.

Дискримінація (від лат. *discriminatio* – відокремлення, розділення, розрізнення) – обмеження чи позбавлення прав певних юридичних і фізичних осіб. Розрізняють дві основні форми Д. – правова (закріплена у законах) і неофіційна (укорінена у звичаях). Серед ін. видів Д. розрізняють етнічну, національну, релігійну, статеву тощо. На відміну від правової, яку можна ліквідувати внаслідок внесення змін у законодавство, неофіційну Д. подолати значно складніше, оскільки вона здебільшого існує досить тривалий час і закріплена у традиціях суспільства. У міжнародних відносинах Д. – ставлення до країни (чи групи країн) як до менш повноцінної, порівняно з ін., що порушує загально прийняті звичаї та принципи міжнародного права. Крайні форми расової чи етнічної Д. – расизм, створення гетто, резервацій, політика етнічних чисток, геноцид. Акти Д. можуть відбуватися явно або приховано, набувати значного поширення, здійснюватися окремими особами чи анонімними групами тощо. Найбрутальніша відкрита Д. відбувалася за політичних режимів апартеїду, фашизму, рашизму). Протиправність дискримінації відображена у статуті ООН, міжнародних актах про права людини.

Діаспора (грец. *diaspora* – розсіяння) – 1) розсіяння етнічної спільності за межами її національної держави; 2) сукупність осіб однієї етнічної належності, які проживають у країні за межами їхньої національної держави в межах однієї держави. Діаспора є національною меншиною.

Духовний персонал (як військовий, так і цивільний) – особи, які зайняті виключно виконанням своїх духовних функцій у: збройних силах сторони, що перебуває в конфлікті; медичних формуваннях або санітарно-транспортних засобах сторони, що перебуває в конфлікті; організаціях цивільної оборони сторони, що перебуває в конфлікті.

Е

Евакуація (від лат. *evacuatio*, від *evacuare* – видаляти, спустошувати або від лат. *vacuus* – порожній) – організоване виведення чи вивезення населення, матеріальних і культурних цінностей із зони надзвичайної ситуації, збройного конфлікту, гуманітарної катастрофи в разі загрози життю або здоров'ю, пошкодження або знищення відповідно. Відповідно до чинного законодавства України рішення про проведення Е. приймають на: 1) державному рівні – Кабінет Міністрів України; 2) регіональному рівні – обласні держадміністрації, Київська міська держадміністрація; 3) місцевому рівні – районні держадміністрації та відповідні органи місцевого самоврядування; 4) рівні суб'єкта господарювання – його керівник. Державна служба України з надзвичайних ситуацій (від 2012) є центральним органом, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, здійснює реалізацію державної політики стосовно заходів з евакуації населення, координує діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання з цих питань. Залежно від обстановки, що склалася під час надзвичайної ситуації воєнного, техногенного чи природного характеру, проводиться Е. населення: обов'язкова; загальна або часткова; тимчасового або безповоротного характеру. Повідомлення про Е. має надаватися по всіх наявних засобах зв'язку та інформації.

Егіда (від грец. *αἴγίς* (*айі́дос*) – шкура кози; *вихор, буря*) – у давньогрецькій міфології назва щита Зевса (іноді Афіни чи Аполлона), символ влади, покровительства та гніву богів. У переносному значенні: «під егідою» – під захистом, охороною, заступництвом.

Екзекватура (від лат. *exsequor* – виконую) – в міжнародному праві: 1) приведення до виконання в даній державі судового рішення, ухваленого в іншій країні; 2) офіційний документ, що засвідчує визнання консула урядом приймаючої держави.

Економічні санкції – заходи, передбачені у міжнародних договорах, пов'язаних з економічними відносинами між державами. До економічних санкцій входять і торгові та фінансові санкції – економічні заходи заборонного характеру, які використовуються одним учасником міжнародної торгівлі (країною або групою країн) стосовно іншого учасника («об'єкта санкцій») з метою примусити останнього до зміни політичного курсу. Метою економічних санкцій є: 1) зміна політики країни-об'єкта санкцій у певній сфері, наприклад, через порушення громадянських прав і свобод (Куба, Північна Корея); 2) запобігання розробкам ядерної зброї та іншої зброї масового знищення (Іран); 3) припинення державою воєнних дій, анексії чи окупації іншої країни або її частини (росія через анексію Криму та військову підтримку незаконних збройних формувань на Сході України, повномасштабне вторгнення 2022).

Екоцид (від *еко...* і лат. *caedo* – убиваю) – навмисне нанесення шкоди природному середовищу з метою створення загрози життю і здоров'ю населення. Складовою частиною екоциду є воєнний екоцид. Уперше його застосували римляни під час руйнування Карфагена, посипавши ґрунти сіллю, щоб вони стали непридатними для землеробства. Термін «екоцид» запропонував А. Гальстон (1970) у зв'язку з подіями 1961–1975 р.р. у В'єтнамі. Зважаючи на небезпеку для людства, екоцид зараховують до міжнародних злочинів. В Україні відповідальність за його здійснення передбачено ст. 441 Кримінального кодексу України.

Експатріація (*франц. expatriation, від лат. ex – з, поза і patria – вітчизна, батьківщина*) – втрата громадянства внаслідок добровільного або примусового виселення громадянина за межі країни. Е. може бути індивідуальною або масовою, добровільною (напр., якщо можливий вибір громадянства) або примусовою. Е. відбувається всупереч волевиявленню особи: при обміні частини населення на підставі міжнародного договору, який передбачає перехід певної території від однієї держави до іншої; за постановою суду або уряду тощо. До ХХ ст. Е. з усіма її правовими умовами і наслідками належала до сфери й компетенції внутрідержавного законодавства. У ХХ ст., особливо після Першої світової війни, посилювалися тенденції до міжнародного регулювання еміграції населення взагалі та Е. зокрема. Так, примусову Е. передбачала Лозаннська конвенція 1923 р., підписана Туреччиною та Грецією, складова частина Лозаннського мирного договору 1923 р. На основі цієї Конвенції відбувався примусовий обмін турецьких громадян православного віросповідання і грецьких громадян – мусульманського. При цьому винятком становили грецькі жителі Константинополя (Стамбула) і мусульмани західної Фракії: на них дія конвенції не поширювалася. У рішеннях Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 р. передбачалося переселення до Німеччини осіб німецької національності, які проживали в Польщі, Чехословаччині та Угорщині.

Екстремізм (*фр. extremismе, від лат. extremus – крайній, зовнішній*) – схильність до крайніх заходів у політичній діяльності та ідеології. Переважно виникає в часи економічних і соціальних криз, в умовах розвитку конфліктних ситуацій. Сприятливим підґрунтям для Е. є порушення демократичних прав і свобод, руйнування усталених моральних цінностей, панування антидемократичних політичних систем (тоталітаризм, фашизм) тощо. Характерними виявами Е. є тероризм, гострі конфлікти на релігійному і національному ґрунті, фашизм і расизм, погроми тощо. Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом 2001 р. визначає Е. як «певне діяння, спрямоване на насильницьке захоплення влади чи насильницьке утримання

влади, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави або насильницьке посягання на суспільну безпеку, зокрема організацію з вищевказаною метою незаконних збройних формувань чи участь у них». Згідно з Конвенцією винні в зазначених діях підлягають кримінальній відповідальності за національним законодавством держав. Для запобігання поширенню Е. в деяких країнах приймаються спеціальні закони. В українському законодавстві Е. досі не отримав належної правової оцінки.

Ембарго (ісп. *embargo* – заборона, накладення арешту) – 1) у міжнародному праві встановлена державними органами заборона на вихід із портів або територіальних вод своєї країни власних чи іноземних суден; затримання товарів, вантажів та ін. цінностей. В умовах війни Е. може застосовуватися не лише до суден та ін. власності ворожої держави, а й до суден нейтральних країн у порядку іммобілізації (з метою нерозголошення військової таємниці) або реквізиції; 2) заборона на ввезення чи вивезення з країни товарів або валюти з метою: здійснення економічного тиску на країну-імпортера чи країну-експортера; сприяння розвитку тієї чи ін. галузі вітчизняного виробництва; захисту певних монопольних інтересів; усунення військової, екологічної та ін. загрози; введення міжнародно-правових санкцій. Статут ООН розглядає Е. як колективну репресивну дію, санкцію щодо держави, чії дії або наміри можуть тлумачитися як такі, що загрожують міжнародній безпеці.

Етноцид – насильницький спосіб здійснення національної політики через знищення окремих народів, їхньої частини або їхніх окремих представників. Злочини Е. кваліфікуються не за кількісними характеристиками і не зводяться лише до вбивств. Е. вважається будь-яка акція, спрямована на ліквідацію етносу, його основних ознак (етнічна територія, мова, культура, самосвідомість). Політика Е. суперечить нормам і принципам міжнародного права. Права народів, націй, національних меншин, як і права та свободи особи, підпадають під регулюючу дію міжнародного та національного права. Всі основні принципи міжнародного

права взаємопов'язані та рівноцінні: керуючись одним із них, не можна порушувати інші. Зокрема, без дотримання права на самовизначення народів неможливе дотримання прав окремих осіб, а при забезпеченні права народу на самовизначення не можна порушувати права та свободи окремої людини.

Є

Європейська Комісія (European Commission), ЄК (EC) – основний орган Європейського Союзу (ЄС), утв. за Маастрихтським договором 1992 р. До її повноважень належать: підготовка пропозицій для Європейської Ради з відповідних питань; посередництво між Європейською Радою і державами – членами ЄС при розгляді цих питань; координація політики держав-членів; контроль за виконанням договорів, укладених за участю ЄС. ЄК складається з 20 членів і голови, які призначаються урядами відповідних держав за спільною згодою і схваленням Європейського парламенту. За кожним членом Комісії закріплено певну сферу діяльності; він має невелику групу політичних радників і консультантів. Рішення ЄК приймаються більшістю голосів. Члени Комісії незалежні від урядів відповідних держав-учасниць, їхня діяльність контролюється Європейським парламентом. Місцеперебування ЄК – м. Брюссель (Бельгія).

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) – консультативний орган Ради Європи (РЄ), утворений на підставі відповідної резолюції 86-ї сесії Комітету міністрів РЄ від 10.05.1996. Має на меті співробітництво з країнами Центральної та Східної Європи – не членами РЄ. Відповідно, завданнями Комісії є: вивчення систем права держав зазначеного регіону з метою майбутнього їхнього зближення; аналіз конституційного законодавства та адміністративних принципів і процедур, що забезпечують ефективну діяльність демократичних установ, утвердження принципу верховенства права; розробка питань, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод, діяльністю органів місцевого та регіонального самоврядування; підготовка

пропозицій щодо впровадження правових гарантій розвитку демократії у країнах регіону. Результати досліджень і свої висновки, рекомендації та пропозиції Комісія подає на розгляд Ради Європи. Є. к. «З. д. ч. п.» співпрацює з Міжнародним інститутом з питань демократії, створеним під егідою Страсбурзької конференції з парлам. демократії, та з ін. н.-д. установами і центрами. Комісія складається з незалежних експертів, що мають високий фаховий авторитет і досвід – по одному від кожної країни – члена РЄ. Строк перебування експертів у складі Є. к. «З. д. ч. п.» – 4 роки; можливе повторне призначення. Комітет міністрів РЄ може дозволити будь-якій країні Європи, що не є членом РЄ, брати участь у роботі Комісії на правах асоційованого члена або спостерігача. Робочим органом Комісії є бюро (голова, 3 заступники та 4 члени), що обирається строком на 2 роки. Голова Комісії керує її роботою (скликає пленарні засідання, визначає місце їхнього проведення тощо). Робочі мови – англійська та французька. Україна приєдналася до резолюції про утворення Є. к. «З. д. ч. п.» 22.11.1996 р., після вступу до РЄ. Штаб квартира – у м. Венеція (Італія).

Європейська комісія з прав людини (European Commission of Human Rights) – орган Ради Європи (РЄ), що був створений для забезпечення виконання Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950). Комісія розмішувалася у м. Страсбург (Франція) і діяла до 01.11.1999, після чого, відповідно до Протоколу № 11 РЄ, підписаного 1994 р., припинила свою діяльність. Структура і повноваження Є. к. з п. л. регулювалися Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини. До Комісії входили представники (по одному) від кожної держави – учасниці Конвенції. Членів Комісії обирав на 6 років Комітет міністрів РЄ з числа кандидатур, запропонованих Парламентською асамблеєю Ради Європи. Комісія мала право приймати до розгляду заяви, адресовані Генеральному секретареві РЄ будь-якою особою, неурядовою організацією або групою осіб, про порушення державою-учасницею прав людини. При цьому розглядалися лише ті питання, для вирішення яких було вичерпано всі національні засоби розв'язання спору.

Справа мала бути розглянута впродовж 6 місяців від дати прийняття остаточного рішення. За прийнятими заявами Комісія провадила необхідне розслідування та ухвалювала рішення про наявність чи відсутність у конкретному випадку порушень прав людини і про вжиті щодо цього заходи. За наявності таких порушень Є. к. з п. л. пропонувала відповідній державі усунути їх. Якщо цього не відбувалося, Комісія мала право подати спеціальну доповідь Комітетові міністрів РС або передати справу на розгляд Європейського суду з прав людини. З ліквідацією Є. к. з п. л. її функції перейшли до Європейського суду з прав людини. Процедура розгляду скарг про порушення прав людини стала менш складною.

Європейська Рада (European Council), ЄР (EC) – головний політичний орган Європейського співтовариства (ЄС). Членами ЄР є глави держав і урядів країн ЄС, а також голова Європейської комісії; їхніми заступниками – відповідно міністри закордонних справ і один з членів Комісії. За Маастрихтським договором (1992) ЄР надає ЄС необхідні імпульси для його розвитку і визначає загальні політичні орієнтири Співтовариства. Зокрема, виробляє спільну зовнішню політику ЄС, загальні заходи співробітництва держав-членів у галузях економіки, безпеки, внутрішніх справ, юстиції тощо. ЄР збирається на свої засідання не менше двох разів на рік. Головує на засіданні представник держави – члена ЄС, який на цей час є головою Ради ЄС. Рішення переважно приймаються консенсусом. Штаб-квартира – у м. Страсбург (Франція).

Європейський Союз (European Union), ЄС (EU) – міжнародне політично- економічне об'єднання європейських держав. Сформувався на основі Європейського економічного співтовариства, Європейського об'єднання вугілля і сталі та Європейського товариства по атомній енергії. Правовою основою нового об'єднання є Договір про Європейський Союз, підписаний у лютому 1992 р. 12 державами – членами Європейських співтовариств (Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія,

Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція) у м. Маастрихт (Нідерланди). Згодом цей договір було доповнено низкою протоколів та заяв з різних аспектів діяльності ЄС. 1998 р. до ЄС входило 15 держав: до перших 12 країн долучилися Австрія, Фінляндія і Швеція. Головними засадами функціонування ЄС є: його договірна база; спільна зовнішня політика, зокрема в галузі міжнародної безпеки держав-членів; співробітництво цих держав у внутрішній і правовій політиці. Завдання ЄС: утворення тісного союзу народів Європи; сприяння збалансованому і стабільному екон. прогресові, особливо шляхом утворення європейського простору без внутрішніх кордонів; посилення екон. і соціальної взаємодії, утворення екон. і валютного союзу та єдиної валюти; утвердження власної ідентичності у міжнародній сфері, особливо внаслідок проведення спільної зовн. політики і політики у галузі безпеки; розвиток співробітництва у сфері юстиції і внутрішніх справ; збереження і примноження загального надбання. У своїй діяльності ЄС дотримує таких принципів: поважання нац. ідентичності держав-членів з демократичними системами правління, поважання прав людини відповідно до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950) і загальних принципів права Європейського співтовариства (див. Європейське право) у поєднанні з конституційним правом держав-членів. Основним органом ЄС є Європейська комісія. Інституції ЄС – Європейський парламент, Рада міністрів Європейського Союзу, Європейський суд аудиторів (з компетенцією суду 1-ї інстанції) тощо. 14.06.1994 р. підписано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС. Місцеперебування ЄС – м. Брюссель (Бельгія). (Див. також Маастрихтський договір 1992).

Європейський суд з прав людини (англ. European Court of Human Rights, фр. Cour européenne des droits de l'homme) – це міжнародний судовий орган, створений 21 січня 1959 р. для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених в Європейській конвенції з прав людини, ратифікованій 1953 р., який знаходиться в м. Страсбург (Франція). Кількість суддів, з яких він складається, відповідає кількості держав-членів

Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. Нині таких держав є сорок шість. Судді засідають у своїй особистій якості та не є представниками жодної держави. В опрацюванні заяв Суду допомагає секретаріат, котрий складається в основному з юристів (їх також називають юридичними секретарями) із усіх держав-членів Ради Європи. Вони є повністю незалежними від країни свого походження та не представляють ні заявників, ні держави.

Ж

Женевські конвенції 1949 р. – низка міжнародних договорів про захист жертв війни, що підписані у м. Женева (Швейцарія) 12.08.1949 р. Поняття «Женевські конвенції» об'єднує чотири самостійні договори, що є фундаментальними для сучасного міжнародного гуманітарного права: *Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях* (Женевська конвенція I); *Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі* (Женевська конвенція II); *Конвенція про поводження з військовополоненими* (Женевська конвенція III); *Конвенція про захист цивільного населення під час війни* (Женевська конвенція IV). Ухвалення Конвенцій відбулося 12 серпня 1949-го в Женеві (Швейцарія) на Дипломатичній конференції за участі представників понад 60 держав світу. Сьогодні у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. приймають участь усі держави світу, а самі Конвенції з Додатковими протоколами до них є фундаментом міжнародного гуманітарного права. Перша Женевська конвенція – Конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою була прийнята 22 серпня 1864 р. та ознаменувала виникнення міжнародного гуманітарного права. Послідовно були прийняті Женевські конвенції у 1906 р., 1929 р., 1949 р. та Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 р. – у 1977 р. та 2005 р. Унікальність цих Конвенцій полягає в тому, що разом зі Статутом ООН вони – єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави. Заперечення, ігнорування фундаментальних норм,

проголошених у цих Конвенціях, ставлять державу поза межею цивілізованого співтовариства, а дії індивіда кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Ж. к. від 12 серпня 1949 р. діють разом із трьома Додатковими протоколами: Додатковим протоколом до Ж. к., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р.; Додатковим протоколом до Ж. к. від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р.; Додатковим протоколом до Ж. к. від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмінної емблеми, від 8 грудня 2005 р. Кожен Додатковий протокол – самостійний міжнародний договір, який передбачає окрему процедуру приєднання до нього держави-учасниці Ж. к. Ступінь участі держав у Додаткових протоколах є нижчим, ніж у Ж. к. 1949 р.

Жертви збройного конфлікту – особи, які загинули або постраждали під час і внаслідок воєнних дій, їхнього прямого чи опосередкованого впливу. До них належать: поранені та хворі; особи, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата); особи, зниклі безвісти; загиблі (померлі); військовополонені або інші особи, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом; цивільні особи, які знаходяться в районі воєнних дій та на окупованій території. У широкому розумінні до жертв збройного конфлікту, окрім загиблих, поранених, депортованих та інтернованих, відносять біженців та евакуйованих, а іноді враховують і непрямі демографічні втрати (ненароджених у результаті впливу воєнного часу на демографію). Практично все населення української території з періоду повномасштабного вторгнення (24 лютого 2022) можна віднести до жертв збройного конфлікту.

Жителі прикордонної зони – громадяни Договірних Сторін, особи без громадянств, а також громадяни третіх держав, які постійно проживають у прикордонній зоні протягом мінімального

строку в 3 роки; чоловік (дружина), неповнолітні або залежні повнолітні діти віком до 21 року (зокрема всиновлені та діти, що знаходяться під опікою); неповнолітні або залежні повнолітні діти віком до 21 року (зокрема всиновлені та діти, що знаходяться під опікою) чоловіка (дружини) зазначених вище осіб, навіть якщо вони постійно проживали в прикордонній зоні менше ніж три роки.

Жорстокість – властивість особистості, яка полягає в байдужості до страждань людей або ж у прагненні до їх спричинення.

3

Заборона пропаганди війни – норма міжнародного права, спрямована на реалізацію принципу заборони застосування сили та погрози силою. ГА ООН 3.11.1947 р. ухвалила резолюцію «Про заборону пропаганди війни», де поширення будь-яких відвертих закликів у засобах масової інформації та прилюдних виступах фізичних осіб до нападу із застосуванням ЗС на ін. держави кваліфіковано як порушення принципів Статуту ООН і запропоновано всім державам визнати такі заклики кримінальним злочином. Ця норма отримала загальне визнання і перетворилася внаслідок практики держав на звичаєву норму. В договірній формі вона закріплена в п. 1 ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966, де передбачено зобов'язання держав-учасниць ухвалити закон про заборону будь-якої пропаганди війни. Україна на виконання міжнародно-правових зобов'язань включила до Кримінального кодексу норму про покарання за публічні заклики до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту як за тяжкий кримінальний злочин. У сучасних умовах особливого значення набуває заборона пропаганди ядерної війни, космічної війни та ін., застосування зброї масового знищення. Щодо заборони ядерної війни, то така норма проголошена в резолюціях ГА ООН, але загального визнання не набула і не стала звичаєвою нормою. Немає вона і договірної закріплення.

Заборона ядерної зброї – визнання у міжнародному праві протиправності застосування ядерної зброї та заборона її існування загалом. Необхідність 3. я. з. виникла після атомного бомбардування США японських міст Хіросіма і Нагасакі наприкінці Другої світової війни. Сучасна ядерна зброя, що досягла великого рівня удосконалення, включаючи засоби її доставки, здатна знищити людську цивілізацію разом із навколишнім природним середовищем. Про це свідчать результати досліджень, проведених ученими багатьох країн, і узагальнено у понятті «ядерна зима», в якому міститься достовірна картина катастрофічних для людства наслідків ядерної війни з огляду на кліматичні та біологічні фактори. Ці наслідки дорівнюють катастрофам планетарного характеру, оскільки застосування ядерної зброї пов'язано з тотальним порушенням законів природи планети Земля, які визначають життєдіяльність тваринного та рослинного світу. До того ж досі не існує засобів запобігання ядерному нападу, і жодна країна не може надійно та ефективно протистояти йому, зокрема й країни «ядерного клубу» – США, Великобританія, Франція, Китай, росія, які офіційно володіють ядерною зброєю. Ядерна зброя за своїми характеристиками є не тільки зброєю масового знищення, подібно до хімічної та біологічної зброї, заборонених міжнародним правом, а й зброєю, яка незмірно перевищує своїми вражаючими властивостями всі відомі види озброєнь. Міжнародне співтовариство доклало чимало зусиль для визнання ядерної зброї такою, що суперечить загальнолюдським цінностям, найважливішою серед яких є безумовне право народів на існування (життя), і заборони її як нелюдського та варварського засобу ведення війни, включаючи застосування її першими. Зокрема, у багатьох резолюціях ГА ООН наголошено, що застосування ядерної зброї було б безпосереднім порушенням Статуту ООН. Будь-яка держава, яка наважилася б застосувати таку зброю, діяла б у супереччя законам гуманності, тобто міжнародному гуманітарному праву, і скоїла б злочин проти людяності й цивілізації. Особливо наголошувалося, що відмова від застосування ядерної зброї першими є найважливішим і найневідкладнішим заходом у запобіганні ядерній

війні. Засуджено також розробку, розповсюдження і пропаганду політичної та воєнної доктрин і концепцій, які обґрунтовують не лише «правомірність» застосування ядерної зброї першими, а й «допустимість» ядерної війни взагалі. Проте й досі немає конвенційної норми, яка б безпосередньо забороняла застосування ядерної зброї. Не зміг чітко визначити правовий статус ядерної зброї і Міжнародний суд ООН, який у низці своїх рішень та консультативному висновку (1974, 1995, 1996) розглядав це питання у зв'язку з визначенням законності застосування ядерної зброї та випробуваннями цієї зброї Францією. Але з погляду міжнародного гуманітарного права вражаючі властивості ядерної зброї повністю і без жодних застережень підпадають під дію існуючих у ньому обмежень і заборон на використання державами (воюючими сторонами) засобів і методів ведення воєнних дій та їхніх зобов'язань поважати права людини. Ці обмеження, заборони та зобов'язання містяться у таких основоположних актах міжнародного гуманітарного права, як Петербурзька декларація 1868 р., Гаазькі конвенції 1899 р. і 1907 р., Женевський протокол 1925 р., Женевські конвенції 1864 р., 1929 р. і 1949 р. та Додаткові протоколи до останніх 1977 р., а також у Конвенції про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення 1972 р. й Конвенції про заборону хімічної зброї 1993 р. Норми цих документів забороняють застосовувати зброю невибіркової дії, яка може завдати надмірних страждань. Отже, ці конвенційні норми не можуть розглядатися такими, що дозволяють застосування ядерної зброї, яка не може не мати вказаної дії. Тлумачення за аналогією поширюється і на ін. звичаєві та конвенційні норми міжнародного гуманітарного права, з яких випливає неправомірність застосування ядерної зброї. Зокрема, радіоактивне випромінювання при ядерному вибуху повинно прирівнюватися до дії заборонених ними отруйних, шкідливих та смертоносних речовин, оскільки його дія навіть значно перевищує ефект останніх. Застосування ядерної зброї призвело б до знищення меж між комбатантами і цивільним населенням, військовими і цивільними об'єктами (до останніх

належать й атомні електростанції), неможливості гуманітарного захисту жертв збройних конфліктів у цілому. Це означало б також не тільки порушення основоположних принципів і норм міжнародного гуманітарного права, що мають імперативний характер (*jus cogens*), а й заперечення його як такого. В умовах неврегульованості правового статусу ядерної зброї тлумачення протиправності її застосування за аналогією є цілком виправданим, оскільки такий підхід дає можливість у рамках міжнародного гуманітарного права хоча б частково розв'язати проблему 3. я. з. У Декларації Мартенса (увійшла до Гаазької конвенції 1907, яка виходила із швидкого розвитку військової техніки) зазначено, що у випадках, не врегульованих прийнятими нормами (до яких, безперечно, можна віднести 3. я. з.), людська особа залишається під охороною принципів гуманності і, зокрема, «під охороною та дією засад міжнародного права, що випливають із встановлених між цивілізованими народами звичаїв, законів людяності та вимог суспільної свідомості». Важливими етапами на шляху розв'язання проблеми 3. я. з. стали прийняття Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967 р., відомого як договір Тлателолко, та схвалення ГА ООН Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. Вагомий внесок у справу 3. я. з. зробила Україна, яка 1991 р., після здобуття незалежності, проголосила себе без'ядерною зоною і відмовилася від ядерної зброї, розміщеної на її території під час перебування у складі СРСР. Ця зброя (близько 20% стратегічного арсеналу Союзу) втричі перевищувала ядерні боезапаси Великобританії, Франції та Китаю разом узяті. 23.05.1993 р. Україна підписала Лісабонський протокол до Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (1991, ратиф. 18.11.1993). Крім того, 16.11.1994 р. Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1968), і як неядерна держава зобов'язалася укласти з МАГАТЕ угоду про гарантії. 3. я. з. – складова частина загального і повного роззброєння, що є глобальною проблемою міжнародного співтовариства.

Заборонені засоби війни. Під час воєнних дій забороняється застосовувати такі засоби: розривні кулі та кулі, що легко розвертаються або сплющуються в тілі людини (куля з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи); отрути, отруйні речовини та сильнодіючі отруйні речовини; бактеріологічну (біологічну) і токсичну зброю; будь-яку зброю, дія якої полягає у завданні ураження осколками, що не виявляються в людському тілі рентгенівськими променями; міни, призначені для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього впливу людини, які виводять з ладу, калічать або вбивають одного або кількох людей; будь-які міни, що самодеактивуються, оснащені елементом невилучення, який може функціонувати після того, як міна втратила спроможність до спрацювання; міни-пастки (будь-які пристрої чи матеріали, інші, ніж протипіхотні міни, які спроектовані, сконструйовані чи пристосовані для того, щоб убивати або завдавати ушкоджень, і які спрацьовують раптово, коли людина торкається чи наближається до начебто нешкідливого предмета або здійснює, здавалося б, безпечну дію), що якимось чином сполучені або асоціюються з міжнародно визнаними захисними емблемами, знаками чи сигналами, а також з іншими предметами (об'єктами), які не становлять небезпеки для людини (пораненими або померлими, медичним обладнанням, дитячими іграшками тощо); дистанційні міни, встановлення яких не відповідає визначеним технічним вимогам (вимоги до протипіхотних мін, касетних мін тощо); торпеди без пристрою самоліквідації; автоматичні підводні контактні міни, які закріплені на мінрепах, коли вони перестають бути безпечними, якщо зриваються з якоря; лазерну зброю, що призначена для заподіяння постійної сліпоти органам зору людини, яка не використовує оптичні прилади; засоби впливу на природне середовище, що має довгострокові серйозні наслідки руйнації; запалювальні засоби проти цивільного населення і цивільних об'єктів, а також для знищення лісів та іншого виду рослинного покриву.

Заборонені методи війни. З метою запобігання зайвим стражданням та невинуватим жертвам серед цивільного населення, заподіяння великого і довгострокового збитку природному середовищу, пов'язаним із воєнними діями, для сторін, що воюють, встановлюються заборони та обмеження у виборі методів і засобів ведення воєнних дій: вбивати або завдавати поранення цивільним особам; убивати або завдавати поранення особам, яких визнано чи яких за даних обставин належить визнати особами, які вибули зі строю (*hors de combat*). Особою, що вибула зі строю, вважається будь-яка особа, яка: перебуває під владою супротивної сторони; зрозуміло виражає намір здатися в полон; неприємна чи яким-небудь іншим чином виведена зі строю внаслідок поранення чи хвороби й тому не здатна оборонятися, за умови, що в будь-якому разі ця особа утримується від ворожих дій і не намагається втекти; вбивати парламентаря (див. Парламентери) і осіб, які його супроводжують (сигналіст-барабанщик, перекладач та особа, яка несе білий прапор); нападати на осіб, які зазнають корабельної аварії або покидають на парашуті літальний апарат, що терпить лихо, і які не чинять ворожих дій (за винятком осіб, які десантуються у складі повітряних десантів); застосовувати силу, що допускається стосовно осіб, які не мають права на захист від прямих нападів, але у конкретних обставинах перевищує необхідну для досягнення законної військової мети; примушувати осіб, які знаходяться під захистом МПП, брати участь у воєнних діях; видавати наказ «нікого не залишати в живих» або загрозувати ним; брати заручників; вводити противника в оману через віроломство (див. Віроломство); використовувати не за призначенням розпізнавальні емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця чи Червоного Кристала, міжнародні розпізнавальні знаки цивільної оборони та розпізнавальні знаки культурних цінностей, міжнародний спеціальний знак особливо небезпечних об'єктів, білий прапор парламентаря, інші міжнародно визнані знаки і сигнали; незаконно використовувати розпізнавальну емблему Організації Об'єднаних Націй; вдаватися до нападів невибіркового характеру, до яких належать напади: не спрямовані на конкретні військові об'єкти; при яких застосовуються методи або засоби ведення

воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти або при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з Додатковими протоколами до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., і які у кожному такому випадку вражають військові об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх; здійснювати напад невивірковому характеру, який може спричинити такі втрати серед цивільного населення та такий збиток цивільним об'єктам, що будуть непорівнянними з досягненням необхідної військової переваги над противником; здійснювати терор щодо цивільного населення; використовувати голод серед цивільного населення з метою досягнення воєнних цілей; знищувати, вивозити або приводити в несправність об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення; нападати на медичні формування та санітарно-транспортні засоби, які мають належні відмітні емблеми (знаки) і сигнали (хоча відсутність емблем не означає відсутність захисту, що надається таким об'єктам, але ускладнює ідентифікацію таких об'єктів); здійснювати вогневе ураження населених пунктів, портів, осель, храмів та госпіталів (за умови, коли вони не використовуються у воєнних цілях); знищувати культурні цінності, історичні пам'ятники, місця відправлень культових обрядів та об'єкти, які складають культурну чи духовну спадщину народів, а також використовувати їх з метою досягнення успіху в бойових діях; знищувати або захоплювати власність противника та власність цивільного населення, крім випадків, коли такі дії викликані абсолютною військовою необхідністю; віддавати на розграбування населені пункти або місцевості.

Загальна декларація прав людини – перший міжнародний акт Організації Об'єднаних Націй, яким визначаються основні права й свободи людини, що підлягають загальному дотриманню. З. д. п. л. прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Складається з преамбули та 30 статей, в яких уперше в історії міжнародних відносин проголошено коло основних громадянських, політичних, соціально-економічних і культурних прав і свобод людини.

Загиблі (померлі) – особи, які загинули (померли) з причин, пов’язаних із веденням воєнних дій. Останки таких осіб, зокрема й тих, хто не є громадянами держави, в якій вони загинули (померли), повинні користуватись повагою. Місця поховання таких осіб утримуються й позначаються так, щоб їх завжди можна було розшукати.

Закони і звичаї війни (*від лат. jus in bello, англ. law of war*) – сучасний компонент міжнародного права, який регулює умови для початку війни (*jus ad bellum*) та поведінку воюючих сторін (*jus in bello*).

Залишені вибухонебезпечні боеприпаси – вибухонебезпечні боеприпаси, які не були використані під час збройного конфлікту та були забуті чи залишені стороною у збройному конфлікті й більше не знаходяться під її контролем. З. в. б. можуть бути чи не бути зі вставленими запальниками або детонаторами, поставленими на звід або в інший спосіб підготовленими до використання.

Запалювальна зброя – будь-яка зброя або боеприпаси, які перш за все призначені для підпалювання об’єктів або спричинення людям опіків від дії полум’я, тепла або того й іншого разом, які виникають в результаті хімічної реакції речовини, доставленої до цілі. З. з. може бути у вигляді вогнеметів, фугасів, снарядів, ракет, гранат, мін, бомб й інших ємностей із запалювальними речовинами. З. з. не включає боеприпаси: 1) які можуть здійснювати випадкову запалювальну або опікову дію, як-от освітлювальні засоби, трасуючі снаряди, димові або сигнальні системи; 2) які призначені для комбінованого впливу шляхом проникнення, вибуху або осколками із додатковим запалювальним ефектом, як-от бронебійні снаряди, осколкові снаряди, фугасні бомби та подібні боеприпаси комбінованої дії, запалювальний ефект яких спеціально не призначений викликати опіки у людей, але які використовуються проти військових об’єктів, таких як броньовані машини, літаки й установки або споруди.

Заручник – особа, захоплена з метою змусити когось (родичів заручника, представників влади) вчинити певні дії або утриматися від вчинення певних дій заради визволення заручника, недопущення його вбивства чи завдання серйозної шкоди його здоров'ю. Особа вважається заручником, іншою незаконно позбавленою волі особою з моменту визнання її у визначеному процесуальним законом потерпілою від злочинів, передбачених відповідно статтями 146 та 147 Кримінального кодексу України, і до моменту звільнення цієї особи.

Захист жертв війни – система заходів, спрямованих на забезпечення встановлених міжнародним гуманітарним правом правил поведінки щодо поранених, хворих, військовополонених і цивільного населення під час війни. Основними міжнародними актами у цій галузі є підписані 12.08.1949 р. чотири Женевські конвенції про захист жертв війни: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цивільного населення під час війни. У другій половині ХХ ст. термін «війна» почав витіснятися терміном «збройний конфлікт». В останні десятиліття у міжнародному праві усталився поділ збройних конфліктів на «міжнародні збройні конфлікти» та «збройні конфлікти неміжнародного характеру».

Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів – 1) встановлений міжнародним правом порядок забезпечення схоронності пам'яток та об'єктів культурного значення; 2) відповідний регламент поведінки воюючих сторін. Зародився у Давній Греції як звичай, пов'язаний з релігійними заборонами. До початку ХVІІ ст. необхідність захисту культур, цінностей під час збройних конфліктів визнавалася тільки окремими особами, відповідні норми не набули поширення. Із зародженням науки міжнародного права ідея захисту культурних цінностей була розвинута у творах А. Джентілі, Г. Гроція, Е. де Ваттеля. Норми про повоєнне повернення культур, цінностей і відшкодування за їхній грабіж і нищення

закріплені у договорах Вестфальського (1648) і Неймегенського (1678) миру, в актах Віденського конгресу 1814–1815 рр. тощо. З середини століття відповідні норми почали включати до військових статутів (Інструкція до керування діючою армією Сполучених Штатів, 1864, відома як Кодекс Лібера). Кодифікація норм З. к. ц. у п. з. к., що поступово набули ознак міжнародного звичаю, пов'язується з Брюссельською декларацією права війни 1874 р. (не набула чинності) та актами Гаазьких конференцій миру 1899 р. і 1907 р. (Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни, 1899, Гаазька конвенція про бомбардування морськими силами під час війни, 1907). У 20-30-х роках минулого століття було розроблено (зокрема в межах Ліги Націй) кілька проєктів спеціалізованих міжнародних актів щодо З. к. ц. у п. з. к., але єдиним прийнятим у цей час міжнародним документом став Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток, підписаний американською державою (15.04.1935, Вашингтон), більше відомий як Пакт Реріха. Після Другої світової війни у вироці Нюрнберзького військового трибуналу руйнування і грабїж культурних цінностей було визнано злочином проти миру і людства. Новий етап розвитку З. к. ц. у п. з. к. пов'язаний з прийняттям Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954). Впродовж 70-80-х років ГА ООН прийняла ряд резолюцій з окремих аспектів З. к. ц. у п. з. к. (1977). На Міжнародній дипломатичній конференції з питань розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів, було прийнято два Додаткові протоколи (1977) до Женевських конвенцій про захист жертв війни (1949). Вони удосконалили міжнародні правові норми З. к. ц. у п. з. к. Захист культур, цінностей передбачає низку заходів, необхідних для виконання у мирний час. Це, зокрема, маркування нерухомих пам'яток відмітними знаками встановленого зразка, підготовка спеціального персоналу, навчання офіцерів та солдатів армії і флоту, обмін інформацією тощо.

Збройний конфлікт міжнародного характеру – зіткнення між збройними силами держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів. Такі конфлікти

зазвичай характеризуються інтенсивністю ведення бойових дій, обмеженістю театру цих дій. З. к. м. х. є наслідком фактичного ведення бойових дій ЗС держав без будь-якого попередження та оголошення війни, що є спробою обійти принцип заборони війни і уникнути відповідальності за агресію. Сучасне міжнародне право автоматично визнає агресором державу, яка перша здійснила збройний напад на територію ін. держави. Тому в деяких випадках сторони З. к. м. х., незважаючи на бойові дії, продовжували підтримувати між собою дипломатичні відносини. Сторони З. к. м. х. зобов'язані у своїх діях дотримувати норм міжнародного гуманітарного права, що застосовується у цих конфліктах. Це насамперед чотири Женевські конвенції про захист жертв війни (1949), Додатковий протокол I до них (1977), а також міжнародне звичаєве право, що не тільки містить великий комплекс обмежувальних положень стосовно ведення бойових дій, а й передбачає захист прав осіб, які підпадають під дію гуманітарних норм. Зокрема, заборонені як метод ведення бойових дій організація голоду серед цивільного населення, напад або знищення об'єктів, необхідних для його виживання. Держава, що є стороною у З. к. м. х., зобов'язана поважати права цивільних осіб, які перебувають під захистом IV Женевської конвенції. Якщо З. к. м. х. не супроводжується збройним конфліктом неміжнародного характеру, то беруть до уваги лише положення, що застосовуються до З. к. м. х. Згідно з Додатковим протоколом I до міжнародних збройних конфліктів належать також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації і расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН і Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 (п. 1 ст. 1).

Збройний конфлікт неміжнародного (внутрішнього) характеру – тривалі та інтенсивні збройні зіткнення на території держави між урядовими збройними силами і організованими збройними формуваннями або між організованими збройними

формуваннями. До неміжнародного (внутрішнього) збройного конфлікту належать такі ситуації, коли: у межах території однієї держави починаються чітко визначені воєнні зіткнення між збройними силами та іншими організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями; організовані збройні формування здійснюють контроль над частиною території держави, який дає їм можливість вести безперервні та узгоджені воєнні дії.

Збройні сили держави (сторони), яка воює – організовані збройні формування, що знаходяться під командуванням осіб, відповідальних перед цією державою (стороною) за дії своїх підлеглих. Заборонено насильно примушувати громадян держави-противника до участі у воєнних діях проти своєї держави. До складу збройних сил входять комбатанти (ті, які воюють) та некомбатанти (ті, які не воюють) – медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи тощо.

Збройні сили Організації Об'єднаних Націй (ЗС ООН) – об'єднані ЗС держав-членів Організації Об'єднаних Націй, що мають забезпечувати заходи воєнного характеру в рамках примусових дій членів ООН відповідно до гл. 7 Статуту ООН. Створюються та застосовуються Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН) у випадках, коли РБ ООН «визнає існування будь-якої загрози мирові, будь-якого порушення миру або акту агресії» й у зв'язку з цим схвалює рішення про вжиття заходів для «підтримання або відновлення миру і безпеки» (ст. 39). Згідно з п. 3 ст. 27 Статуту ООН такі рішення повинні прийматися з дотриманням принципу однаковості постійних членів РБ ООН, що є основою для застосування колективних дій держав-членів ООН для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки. ЗС ООН мають застосовуватися у виняткових випадках, коли ін. заходи можуть виявитись або виявилися неефективними. Згідно зі ст. 43 Статуту ООН усі держави-члени ООН зобов'язуються надавати в розпорядження РБ ООН на її вимогу і відповідно до спеціальних угод необхідні для підтримання міжнародного миру та безпеки національні ЗС, допомогу й відповідні засоби обслуговування,

включаючи право проходження через певну територію. Такі угоди визначають кількість і рід військ, ступінь їхньої готовності та їхнє розташування й характер наданих ними засобів обслуговування і допомоги. Переговори про укладення зазначених угод починаються в якомога коротший строк з ініціативи РБ ООН. Вони укладаються між РБ й членами ООН або між РБ та групами членів ООН і підлягають ратифікації державами, що їх підписали, відповідно до їхньої конституційної процедури. Ст. 42 Статуту ООН уповноважує РБ вдаватися до дій воєнного характеру повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки. Такі дії можуть означати демонстрації, блокаду та ін. операції повітряних, морських або сухопутних сил членів Організації. Допомогу РБ ООН з усіх питань, що стосуються військових потреб у справі підтримання міжнародного миру й безпеки, використання військ, переданих в її розпорядження, і командування ними, здійснює створений Військово-штабний комітет (ВШК). У його складі повинні перебувати начальники штабів постійних членів РБ ООН або їхні представники. Крім того, до співробітництва з ВШК може бути запрошено будь-кого із членів ООН, не представлених постійно в комітеті, якщо ефективного виконання обов'язків ВШК вимагає участі цього члена ООН у його роботі (ст. 47).

Зброя масового ураження, зброя масового знищення – засоби ведення війни, які за силою руйнування та ураження у багато разів переважають звичайні види озброєння. Об'єктами ураження зброєю масового знищення є люди, продукти їхньої праці, а також природне середовище їхнього проживання (кліматичні та географічні умови, рослини, тварини, ґрунти). Фактори ураження зброєю масового знищення зазвичай мають певну інерцію дії після її застосування, тому можуть справляти негативний морально-психологічний вплив на супротивну сторону. Головні принципи застосування зброї масового знищення – раптовість і масовість на вирішальних напрямках військових дій. Серед наявних видів зброї масового знищення – біологічна зброя, хімічна зброя, ядерна зброя.

Злочини міжнародного характеру – протиправні діяння, які передбачені міжнародно-правовими актами універсального (Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, 1988, Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, 1989, та ін.) або регіонального (Європейська конвенція про правопорушення щодо культурних цінностей, 1985, та ін.) значення. Конкретні міри покарання за вчинення З. м. х. передбачаються національним законодавством після інкорпорування ним положень міжнародно-правового акту (так, ст. 63 Кримінального кодексу України передбачає покарання за різні форми і види найманства). На відміну від міжнародних злочинів, які загрожують основам існування держав, міжнародному миру і безпеці, З. м. х. є менш небезпечними діяннями. Якщо за скоєння міжнародного злочину відповідальність міжнародно-правову несе держава, відповідальність кримінальну – фізична особа (зазвичай посадова особа держави), то за З. м. х. – лише фізична особа. Справи про вчинення З. м. х. розглядають виключно національні суди. З огляду на об'єкт посягання (сферу міжнародного правопорядку) З. м. х. можуть бути класифіковані як: а) злочини проти стабільності міжнародних відносин (міжнародний тероризм, взяття заручників, викрадення ядерного матеріалу, найманство тощо); б) злочинні посягання на особисті права людини (застосування тортур, торгівля жінками й дітьми); в) злочини у сфері дипломатичних зносин (посягання на осіб, які користуються дипломатичним захистом); г) злочини у сфері економіки і фінансів (легалізація злочинних доходів, контрабанда, виготовлення фальшивих грошей тощо); д) злочини у сфері культури (ввезення до країни викрадених культурних цінностей, розповсюдження порнографічних предметів тощо); е) злочини, вчинені у відкритому морі (забруднення морського середовища, порушення правового режиму континентального шельфу, піратство, ненадання допомоги на морі тощо); є) злочини, що посягають на роботу цивільної авіації (зокрема угон повітряного судна); ж) воєнні З. м. х. (насильство над населенням у районі воєнних дій, мародерство тощо), які відрізняються від воєнних злочинів як різновиду міжнародних злочинів тим, що не пов'язані зі злочинною діяльністю держави.

Злочини проти людства (*англ. crimes against humanity*), або **злочини проти миру та безпеки людства**, як вони визначені в пояснювальній записці до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, є «найбільш ненависними злочинами, оскільки являють собою серйозний руйнівний вплив на людську гідність, принижують та спричиняють деградацію особистості». Вони не є ізольованими чи одиничними випадками, а є частиною або однієї урядової політики (хоча винні не повинні ідентифікувати себе з цією політикою), або широкого розповсюдження звірства, яке замовчується чи виправдовується урядом чи де-факто владою. Вбивство, масове винищування людей, тортури, зґвалтування, політичне, расове або релігійне переслідування та інші нелюдські акти поведінки досягають критичного рівня в злочинах проти людства тільки якщо вони є частиною широкомасштабної або систематичної практики. Окремі нелюдські діяння такого роду, а також, залежно від обставин, – воєнні злочини, можуть являти собою серйозні порушення прав людини, але останні не підпадають під визначення злочинів проти людства.

Злочини проти людяності. В українській мові паралельно вживають два переклади терміну – «злочини проти людства» та «злочини проти людяності». Наприклад, в українській версії «Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» вжито слово «людство», а у тексті «Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів» – слово «людяність». З філологічної точки зору, обидва терміни є правильними, але мають трохи різне значення. Так, «злочини проти людяності» – це злочини, що завдають шкоди людині – здоров'ю, добробуту, честі. Вони належать до кримінально караних діянь. Це вбивство, доведення до самогубства, побої, катування, ненадання допомоги особі в небезпеці, незаконне позбавлення волі, захоплення заручників, торгівля людьми, експлуатація дітей, зґвалтування, розбещення неповнолітніх. Натомість «злочини проти людства» несуть загрозу не конкретній людині, а людській спільноті, докільню, порушують правила людського співжиття.

Вони караються не тільки законами певної країни, а й міжнародним законодавством. Це пропаганда війни, планування та ведення війни, застосування зброї масового знищення, піратство, хуліганство на вулиці, наруга над могилою, жорстоке поводження з тваринами, забруднення довкілля, створення злочинної організації, бандитизм, терористичний акт. Отже, злочини проти людства є одночасно злочинами проти людяності, але не всі злочини проти людяності є одночасно злочинами проти всього людства.

Злочини проти миру, злочини агресії (англ. *Crime Against Peace; Crime of Aggression*) – планування, підготовка, розв’язування або ведення агресивної війни чи війни на порушення міжнародних договорів, угод або запевнень; участь у спільному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якого з цих діянь. Виокремлення злочинів проти миру є результатом узагальнення злочинних діянь німецького націонал-соціалізму, італійського фашизму та японського мілітаризму, які втягнули народи у Другу світову війну. Ці діяння проголошено злочинами проти миру в статті 6 (а) Статуту Міжнародного воєнного трибуналу для переслідування та покарання головних воєнних злочинців європейських країн (Нюрнберзький процес, 1945). Уперше в міжнародному договорі встановлено індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародним правом за ведення агресивної війни. У ході Нюрнберзького процесу за скоєння саме цих злочинів засуджено 12 підсудних: Г. Герінга, Р. Гесса, К. Деніца, А. Зейса-Інкварта, В. Кейтеля, І. фон Ріббентропа, А. Розенберга, А. Йодля (1890–1946), К. фон Нейрата (1873–1956), Е. Редера (1876–1960), В. Фріка (1877–1946; усі – Німеччина), В. Функа (1890–1960; тепер рф – Німеччина). Положення статті 6 (а) Статуту Нюрнберзького трибуналу включено в статтю 5 (а) Статуту Міжнародного воєнного трибуналу для Далекого Сходу в м. Токіо. На Токійському процесі у вчиненні злочинів проти миру обвинувачували 28 підсудних, 25 із них засуджено за ці злочини. Зміст поняття «акт агресії» міститься в ст. 39 Статуту ООН і деталізований у резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 р., що увійшла у вжиток як резолюція про визначення агресії. Декларація про принципи

міжнародного права (1970), розвиваючи в плані деталізації не-застосування сили або погрози силою принцип, встановлений у Статуті ООН, також визначає, що держави зобов'язані утримуватися від пропаганди агресивних війн. У доктрині це положення часто розглядають як заборону пропаганди війни. У резолюції ГА ООН від 13.02.1946 р. «Видача і покарання воєнних злочинців» та від 31.10.1947 р. «Видача злочинців війни і зрадників» містилися положення стосовно обов'язку держав видавати осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. У Декларації про територіальний притулок (прийнята ГА ООН 1967) зазначено, що «на право шукати притулок і користуватися притулком не може посылатися жодна особа, стосовно якої є серйозні підстави вважати, що вона вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людяності» (ст. 1). Статути Нюрнберзького і Токійського трибуналів, а також інші, в яких деталізуються склади злочинів проти миру, становлять основу криміналізації агресивної війни. Резолюція ГА ООН 95 (I) від 11.12.1946 р. підтвердила злочинність ведення агресивної війни. Злочин агресії включений до Статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) (2002) як один із найсерйозніших злочинів (п. 1 (г) ст. 5). Згідно з резолюцією ГА ООН «Визначення агресії» від 14.12.1974 р., будь-яка з переліку дій, незалежно від оголошення війни, має кваліфікуватися як акт агресії: вторгнення або напад збройних сил держави на території інших країн або будь-яка воєнна окупація чи будь-яка анексія із застосуванням сили; бомбардування збройними силами держави території іншої країни або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої країни; блокада воєнна портів або берегів держави збройними силами іншої країни; напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, морські та повітряні флоти іншої країни; застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої країни на основі угоди з такою державою, на порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їхнього перебування на такій території після припинення дії угоди; дії держави, які дозволяють, щоб її території, які

вона надала у розпорядження іншої країни, використовувалися нею для вчинення акту агресії проти третьої держави; засилання державою або від імені країни збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які вчиняють серйозні насильницькі акти застосування збройної сили проти іншої держави, що їх можна прирівняти до названих вище актів (ст. 3). Криміналізація злочинів проти миру в міжнародному праві та практика її здійснення відбулися на Нюрнберзькому і Токійському процесах з подальшим міжнародно-правовим розвитком. Не будь-яке воєнне використання збройної сили є агресивною війною: для кваліфікації як війни застосування сили має досягти певного рівня та інтенсивності. Для визначення необхідного рівня воєнної сили апелюють переважно до рішень Нюрнберзького і Токійського трибуналів.

Зони безпеки створюються внаслідок укладання угоди між сторонами міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту безпосередньо або через безсторонню гуманітарну організацію поза зоною воєнних дій з метою додаткового спеціального захисту поранених і хворих та цивільних осіб, які перебувають в цій зоні, а також об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення, та установок і споруд, що містять небезпечні сили. Піддавати нападу зони безпеки заборонено.

Зони миру – регіони світу, де здійснюється комплекс заходів щодо забезпечення тривалого миру і безпеки на засадах співробітництва відповідних держав. Однією з таких зон, зокрема, є 3. м. в Індійському океані, правовий статус якої зафіксований у Заключному документі Наради прибережних та материкових держав Індійського океану (1970) і Декларації про Індійський океан як зону миру, прийнятій ГА ООН 1971 р.

Зосередження цивільного населення – будь-яке зосередження цивільного населення, постійне чи тимчасове, в житлових частинах міст або селищах, таборах або колонах біженців та тих, кого евакуюють, групи кочового населення.

I

Ідентифікація особи – це заходи, пов’язані зі встановленням органами виконавчої влади особи заявника, який звернувся із заявою про визнання його біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту і не має документів, що посвідчують його особу, або такі документи фальшиві.

Імплементация (від лат. *impleo* – наповнюю, виконую) – здійснення, виконання державою норм міжнародного права. У процесуальному розумінні – упровадження норм міжнародного права в національне законодавство, результатом чого стає їхнє перетворення в конкретні норми державних законів, нормативно-правових актів.

Імунітет (від лат. *immunitas* – звільнення від чогось) – 1) звільнення суб’єкта права від дії загальних правових норм; 2) юридичне право не підкорятись деяким загальним нормам, надане в окремих випадках державам, міжнародним організаціям, особам, що посідають особливе місце в державі чи мають спеціальний міжнародно-правовий статус. У міжнародному праві розрізняють: імунітет держави, імунітет дипломатичний, імунітет військових кораблів, імунітет морських державних торговельних суден, імунітет у фінансовому праві, імунітет податковий, імунітет у конституційному праві, імунітет президентський, імунітет парламентський (депутатський), імунітет у кримінальному процесуальному праві, імунітет свідка.

Імунітет держави – принцип міжнародного права, що витікає з державного суверенітету і означає певні виключення з міжнародно-правових зобов’язань.

Індульт – можливість звільнення торговельного судна супротивника від конфіскації на підставі норм призового права у випадку, якщо екіпаж судна не знав про виникнення збройного конфлікту та не мав можливості застосувати відповідні заходи

для запобігання конфіскації. Деякі норми щодо І. закріплено у VI Гаазькій конвенції щодо положення торговельних суден супротивника під час початку військових дій 1907 р.

Інженерний захист територій – це комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання від їхніх наслідків та небезпеки, що можуть виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання й територій в особливий період.

Інкорпорація (*лат. incorporatio – включення до складу*) – спосіб систематизації законодавства, що полягає в розміщенні нормативно-правових актів в одному збірнику чи зібранні за хронологічною, алфавітною, галузевою чи іншою ознакою.

Іноземці – іноземні громадяни, особи, які належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України, та особи без громадянства – апатриди, тобто особи, які не належать до громадянства будь-якої держави.

Інсурекція (*від лат. insurrectio, від insurgo – повстаю*) – збройне повстання проти державної влади.

Інтервенція (*від лат. interventio – втручання, від intervenio – приходу, втручаюся*) – насильницький замах однієї або кількох держав на суверенні права іншої держави, притаманні їй як суб'єктові міжнародного права. Сучасне міжнародне право забороняє всі види та вияви інтервенції, розглядаючи її як агресію. Жодна або кілька держав не мають права прямо чи опосередковано втручатися з будь-яких міркувань у внутрішні або зовнішні справи ін. держави. Принцип невтручання забороняє не тільки застосування збройної сили, а й будь-яку ін. форму втручання чи загрозу проти юридичної персональності держави, її політичних, економічних та культурних

засад. Під час громадянської війни або збройного конфлікту неміжнародного характеру дозволено надання гуманітарної допомоги з боку ООН усім учасникам конфлікту. Крім того, окремі держави мають право надавати допомогу, включаючи воєнну, законному урядові ін. держави, який веде на своїй території збройну боротьбу проти повстанців (опозиції), водночас повстанці не мають права на воєнну підтримку з боку іноземної держави. Ця заборона не стосується надання повсталій стороні з боку окремих держав гуманітарної допомоги для цивільного населення, яке потерпає від воєнних дій, й уряд такої держави не повинен перешкоджати цьому.

Інтернування – прийняття та примусове поселення нейтральною державою або іншою державою, що не є стороною міжнародного збройного конфлікту, осіб, які належать до збройних сил держав, що воюють (війська сторін, зокрема й військові кораблі та літаки, військовополонені, які втекли, хворі та поранені), що змушені були увійти на її територію. Особи, піддані інтернуванню, роззброюються і розміщуються на розсуд держави, яка їх прийняла. Інтернування також означає примусове поселення у спеціальних місцях цивільних осіб однієї зі сторін, що воює, які опинилися на території противника у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом.

Інтерпеляція (від лат. *interpellatio*, букв. – *переривання, порушення*) – особливий вид запиту групи депутатів у деяких парламентських країнах до уряду або конкретного міністра з вимогою дати пояснення щодо внутрішньої або зовнішньої політики, яка проводиться ними, або з якогось окремого питання.

Інтра вірес (від лат. *intra vires* – *у межах повноважень*) – вислів, що застосовується для характеристики поведінки суб'єктів міжнародного права як такої, яка відповідає вимогам міжнародного права.

Інформація з обмеженим доступом – 1) інформація, право доступу до якої обмежено встановленими правовими нормами і (чи) правилами; 2) інформація в будь-якій формі та будь-які документи, матеріали, вироби, речовини або фізичні поля, в яких

представлена інформація, що в інтересах національної безпеки держав та відповідно до їх національного законодавства підлягає охороні від несанкціонованого доступу, включно з інформацією, яку спільно створено юридичними особами держав у межах співробітництва й доступ до якої обмежено на основі вимог національного законодавства держав та відповідно до критеріїв Угоди (Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом від 22 червня 2006 р.); 3) Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація.

Інформація конфіденційна – інформація з обмеженим доступом, що містить відомості, які перебувають у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їхнім бажанням й відповідно до передбачених ними умов. Громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною за власні кошти, або такою, що є предметом їхнього професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, зараховуючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють для неї систему (способи) захисту.

Інфраструктура – комплекс виробничих і невиробничих галузей та сфер діяльності, які забезпечують процес і умови відтворення. Основна виробнича інфраструктура містить мережі енергозабезпечення, внутрішньовиробничий транспорт, зв'язок тощо. Соціальна інфраструктура призначена для забезпечення умов існування й відтворення робочої сили – житла, охорони здоров'я, освіти.

Іредентизм (від італ. *irredentismo*, від *irredento* – незвільнений) – різновид національної політики держави (політичного руху, партії), спрямованої на об'єднання розпорошеного по світу народу, етносу; вимоги повернення раніше втрачених територій певної держави з метою об'єднання їх у межах іншої держави.

К

Казус беллі (від лат. *casus belli* – привід до війни) – формальний привід для розв’язування війни однією державою проти іншої.

Казус федеріс (від лат. *casus foederis* – випадок, обумовлений договором) – передбачена міжнародним договором умова (або юридичний факт), настання якої дає сторонам договору підстави розпочати певні дії чи утриматися від них.

Капітуляція (від лат. *capitulare* – домовлятися щодо певних пунктів) – 1) заключна стадія збройного опору однієї зі сторін, що воює, у результаті її безнадійного воєнного становища або з політичних, ідеологічних та інших мотивів, що характеризується припиненням бойових, диверсійних розвідувальних дій супротивних сторін; 2) у міжнародному праві – припинення збройного опору, війни, дій та здача збройних сил зі зброєю, технікою тощо, держави, що воює, під впливом переваги військової сили держави-переможниці на умовах останньої або на умовах, погоджених унаслідок переговорів. Про початок переговорів щодо капітуляції і згоду на припинення опору всією армією або її частиною супротивника інформують через направлення до його табору парламентарів під прапором білого кольору, який є їхнім відмітним знаком. Ці особи є недоторканими. Відповідно до ст. 32 Додатку до 4-ї Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни (1907) (див. Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права 1899 і 1907) право недоторканності поширюється також на осіб, які супроводжують парламентарів, – сурмача, горніста чи барабанщика, прапороносця і перекладача. Взяття їх у полон, знущання з них або їхнє фізичне знищення означає переривання переговорів та поновлення бойових дій. Підняття прапора білого кольору над об’єктами, що захищаються (фортеці, укріплені пункти, окремі оселі, кораблі тощо), свідчить про беззастережну капітуляцію. Їй передують переговори про припинення опору переможеної сторони на умовах, запропонованих переможцем або узгоджених між командувачами збройних сил. Умови капітуляції може запропонувати

будь-яка зі сторін. Переговори про капітуляцію супроводжуються припиненням вогню сухопутних, повітряних, військово-морських сил або їхніх частин на територіях і в районах воєн, дій, населених пунктах, фортецях, на морі, військово-морських чи військово-повітряних базах тощо. На час переговорів про умови капітуляції між сторонами встановлюється стан тимчасового перемир'я. При капітуляції зазвичай все озброєння, військові кораблі та літаки, техніку і військове майно, укріплені пункти передають переможцеві як трофеї, а особовий склад армії, що капітулювала, або її частини – як полонені. Розрізняють такі типи капітуляції: 1) почесна – зі збереженням прапорів, озброєння та військової техніки у переможеної сторони; 2) проста – капітуляція окремого військового об'єднання, що не зумовлює капітуляції на рівні всієї сторони конфлікту, що воює; 3) повна – цілковите і остаточне припинення опору всіма збройними силами однієї зі сторін, означає визнання державою військової поразки, однак формально не припиняє стан війни між учасниками; 4) беззастережна – роззброєння і здача всіх збройних сил капітулюючої держави на умовах, поставлених переможцем. Переможена сторона втрачає формальне рівноправне становище на переговорах із переможцем. У разі неприйняття сторонами умов капітуляції бойові дії поновлюються. При захопленні військами однієї держави частини або всієї території іншої держави переможцем встановлюється окупаційний режим. Окупація повинна мати тимчасовий характер і не розв'язувати питання про політичну долю окупованої території. Правила окупаційного режиму регулюються Положенням про закони і звичаї сухопутної війни, доданим до Гаазької конвенції 1907 р., Женевськими конвенціями 1949 р. та іншими міжнародними угодами й звичаями, а їхнє порушення є міжнародним злочином. Капітуляцію оформлюють підписанням сторонами-учасниками акта, що передуює мирному договору. Прикладами беззастережної капітуляції були капітуляція Німеччини у Другій світовій війні та капітуляція Японії у Другій світовій війні.

Карт-бланш (від фр. *carte blanche* – біла (чиста) картка) – необмежені повноваження, повна свобода дій.

Катування – у кримінальному праві України умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі. У 1975 р. ООН прийняла Декларацію про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання. У вказаному документі такі дії кваліфікуються як порушення прав та основних свобод людини. 10 грудня 1984 р. в рамках ООН було прийнято уніфікований акт – Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання.

Кіднепінг (від англ. *kidnapping* – викрадення дітей, від *kidnap* – красти, вивозити силоміць) – викрадення людей (переважно дітей) з метою отримання викупу шляхом вимагання та шантажу.

Коаліція (від пізньолат. *coalitio* – союз) – 1) об'єднання на добровільних засадах для досягнення спільної мети; 2) тимчасовий військово-політичний союз двох або декількох держав, створений для спільних дій проти якої-небудь держави або групи держав (Антигітлерівська коаліція); 3) угода між двома або декількома політичними партіями, стійке організоване й організаційно оформлене об'єднання двох або більше депутатських фракцій чи груп з метою вироблення й реалізації ними узгоджених рішень щодо спільної позиції з питань, які розглядаються парламентом або належать до його безпосередньої компетенції й здійснюються в процесі його поточної діяльності.

Кодифікація (від пізньолат. *codificatio*, від лат. *codex*, *первісно* – стовбур, пень; *навощена дощечка для письма, книга і ...ficatio*, від *facio* – роблю) – спосіб упорядкування законодавства, забезпечення його системності та узгодженості; одна з форм систематизації законодавства, в процесі якої до проекту створюваного акта включаються чинні норми і нові норми, які вносять зміни в регулювання певної сфери суспільних відносин.

Колективна безпека – система закріплених у Статуті ООН норм міжнародного права, що регулює порядок колективного прийняття на державному рівні рішень щодо застосування сили з метою підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки. Термін «колективна безпека» запроваджено у практику міжнародних відносин (1922) у рамках *Ligu Naцій*. Основною організаційно-правовою гарантією світової колективної безпеки виступає *Рада Безпеки ООН* – єдиний орган, який має право від імені ООН вдаватися до дій превентивного або примусового характеру, включно зі створенням і застосуванням міжнародних Збройних Сил. Вона визначає наявність будь-якої загрози мирові чи акту агресії, а її рішення мають обов’язковий характер. Система К. б. існує на універсальному та регіональному рівнях. Основні складові сучасної універсальної системи К. б.: загально-визнані принципи та норми міжнародного права, найважливіший серед яких – заборона застосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах; розв’язання міжнародних спорів виключно мирними засобами; суверенна рівність держав; повага до основних прав і свобод людини; невтручання держав у внутрішні справи одна одної; мирне розв’язання міжнародних спорів; колективні заходи із роззброєння та запобігання актам агресії й усунення загрози мирові; заходи, спрямовані на зміцнення довіри між державами. Регіональні системи (НАТО, Африканський союз, Ліга арабських держав та ін.) є складовою міжнародної універсальної системи колективної безпеки. Пріоритетний напрям їхньої діяльності – розв’язання міжнародних спорів мирним шляхом, оскільки примусові заходи регіональні організації колективної безпеки можуть застосувати лише за рішенням Ради Безпеки ООН.

Колізія – 1) Суперечність; зіткнення протилежних поглядів, прагнень, інтересів. 2) Взаємна невідповідність правових норм, які регулюють однакові суспільні відносини. К. законів – розходження змісту двох або більше формально діючих нормативних актів.

Комбатанти (від фр. *combattant* – той, що веде бій, боєць) – особи, які можуть брати безпосередню участь у воєнних діях та входять до складу збройних сил сторін. Термін «комбатант» застосовується під час міжнародного збройного конфлікту й поширюється на: 1) особовий склад ополчень і добровільних загонів, якщо вони відповідають таким умовам: а) знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих; б) мають закріплену відмітну емблему, яка може бути розпізнана на відстані; в) відкрито носять зброю; г) ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни; 2) жителів території, що не була окупована, які при наближенні ворога добровільно взялися за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, але не мали часу самоорганізуватися (якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни).

Комюніке (від лат. *communicare* – робити спільним, повідомляти) – офіційне повідомлення про хід або результат міжнародних переговорів, консультацій, зустрічей, інших подій міжнародного життя. К. може мати загальні відомості про певний факт або містити конкретну інформацію щодо переговорів та зміст прийнятих їхніми учасниками рішень. Поширюється через пресу та інші засоби масової інформації. Спільне Кззвичай оприлюднюється у кожній країні – учасниці міжнародних переговорів.

Конвенція (від лат. *conventio* – договір, угода) – вид договорів міжнародних. Установлює взаємні права та обов'язки сторін. К. поділяються на багатосторонні й двосторонні, загальні й галузеві, глобальні й регіональні. Приймаються міжнародними організаціями, конференціями, нарадами тощо.

Консенсус (від лат. *consensus* – згода, одностайність) – прийняття рішення або тексту договору на міжнародних конференціях, нарадах і в міжнародних організаціях на основі взаємної згоди сторін без формального голосування, якщо проти цього не виступає жоден з учасників форуму. Метод консенсусу прийнятий в ряді органів ООН і проводяться в рамках ООН міжнародних конференцій.

Континентальний шельф (*англ. continental shelf*) – морське дно і надра підводних районів, що простягаються за межі територіального моря на всій відстані природного продовження його сухопутної території до зовнішнього кордону підводної окраїни материка або на відстань 200 морських миль від вихідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря, коли зовнішня межа підводної окраїни материка не простягається на таку відстань.

Континуїтет (*від лат. continuitas – безперервність*) – продовження здійснення державою- правонаступницею передбачених у міжнародних договорах прав і обов'язків держави-попередника. Суть теорії К. полягає у тому, що правосуб'єктність держави є ідентичною та безперервною, незалежно від будь-яких внутрішніх змін, за умови збереження тієї ж території та населення, що й тягне за собою безперервну дію міжнародних договорів для цієї держави. Сьогодні теорія К. не має абсолютного характеру, що підтверджує практика держав.

Контрибуція (*від лат. contributio*) – грошові суми, які виплачувалися за часів класичного міжнародного права переможеною державою переможцеві після закінчення війни. Умови, розмір та форми виплати К. визначалися переможцем. К. виникла як засіб, за допомогою якого населення переможеного міста або країни «відкупалося» від розграбування ворогом. В основі правомірності К. було «право переможця», навіть якщо війна з його боку розглядалася несправедливою та загарбницькою. Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни (1907) встановлювала межі справляння К. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949) виплату К. не передбачає.

Культурні цінності – об'єкти, що мають велике значення для культурної спадщини народів і відіграють важливу роль у духовному житті людей (пам'ятники архітектури та історії, твори мистецтва, релігійні або світські пам'ятники, археологічні об'єкти, музеї, бібліотеки, архіви, театри тощо). В Україні облік об'єктів культурної спадщини ведеться у Державному реєстрі

національного культурного надбання, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466 «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання». Культурні цінності не повинні використовуватись у воєнних цілях. Культурним цінностям, що мають виняткове значення, надається спеціальний захист. Число таких об'єктів обмежене і вони заносяться до Міжнародного реєстру культурних цінностей, які знаходяться під спеціальним захистом.

Кораблі-шпиталі – це кораблі, побудовані або обладнані спеціально та винятково з метою надання допомоги, лікування й транспортування поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії. Вони можуть бути військовими чи цивільними, а також можуть мати на борту військових і цивільних пацієнтів, але повинні належати воюючій стороні, бути наданими або тимчасово відрядженими нею. Кораблі-шпиталі, про які було належним чином повідомлено, та які чітко позначені як такі, можуть підлягати перевірці та обшуку іншою воюючою стороною, але мають користуватись повагою і захистом. Зокрема, на відміну від медичних формувань та інших засобів медичного транспорту, кораблі-шпиталі не можуть бути захоплені або вилучені супротивником. Військові кораблі можуть вимагати від кораблів-шпиталів передачі

Л

Лазутчик – особа, яка, діючи таємно або під фальшивим приводом, збирає або намагається зібрати відомості в районі дії однієї з воюючих сторін з наміром повідомити їх супротивній стороні (Додаток до IV Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р.). У разі захоплення Л. противником під час збирання таких відомостей він не має права на статус військовополоненого. Л. може бути притягнутий до кримінальної відповідальності як шпигун.

Легітимація (від *франц. legitimation*, від *лат. legitimus* – законний, правомірний) – процедура, визнання певного суб'єкта чи факта.

Легітимність (від лат. *legitimus* – законний, правомірний) – обов’язкова ознака законної влади держави, що означає визнання її як всередині країни, так і на міжнародній арені.

Ленд-ліз (від англ. *lend-lease* – передача в борг або в оренду, від *lend* – давати в борг і *lease* – здавати в оренду, найм) – система передачі (позика або оренда) озброєння, боєприпасів, стратегічної сировини, продовольства тощо. Л.-л., офіційно представлений як Закон про сприяння обороні Сполучених Штатів – політика, згідно з якою Сполучені Штати Америки постачають своїм союзникам боєприпаси, техніку, продовольство, стратегічну сировину, включаючи нафтопродукти та матеріальні засоби. Закон про Л.-л. був прийнятий двічі за всю історію: вперше він був підписаний 11 березня 1941 р., під час Другої світової війни. Поставки за Л.-л. здійснювалися США до країн-союзниць по антигітлерівській коаліції під час Другої світової війни 1939–1945 рр. Вдруге – під час російсько-української війни 9 травня 2022 р.

Лінія державного кордону – лінія на географічних картах та на поверхні Землі, проведена відповідно до міжнародних угод про кордони або на підставі законів країн. Вона визначає суверенітет держави на сухопутну територію, водну поверхню і морське дно, а також на повітряний простір та надра Землі.

Локальні правові акти (лат. *localis* – локальний, від *locus* – місце) – норми права або нормативні акти, які мають всі ознаки правових норм, але поширюють свою дію на окремі населені пункти.

Лутократія («Влада грабіжників») – державний устрій, де влада належить групі лідерів організованої злочинності, керуючих негативною економікою. Приклади практично чистих лутократій – піратські держави Нового часу на Мадагаскарі й островах Карибського моря. Лутократією була Чечня після 1991 р. і до другої чеченської війни.

М

Маргінальна поведінка – тип правомірної поведінки, що заснований на мотивах страху перед відповідальністю, особистих егоїстичних розрахунках, страху осуду з боку оточуючих, держави, суспільства. М. п. знаходиться на грані антисуспільної, такої, що веде до правопорушення. Але М. п. не переходить у правопорушення через те, що у психічному механізмі поведінкових спонукань «спрацьовують» такі рушійні сили, як загроза можливого покарання, страх осуду й інші мотиви, що утримують особу від правопорушень.

Маргінальні групи (*фр. marginal, від лат. marginalis – той, що знаходиться скраю, на межі; лат. targo – край, межа*) – соціальні групи людей, спосіб життя яких не відповідає стандартам, притаманним суспільству, до якого вони належать, але не порушує його правових норм. До маргінальних груп належать бездомні, алкоголіки, наркомани, токсикомани, психічно хворі, члени неблагополучних сімей, раніше судимі, безробітні, бродяги, жебраки, іноземці-нелегали, ув'язнені та ін. Існування маргінальних груп пов'язане з невирішенням соціальних проблем.

Мародерство (*франц. maraudeur, від maraude – грабіж*) – прихована або відкрита крадіжка військовослужбовцями чи цивільними особами майна у мертвих або поранених у бою та після нього. Мародерством також вважають присвоєння майна цивільного населення у районах вогневого ураження (бомбардувань, ракетних ударів, артилерійських та ін. обстрілів), під час надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Меджліс – 1) у низці країн (Азербайджан, Іран, Туреччина та ін.) назва представницького інституту (парламенту, однієї з його палат, ради); 2) в ісламі (у сунітів і шиїтів) – деякі релігійні акції – проповіді, траурні зібрання тощо; 3) в Автономній Республіці Крим – представницький орган кримських татар,

подібний до парламенту. Меджліс було засновано 1991 р. для представництва інтересів кримських татар перед українською та кримською владою, а також у міжнародних організаціях. Згідно зі статутом, метою Меджлісу є подолання наслідків геноциду, вчиненого проти кримських татар, відновлення прав і національно-культурне самовизначення. Місцем знаходження Меджлісу є місто Сімферополь.

Медичний персонал (як військовий, так і цивільний) – особи, які входять до складу медичних формувань і призначені (постійно або тимчасово) для виконання винятково медичних функцій – розшуку, евакуації, транспортування, встановлення діагнозу чи лікування, включаючи надання першої допомоги та допомоги пораненим, хворим і особам, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата), а також для здійснення профілактики захворювань або для виконання адміністративно-господарського забезпечення медичних формувань та роботи на санітарному транспорті. Військовий медичний персонал може мати легку особисту зброю для самооборони та захисту поранених і хворих.

Медичні (санітарні) перевезення – перевезення по суші, воді чи повітрям поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата), а також медичного, духовного персоналу, медичного обладнання і майна. Під час здійснення зазначених перевезень виконуються такі вимоги: санітарний транспорт (наземний, водний, повітряний) використовується винятково з медичною метою; технічні правила, стандарти і процедури щодо розпізнавання, оповіщення та радіозв'язку санітарного транспорту мають відповідати загальноприйнятим міжнародним нормам. На санітарних транспортних засобах допускається перевезення лише стрілецької зброї і боєприпасів, які: зняті з поранених (хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата) та які знаходяться на борту і ще не передані відповідній службі); належать медичному персоналу (особиста стрілецька зброя).

Медичні формування – установи та інші формування, як військові, так і цивільні, створені для медичних цілей: для розшуку, підбирання, транспортування, встановлення діагнозу або лікування, включаючи надання першої допомоги пораненим, хворим і особам, що зазнали корабельної аварії, а також для профілактики захворювань. Наприклад, шпиталі або інші подібні медичні центри та інститути, склади медичного майна й медико-фармацевтичні склади таких формувань. М. ф. можуть бути стаціонарними або рухомими, постійними або тимчасовими.

Медіація (від лат. *mediatio* – посередництво) – 1) у міжнародному праві – посередництво третьої, не зацікавленої держави в міжнародному спорі суб'єктів міжнародного права; 2) у приватному праві – один з альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів, згідно з яким незацікавлений посередник (медіатор) допомагає сторонам за допомогою переговорів досягти добровільної та взаємовигідної угоди.

Меморандум (від лат. *memorandum* – те, про що слід пам'ятати) – дипломатичний документ, у якому викладається фактичний та юридичний бік питання, дається аналіз певних положень та відповідні обґрунтування міжнародно-правової позиції держави. Може бути додатком до дипломатичної ноти або самостійним документом, який передається особою або відправляється з кур'єром.

Міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) – система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм.

Міжнародне правопорушення – це дія або бездіяльність суб'єкта міжнародного права, у результаті чого порушуються норми міжнародного права і міжнародні зобов'язання цього

суб'єкта, а інший суб'єкт або група суб'єктів міжнародного права або все міжнародне співтовариство загалом отримують шкоду матеріального або нематеріального характеру. Отже, з юридичної точки зору, міжнародне правопорушення являє собою складне правове явище та має наступні характерні ознаки: міжнародна суспільна небезпека; протиправність; причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і шкідливими наслідками, що наступили; карність.

Міжнародний договір – угода між двома або декількома суб'єктами міжнародного права, що встановлює, змінює або припиняє їхні взаємні права та обов'язки. Порядок укладення, виконання і припинення дії М. д. врегульовано Віденською конвенцією про право міжнародних договорів (1969) та Віденською конвенцією про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями (1986). М. д. дозволяє найбільш оперативно врегулювати міжнародні відносини, підґрунтям його обов'язкової сили є згода і чітко висловлена воля сторін. Віденська конвенція про право міжнародних договорів (1969) встановлює для цього акта письмову форму та передбачає можливість укладення договорів в одному документі чи в двох або кількох пов'язаних між собою документах тощо. Назва та форма договору не впливають на його обов'язкову силу. Більшість із них мають письмову форму, але зустрічаються і договори в усній формі. За числом сторін розрізняють дво- або багатосторонні (регіональні чи універсальні) М. д.; за можливістю участі в них – відкриті та закриті; за терміном дії – строкові та безстрокові. Двосторонні договори переважно укладають мовами сторін. Підписаний М. д. зазвичай підлягає ратифікації або затвердженню (прийняттю). Він набирає чинності після підписання, якщо це прямо зазначено у договорі, або після обміну ратифікаційними грамотами чи після їхньої здачі на зберігання депозитарію. Укладений державами М. д. публікують у їхніх офіційних виданнях. Дія М. д. припиняється внаслідок закінчення строку, у зв'язку з виконанням, за взаємною згодою сторін, у порядку денонсації, перегляду, анулювання тощо.

М. д. як джерело міжнародного права повинен бути об'єктивно правомірним; укладеним відповідно до принципів і норм сучасного міжнародного права та законодавства держав (сторін) у частині, що стосується договірної процедури; реалізовуватися відповідно до принципів і норм міжнародного права і положень самого договору. Пріоритетність М. д. залежить від простору дії (перевагу мають Статут ООН, універсальні договори); часу дії; часу укладення договору; характеру норм (імперативні норми мають перевагу над диспозитивними); відповідності чинним принципам і нормам міжнародного права тощо. Недійсними є договори, що суперечать Статуту ООН або основним принципам міжнародного права, чи мають імперативний характер.

Міжнародний збройний конфлікт – будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил.

Міжнародний злочин – суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів – міжнародний мир і міжнародну безпеку. Такі посягання є порушенням державою міжнародно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності та довкілля. Об'єкти злочинів – загальний мир і міжнародна безпека, основи співіснування народів і держав. Римський статут виділяє наступні групи міжнародних злочинів: а) злочин геноциду (вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, створення нестерпних умов життя, перешкоди дітонародженню, насильницька передача дітей, вчинені з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку); б) злочини проти людяності (вбивство, винищення, оборнення в рабство, депортація або насильницьке переміщення населення тощо, коли вони вчиняються в межах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено); в) воєнні злочини (грубі порушення Женевських конвенцій); г) злочин агресії (планування, підготовка, ініціювання

або здійснення акту агресії, який в силу свого характеру, серйозності та масштабів є грубим порушенням Статуту ООН).

Водночас грубим порушенням Женевських конвенцій є такі прецеденти: напад на цивільних, атака їхньої власності або цивільних адміністративних будівель; залучення дітей до бойових дій; напад на медичний персонал, лікарні й карети швидкої допомоги; перешкоджання наданню гуманітарної допомоги цивільному населенню, яке її потребує; примус цивільного населення до надання будь-яких показань чи розповіді будь-якої інформації; грабування цивільного населення; примус цивільного населення воювати на стороні окупаційних військ; переміщення цивільного населення на територію держави-окупанта; жорстоке поводження з полоненими; заборона використання видів озброєння, які через невибірковість цілей становлять пряму небезпеку для цивільного населення; атака атомних електростанцій та інших об'єктів, знищення яких може призвести до витоку небезпечних речовин; атака будівель, що є історичними пам'ятками, культурною чи духовною спадщиною.

Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ, англ. International Committee of the Red Cross ICRC) – приватна гуманітарна установа, яка була заснована Анрі Дюнаном у 1863 р. в Женеві, Швейцарія. МКЧХ є засновником Руху Червоного Хреста, основне завдання якого – забезпечення дотримання положень Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв збройних конфліктів та Додаткових протоколів до них. Під час збройних конфліктів міжнародного або внутрішнього характеру МКЧХ надає захист та допомогу жертвам серед військовослужбовців та цивільного населення, зокрема військовополоненим, цивільним інтернованим особам, пораненим, цивільному населенню на окупованій території тощо. МКЧХ є єдиною у світі організацією, яка була тричі нагороджена Нобелівською премією миру – у 1917-му, 1944-му та 1963 р.р. Відповідно до Статуту МКЧХ, метою Організації є відстоювання та поширення основоположних принципів Руху Червоного Хреста (гуманності, нейтралітету, універсальності тощо), виконання покладених Женевськими конвенціями завдань

із забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів, забезпечення роботи Центральної агенції з розшуку, а також проведення роз'яснювальної роботи із застосування гуманітарного права під час збройних конфліктів серед інституцій причетних країн. Штаб-квартира МКЧХ знаходиться у м. Женева (Швейцарія). Органами управління МКЧХ є Асамблея (верховний орган управління), Рада Асамблеї (допоміжний орган, якому Асамблея делегує низку своїх повноважень) та Директорат (виконавчий орган). На чолі Асамблеї та Ради Асамблеї стоїть Президент МКЧХ. Члени директорату МКЧХ призначаються Асамблеєю на чотирирічний термін.

Міжнародний спір – формально визнана розбіжність між суб'єктами міжнародного права з питання факту або права. У Статуті ООН закріплено принцип мирного вирішення міжнародних спорів, тому будь-які спроби немирного розв'язання М. с. є грубим порушенням міжнародного права. Всі члени ООН повинні прагнути до негайного та остаточного врегулювання спорів, які виникають між ними, тільки мирним шляхом, і вони мають свободу вибору виключно мирних засобів такого врегулювання (дипломатичні переговори, добрі послуги, посередництво, обслідування, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних організацій тощо).

Міжнародний суд ООН (англ. International Court of Justice, фр. Cour internationale de justice) – це головний судовий орган Організації Об'єднаних Націй, який розглядає спори між державами та надає консультативні висновки за міжнародним правом. Суд розміщений у Палаці миру, м. Гаага, тож є єдиним із головних органів ООН, який розташований не в Нью-Йорку. До складу Суду входять 15 суддів, які обираються на дев'ятирічний строк за результатами одночасного голосування Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН. МС розглядає тільки справи між державами. При цьому МС не може втручатися за своїм бажанням у поточні суперечки та конфлікти. Існує чотири підстави для того, щоб МС отримав можливість розглядати справу: 1) односторонне

визнання юрисдикції МС. Держава-учасниця статуту МС у будь-який момент може заявити, що вона визнає юрисдикцію МС. У такий спосіб країна входить до своєрідного клубу держав, на які поширюються рішення МС. Держава може прийняти юрисдикцію МС повністю або частково. У першому випадку для держави будуть чинними будь-які рішення МС у всіх можливих варіантах міжнародних судових справ. Зазвичай держави обирають другий варіант, який передбачає обмежену юрисдикцію МС. У цьому випадку держава, визнаючи юрисдикцію Суду, окреслює коло питань, які є непідвладними його рішенням. Цікаво, що, викресливши певні теми, держава вже не може звертатися щодо них до МС як позивач. Отже, згідно з цим положенням, дві держави можуть зустрітися на засіданні МС з певного питання, якщо вони, по-перше, визнали юрисдикцію МС і, по-друге, не викреслили це питання з юрисдикції Суду; 2) визнання юрисдикції МС у договорах. У деяких міжнародних договорах містяться статті, в яких держава-учасник зобов'язується визнати юрисдикцію МС у разі виникнення суперечок з іншою учасницею договору щодо його тлумачення або застосування у майбутньому; 3) спеціальна угода. У цьому разі дві держави домовляються про те, щоб разом представити свою суперечку на розгляд МС. Цей випадок вочевидь є найпростішим щодо визначення юрисдикції МС та подальшого визнання його рішення; 4) односторонній позов до МС. Держава-позивач звертається до МС без погодження цього вчинку з потенційною країною-відповідачем. На цьому етапі МС не має юрисдикції для розгляду заяви і відправляє її країні-відповідачу. Якщо ця держава визнає юрисдикцію МС, він отримує можливість розглядати справу. Цілком очевидно, що за такою схемою справи розглядаються нечасто.

Офіційними мовами МС є англійська та французька. Сторони у справі можуть обрати для судочинства одну з цих мов або користуватися будь-якою іншою мовою. В останньому випадку рішення виноситься обома офіційними мовами. Судочинство складається з письмової та усної частини. Письмова частина полягає в тому, що сторони у справі надають МС свої меморандуми, а також усю іншу необхідну документацію. Усна частина включає вислуховування

свідків, експертів, представників та адвокатів. Усі рішення приймаються більшістю голосів присутніх на засіданні суддів. Якщо голоси поділилися навпіл, вирішальний голос має голова МС або суддя, який виконує його обов'язки. Прийняте Судом рішення вважається остаточним. Воно може бути переглянуте тільки якщо пізніше були відкриті важливі обставини, що могли б вирішальним чином вплинути на прийняття рішення. Для країн, які визнали юрисдикцію МС у певній справі, рішення Суду є обов'язковим для виконання. Якщо сторона у справі відмовляється виконувати рішення МС, інша сторона може звернутися до Ради Безпеки, яка або виносить рекомендації, або вживає заходів для виконання рішення.

Міжнародний тероризм – здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, зокрема й за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей, чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Міжнародні організації – форма міждержавного співробітництва і багатосторонньої дипломатії. Виникнення М. о. у ХІХ ст. стало результатом зростання тенденції до інтернаціоналізації багатьох аспектів суспільного життя. 1815-го було створено першу європейську міжнародну організацію – Центральну комісію навігації по Рейну. Наступний етап розвитку М. о. – виникнення міжнародних універсальних організацій. Сучасні М. о. відрізняються від них ширшою компетенцією та складнішою структурою. У ХХ – на поч. ХХІ ст. термін «М. о.» застосовують до міждержавних (міжурядових) та неурядових організацій. Взаємні зв'язки та співробітництво між М. о. (на поч. ХХІ ст. – понад 4 тис., з них понад 300 – міжурядові організації) засвідчують наявність певної системи, в центрі якої знаходиться ООН. Міждержавні організації функціонують на засадах

договору про заснування державами-членами. Статутні документи М. о. відображають мету та механізми їхньої роботи. М. о. є суб'єктами міжнародного права (НАТО та Європейський Союз). Неурядові М. о. створюють не на підставі міждержавних договорів, а на основі угоди між фізичними або юридичними особами (Ліга товариства Червоного хреста та півмісяця, «Грінпіс» тощо). Членство в неурядових М. о. зазвичай не обмежене для всіх зацікавлених суб'єктів. За колом учасників міжнародні міждержавні організації поділяють на універсальні, членство у яких відкрите для всіх держав (ООН та її спеціалізовані установи), та регіональні, членство в яких залежить від приналежності країни до певного регіону (Африканський союз тощо). Статути деяких регіональних організацій передбачають надання статусу спостерігача для держав, що не належать до регіону їхньої компетенції. Діяльність М. о. загальної компетенції поширена на всі сфери міждержавних відносин. М. о. спеціальної компетенції обмежують свою роботу певною спеціальною сферою, як приклад – МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергії). За порядком вступу М. о. поділяють на відкриті (з правом вступу будь-якої держави) та закриті (вступ лише за згоди держав-членів).

Міжнародно-правова відповідальність – це юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання, або юридичний обов'язок суб'єкта-правопорушника ліквідувати наслідки шкоди, завданої іншому суб'єкту міжнародного права в результаті вчиненого міжнародно-правового делікту. Принцип міжнародної відповідальності: будь-яке міжнародно-протиправне діяння суб'єкта міжнародного права тягне за собою його міжнародну відповідальність. Мета міжнародно-правової відповідальності – це передбачення відповідного результату, а саме: виключення можливості вчинення державою нових правопорушень; вплив на інші держави, спонукання їх до добровільного додержання міжнародних зобов'язань. Функції міжнародно-правової відповідальності – це та чи інша спрямованість заходів, що здійснюються у межах міжнародної відповідальності. При цьому функції міжнародно-правової відповідальності мають двояке значення:

1 – правовідновлювальне (репараційне – є засобом відновлення порушених суспільних відносин міжнародного правопорядку мирними засобами); 2 – репресивне (каральне – військові дії).

Міжнародно-правові санкції – правомірні примусові заходи, що застосовують суб'єкти міжнародного права для припинення міжнародного правопорушення, відновлення прав потерпілих суб'єктів і виконання правопорушником зобов'язань внаслідок відповідальності, яка виникла у відповідь на правопорушення.

Місія (від лат. *missio* – посилання, відправлення) – 1) делегація, яка направляється в ін. країну з відповідним дорученням; 2) постійне або тимчасове дипломатичне представництво, очолюване посланником чи повіреним у справах.

Мілітаризм (фр. *militarisme*, від лат. *militaris* – військовий) – державна ідеологія, спрямована на виправдання політики постійного нарощування військової потуги держави і водночас допустимості використання військової сили при вирішенні міжнародних і внутрішніх конфліктів.

Мілітократія (*milita-crasy*, лат. *militaris* – військовий; грец. *kratos* – влада) – влада військових у суспільстві, непропорційно високий, соціально не виправданий рівень їхньої участі у вищих владних структурах. Крайній, але у світовій практиці частий випадок – військова диктатура з усіма її антидемократичними рисами, змістом, проявами, наслідками.

Місцеве перемир'я – призупинення воєнних дій між окремими військовими частинами в обмеженому районі з метою: пошуку, збору та евакуації поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата), та мертвих, а також їхнього обміну; попередження противника про порушення ним норм МГП; виведення з оточення (із блокованих районів) поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального

апарата), та переміщення через ці райони військово-медичного, військово-духовного персоналу та їхнього майна.

Місцевість, що не обороняється – будь-яка місцевість (населений пункт), що знаходиться в районі воєнних дій або поблизу нього і є відкритою (відкритим) для окупації противником. Із місцевості, що не обороняється, мають бути евакуйовані військові об'єкти, стаціонарні воєнні установки або споруди, що не мають використовуватися з ворожою метою. Влада і населення цієї зони повинні утримуватися від ворожих дій. На відміну від демілітаризованих зон (для створення яких необхідна взаємна згода сторін, що знаходяться у збройному конфлікті) місцевості, що не обороняються, можуть бути створені шляхом односторонньої заяви із повідомленням про це протилежної сторони (остання повинна підтвердити одержання такого повідомлення). Піддавати нападу місцевості, що не обороняються, та демілітаризовані зони, поширювати на них воєнні дії заборонено.

Мораторій (від лат. *moratorius* – затримуючий, уповільнюючий) – 1) у цивільному праві – відстрочення виконання зобов'язання, що встановлюється державою на певний строк або до припинення обставин надзвичайного характеру; 2) у міжнародному праві – домовленість держав про відстрочення або утримання від певних дій на визначений або невизначений строк.

Н

Найманці – особи, які спеціально завербовані і беруть безпосередню участь у збройному конфлікті з метою отримання особистої вигоди. Вони не є громадянами протилежної сторони, що знаходиться в збройному конфлікті, та особами, які постійно мешкають на території, що контролюється цією стороною. Найманці не входять до складу збройних сил сторін, що воюють. До категорії найманців не належать військові інструктори і радники, які офіційно направляються однією державою для надання допомоги в будівництві збройних сил іншої держави, за умови, якщо вони не беруть

особистої участі у збройному конфлікті. Шпигуни та найманці не мають права на статус комбатанта та військовополоненого і підлягають кримінальному переслідуванню за свої дії, однак мають право на гуманне поводження. Їхнє покарання має бути призначено тільки за вироком компетентного судового органу.

Найманство – міжнародний злочин, суть якого полягає у вербуванні, використанні, фінансуванні та навчанні найманців з метою використання у збройних конфліктах інших держав, а також в їхній безпосередній участі у військових чи спільних насильницьких діях. Найманці беруть участь у воєнних діях, керуючись переважно бажанням одержати грошову винагороду, що істотно перевищує ту, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил відповідної воюючої сторони. Вони не мають прямого юридичного зв'язку з цією стороною, а також статусу комбатанта або військовополоненого, та несуть за свої дії кримінальну відповідальність (наприклад, за ст. 447 Кримінального кодексу України).

Напад – акти насильства щодо противника незалежно від того, здійснюються вони під час наступу чи під час оборони.

НАТО (NATO – North Atlantic Treaty Organisation) – Організація Північноатлантичного договору – міжнародна організація, створена 4 квітня 1949 р. для колективної оборони країн Західної Європи та Північної Америки згідно з принципами 51 ст. Статуту ООН. Відповідно до Вашингтонського договору кожна держава-член Альянсу несе додаткову відповідальність та користується перевагами від участі у системі колективної безпеки. У ст. 5 йдеться про те, що збройний напад на одного або на кількох членів НАТО розглядатиметься як напад на всіх членів і що «вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них ... надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному

регіоні». Такі безпрецедентні гарантії безпеки, територіальної цілісності, недоторканості кордонів та державного суверенітету не має жодна з наявних на сьогодні колективних систем безпеки. Наразі членами НАТО є 29 країн: Албанія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Угорщина, Франція, Чехія, Литва, Латвія, Естонія, Румунія, Болгарія, Словаччина, Словенія, Хорватія і Чорногорія. Ухвалення всіх рішень в Альянсі відбувається на засадах консенсусу. Кожна країна-член НАТО має право вето. Будь-яка держава-член має право виходу з Альянсу.

Недружній акт – поведінка держави, яка завдає шкоди іншій державі й суперечить її інтересам, але не порушує норм міжнародного права.

Нейтралізована зона – зона, призначена для захисту від наслідків війни поранених та хворих комбатантів або некомбатантів, цивільних осіб, які не беруть участі в бойових діях, та, перебуваючи в зонах, не виконують жодної роботи воєнного характеру. Будь-яка сторона конфлікту може звернутися безпосередньо або за посередництвом нейтральної держави чи якоїсь гуманітарної організації до протилежної сторони з пропозицією про створення в районах, де відбуваються бойові дії, нейтралізованих зон.

Нейтралізація території – заборона на підставі міжнародного договору використання тієї чи іншої території як театру воєнних дій або бази для їх ведення. Режим Н. т. поширюється на Суецький і Панамський канали, архіпелаг Шпіцберген, Аландські острови (Фінляндія), Антарктику, небесні тіла тощо. Н. т. може супроводжуватися і режимом її демілітаризації (наприклад, така ситуація характерна для архіпелагу Шпіцберген).

Нейтралітет у воєнний час – формальна позиція держави, яка визначає правовий стан, за якого вона не бере участі у збройному конфлікті і не надає безпосередньої допомоги сторонам

у збройному конфлікті. Дотримання державою нейтралітету включає право сторін, які воюють, вести воєнні дії на її території, проводити через неї свої війська та застосовувати проти неї збройні сили. Нейтральна держава не несе відповідальності за приватних осіб, які окремо переходять кордон і вступають на військову службу до тієї чи іншої сторони, що воює.

Нейтральні цивільні літальні апарати – цивільні літальні апарати, що мають розпізнавальні знаки нейтральних держав.

Некомбатанти – особи, які входять до складу збройних сил та надають їм допомогу, але безпосередньої участі у воєнних діях не беруть. До них належать медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи тощо. До вказаних осіб не має застосовуватися зброя, якщо вони зайняті виконанням своїх безпосередніх обов’язків. Вказані особи користуються передбаченим МГП захистом, який вони втрачають у разі їхньої безпосередньої участі у воєнних діях на період такої участі.

Неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт (збройний конфлікт неміжнародного характеру) – тривалі та інтенсивні збройні зіткнення на території держави між урядовими збройними силами і організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями. До неміжнародного (внутрішнього) збройного конфлікту належать такі ситуації, коли: 1) у межах території однієї держави починаються чітко визначені воєнні зіткнення між збройними силами та іншими організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями; 2) організовані збройні формування здійснюють контроль над частиною території держави, який дає їм можливість вести безперервні та узгоджені воєнні дії. До неміжнародних (внутрішніх) збройних конфліктів не належать випадки порушення громадського порядку та ситуації внутрішньої напруженості (наприклад, масові заворушення, терористичні акти, окремі акти насильства тощо).

Нота дипломатична – (від лат. *nota* – письмовий знак, зауваження) – вид дипломатичного документа, офіційне письмове звернення однієї держави до іншої або до кількох держав. У дипломатичній практиці поширені вербальні та особисті ноти. Особиста нота має форму листа, друкується на спеціальному бланку, надсилається від імені особи, яка її підписує. При складанні нот дипломати керуються практикою і традиціями країни перебування.

Нелегал (від не... – префікс, що означає заперечення, і франц. *legal*, лат. *legalis* – законний) – 1) особа, яка перебуває на нелегальному становищі у зв'язку зі своєю протиправною діяльністю, причетністю до політичної опозиції або з ін. міркувань; 2) спеціально підготовлений і засланий до ін. країни з розвід. завданням кадровий працівник або агент спецслужби, який з метою маскуванню видає себе за ін. особу (громадянина країни перебування чи іноземця), використовуючи для цього оригінальні та фальшиві документи.

Нелегальна міграція (від лат. *migratio* – перехід, переїзд, переселення, *migrare* – переходити, переїздити, переселятися) – незаконний в'їзд або порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування у країні в'їзду. Йдеться про перебування без документів на право проживання, за недійсними документами або документами, строк дії яких закінчився; працевлаштування без відповідного дозволу; недодержання встановленого порядку реєстрації, пересування і зміни місця проживання; ухилення від виїзду з країни після закінчення відповідного строку перебування тощо.

Нерезиденти (від не... – префікс, що означає заперечення, і франц. *resident*, лат. *residens* (*residentis*) – той, що залишається на місці) – 1) фізична особа (іноземні громадяни, громадянин України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, зокрема й ті, що тимчасово перебувають на території України; 2) юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, які не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами

України, що створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, зокрема юридичні особи та ін. суб'єкти підприємницької діяльності, за участю ін. суб'єктів підприємницької діяльності України.

Нотифікація (від лат. *notificare* – сповіщаю, роблю відомим) – офіційне повідомлення міністерством зовнішніх справ, дипломатичним (консульським) представництвом, міжнародною організацією або її посадовою особою через направлення ноти або іншого документа, в якому викладається точка зору держави з певного питання, повідомляється про будь-які політичні або правові факти чи події.

Нунцій (від лат. *nuntius* – вісник) – дипломатичний представник Ватикану, який підтримує на постійній основі дипломатичні відносини з іноземними державами. Н. є представником першого класу і прирівнюється до рангу посла. У більшості католицьких країн за історичною чи місцевою традицією Н. є дуаеном дипломатичного корпусу, незалежно від дати вручення своїх вірчих грамот. У Києві існує папська нунціатура на чолі з апостолічним Н.

Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства й держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики і пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі й підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості

і сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики й енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології й навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Нація (від лат. *natio* – рід, плем'я, народ) – 1) як етнічне утворення – історично сформована мовна, територіальна, економічна й культурна спільність людей. Нація формується з переходом до індустріального (капіталістичного) суспільства на базі однієї або кількох народностей; 2) як державно-політична спільність – сукупність усіх громадян держави незалежно від їхньої етнічної належності.

Невтручання принцип – один із принципів міжнародного права, який полягає у забороні держав та міжнародних організацій втручатись в питання, що належать винятково до внутрішньої компетенції незалежної держави. Принцип невтручання пов'язаний з поняттям суверенітету й виражає основні практичні наслідки суверенітету для інших держав.

Непереборна сила – це дія надзвичайної ситуації техногенного, природного або екологічного характеру, яка унеможливорює надання відповідної послуги відповідно до умов договору.

Нюрнберзькі принципи – загальновизнані міжнародно-правові норми, закріплені в Статуті Міжнародного військового трибуналу від 1945 р., який став правовою основою для винесення вироку німецьким воєнним злочинцям 10 жовтня 1946 р. у Нюрнберзі. Нюрнберзькі принципи знайшли підтвердження також у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, у Конвенції ООН про незастосування строку давності щодо військових злочинів, злочинів проти людства (1968 р.), у проекті Кодексу злочинів проти миру й людства, що розглядається в рамках

ООН. Згідно з Нюрнберзькими принципами, кримінальній відповідальності підлягають всі особи, які особисто або як члени організації вчинили такі дії: злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни); воєнні злочини (порушення законів і звичаїв війни); злочини проти людяності (вбивство, поневолення, вислання та інші жорстокості щодо цивільного населення).

О

Окупація – це тимчасове військове зайняття території однієї держави іншою державою без передачі суверенітету. Окупація може мати місце під час війни чи збройного конфлікту, коли держава-агресор розміщує свої війська на території іншої держави та здійснює контроль над цією територією. Міжнародне право регулює окупацію за допомогою таких документів, як Женевські конвенції, які встановлюють правила поведіння з окупованою територією та її населенням.

Окупована територія – територія, яка знаходиться під контролем збройних сил противника. Територія вважається окупованою навіть тоді, коли сторона-окупант не зустрічає жодного збройного опору. Командир з'єднання (військової частини), розташованого (розташованої) на окупованій території, зобов'язаний, шануючи існуючі на ній закони, вживати всіх можливих заходів щодо забезпечення суспільного порядку і безпеки, запобігання грабiжництву та незаконної конфіскації майна. У зв'язку з воєнним станом щодо цивільного населення можуть вживатися додаткові заходи безпеки та контролю. Державі-окупанту забороняється змінювати статус службових осіб або суддів. Водночас їй надається право знімати службових осіб з посад. Держава-окупант може приймати нові нормативно-правові акти, які передбачають кримінальну відповідальність, для того щоб забезпечити: виконання своїх обов'язків щодо захисту цивільного населення; нормальне управління окупованою територією; безпеку окупаційної держави. Нові закони та інші

нормативно-правові акти щодо кримінальної відповідальності, прийняті державою-окупантом, не набувають чинності доти, доки їх не опубліковано та не доведено до відома місцевого населення зрозумілою для них мовою. Відносно населення окупованої території забороняється: примушувати його служити у збройних силах окупаційних військ; захоплювати його як заручників; застосовувати заходи фізичного і психологічного насильства для одержання відомостей воєнного характеру. Життя, сім'я, власність та звичаї цивільного населення повинні шануватися. Водночас населення окупованої території може залучатися до примусової праці у межах окупованої території в інтересах життєзабезпечення окупаційних військ або самого цивільного населення (крім притягнення до роботи на військових об'єктах і оборонних спорудженнях). У цьому випадку необхідно дотримуватися вимог законів про умови праці, які існують на окупованій території. Особи молодші 18 років не можуть бути направлені на примусові роботи. Забороняється депортація цивільного населення з окупованої території на територію іншої держави.

Оптація (від латин. *optatio* – вибір, бажання) – добровільний вибір особою громадянства. О. зазвичай відбувається при територіальних змінах, що передбачені у міждержавних договорах. Особи, які проживають на території, що переходить від однієї держави до іншої (оптанти), можуть за власним бажанням зберегти громадянство своєї держави або набути громадянство держави, до якої переходить територія.

Організація Об'єднаних Націй, ООН (United Nations Organization, United Nations) – найбільша міжурядова організація з підтримання миру й безпеки, розвитку міжнародного співробітництва на глобальному рівні. Була створена у 1945 р. з ініціативи провідних держав антигітлерівської коаліції (СРСР, США, Китай, Велика Британія, Франція). Днем заснування організації, який щороку відзначається у світі як День ООН, є 24 жовтня 1945 р. Відтоді набув чинності конституційний документ

організації – Статут ООН, підписаний 26 червня 1945 р. на Сан-Франциській конференції. Країнами-засновниками ООН вважається 51 держава. Серед них – Україна, запрошення делегації якої на Сан-Франциську конференцію 1945 р. було результатом міжнародного визнання внеску українського народу в перемогу в Другій світовій війні. Делегація УРСР однією з перших підписала Статут ООН, зробивши внесок у його розробку. Її керівник – нарком закордонних справ УРСР Д. Мануїльський – був головою першого к-ту конференції, в якому були ухвалені ключові преамбула та перша глава щодо цілей і принципів організації. Українська делегація була співавтором положень щодо загальної поваги і дотримання прав людини незалежно від расової належності, статі, релігії, а також сприяння міжнародному співробітництву в розв'язанні економічних і соціальних проблем. Згідно зі Статутом ООН серед цілей діяльності ООН є підтримання міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, налагодження міжнародного співробітництва у вирішенні проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру, сприяння в забезпеченні прав людини та основних свобод, а також перетворення ООН на центр узгодження зусиль націй щодо досягнення спільних цілей. З метою реалізації цих цілей члени ООН зобов'язані діяти відповідно до принципів суверенної рівності, сумлінного виконання взятих на себе за Статутом ООН зобов'язань, розв'язання міжнародних конфліктів мирними засобами та без загрози миру в усьому світі, відмови в міжнародних відносинах від загрози сили або її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, готовності надання всілякої допомоги ООН у всіх її діях, які вживаються на основі Статуту ООН. До ООН станом на 2022 р. входять 193 держави. Із визнаних світовою спільнотою незалежних держав в ООН не входить лише Ватикан. Станом на квітень 2022 р. членство росії в Раді ООН з прав людини призупинено.

Основні принципи міжнародного права щодо прав людини – це право на життя, свободу і безпеку всіх людей; заборона катувань і жорстокого поводження; заборона несанкціонованого арешту і утримання під вартою; право на справедливий суд; право гуманного поводження з особами, позбавленими волі; право на захист від незаконного втручання в особисте і сімейне життя; посягання на недоторканність житла; таємницю кореспонденції; право на свободу думки та її вираження; свободу зібрань та асоціацій.

Особа фізична (від грец. *physis* – природа, *ество*) – окрема людина, яка є суб'єктом права. Особа фізична переважно є категорією цивільного права. Термін «фізична особа» ширший за термін «громадянин», оскільки фізичними особами є громадяни не тільки України, а й інших держав, особи без громадянства. Відповідними поняттями конституційного права є «людина», «громадянин», «іноземець» («іноземний громадянин»), «особа без громадянства» тощо. Правоздатність особи фізичної виникає з моменту її народження й припиняється в момент її смерті.

Особи, зниклі безвісти – особи, які зникли під час ведення воєнних дій і місцезнаходження яких невідоме. Сторони, що знаходяться у збройному конфлікті, стосовно вказаної категорії осіб повинні виходити, перш за все, із права сімей знати про долю своїх рідних. Тому, як тільки дозволять обставини (найпізніше – одразу після закінчення активних воєнних дій), кожна сторона збройного конфлікту повинна організувати розшук людей, про яких протилежна сторона повідомляє як про осіб, що зникли безвісти. Запити про розшук від однієї сторони до іншої та відповіді на них згідно з розділом V Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. про поводження з військовополоненими та розділом III Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. про захист цивільного населення під час війни передаються через Національне інформаційне бюро і Центральне довідкове агентство Міжнародного комітету Червоного Хреста.

Особи, які зазнали корабельної аварії чи аварії літального апарата – військовослужбовці та цивільні особи, яким загрожує небезпека на морі або в інших водах внаслідок лиха, що трапилось з ними чи з їхнім судном (літальним апаратом), і які утримуються від будь-яких ворожих дій. Ці особи вважаються такими, що потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата), під час їхнього рятування і доти, доки вони не одержать іншого статусу згідно з Женевськими конвенціями або Додатковими протоколами до них, за умови, що вони продовжують утримуватись від ворожих дій.

Охлократія – влада натовпу або політичних сил, які орієнтуються на безсистемні, провокативні дії, гасла й вимоги неорганізованої маси людей.

Охорона державної таємниці – комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних заходів, спрямованих на запобігання розголошенню інформації, що становить державну таємницю. Відповідно до Закону України «Про державну таємницю», охорона державної таємниці передбачає: єдині вимоги щодо виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування й обліку носіїв інформації, що становлять державну таємницю; ліцензування підприємств, установ і організацій, які здійснюють діяльність, пов'язану з державними таємницями; особливий режим діяльності (режим секретності) зазначених вище підприємств, установ і організацій; спеціальний порядок доступу громадян до державної таємниці й обмеження щодо обнародування, передачі іншій державі або розповсюдження іншим шляхом інформації, яка становить державну таємницю, та обмеження щодо перебування й діяльності в Україні іноземних громадян та іноземних юридичних осіб, а також розташування й переміщення об'єктів і технічних засобів, що їм належать; спеціальний порядок здійснення судових, наглядових, контрольно-ревізійних та інших функцій органів державної влади стосовно підприємств, установ і організацій, діяльність яких пов'язана з державними таємницями; відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю.

II

«Право Гааги» – комплекс норм, які встановлюють права і обов’язки воюючих сторін під час військових дій та обмежують вибір засобів і методів ведення війни.

«Право Женеви» – частина міжнародного гуманітарного права, норми якого спрямовані на полегшення страждань жертв збройних конфліктів. «Право Женеви» отримало таку назву у зв’язку із низкою конвенцій, які були підписані ще у середині ХХ ст. у місті Женева. Вони покликані захищати права: 1) цивільного населення; 2) військовополонених; 3) поранених під час ведення воєнних дій.

Парламентери – особи, призначені військовим командуванням для ведення переговорів з командуванням противника. Парламентер, а також особи, які його супроводжують (сигналіст-барабанщик, перекладач та особа, яка несе білий прапор), користуються правом недоторканності. Розпізнавальним знаком парламентаря є білий парламентарський прапор. Парламентер не може бути взятий у полон, йому має надаватись можливість повернутись до своїх військ (сил).

Партизани – учасники недержавних військових об’єднань, що не належать до регулярної армії, військових загонів, які воюють проти наявної у країні влади (політичного чи військового режиму) або окупаційного режиму ворожої країни. Партизани є комбатантами, що надає їм надалі право на статус військовополонених у разі захоплення, якщо вони належать до однієї зі сторін конфлікту, очолюються особою, яка відповідає за їхні дії, мають знаки, що відрізняють їх від цивільного населення, відкрито носять зброю та дотримуються норм МГП.

Паспорт (*фр. passeport, від passe – прохід і port – гавань, первісно – дозвіл на відплиття*) – офіційний документ устанавленого зразка, що посвідчує особу громадянина. Паспорт містить фотокартку громадянина, а також відомості про його прізвище,

ім'я, по батькові, громадянство, дату і місце народження, місце постійного проживання, сімейний стан тощо.

Перемир'я – тимчасове чи повне припинення воєнних дій між воюючими сторонами за взаємною угодою або на вимогу Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй. Перемир'я буває загальним, що поширюється на всі збройні сили, та місцевим (частковим), що встановлюється на окремих ділянках фронту (для направлення парламентарів, проведення переговорів про припинення конфлікту, збереження пам'ятників культури тощо).

Переміщені особи (*англ. displaced persons, акронім: DP*) – переміщені, силоміць виселені або за розпорядженням влади переселені люди, яким загрожують військові дії або стихійні лиха (землетруси, повінь, аварія тощо).

Персона грата (*від лат. persona grata – бажана особа*) – персона, кандидатура якої на дипломатичного представника не викликає заперечень уряду країни, в якій її мають акредитувати.

Персона нон грата (*від лат. persona non grata – небажана особа*) – це латинський вираз, який використовується в офіційному дипломатичному спілкуванні для визначення особи, чия кандидатура як дипломатичного представника викликає заперечення уряду держави перебування. Термін вперше було використано в промові Сьюзен Браунелл Ентоні у 1873 р. У міжнародному праві статус П. н. г. закріплено у ст. 9 Віденської конвенції про дипломатичні відносини. Приймаюча держава може у будь-який момент і без пояснення причини оголосити члена дипломатичного корпусу П. н. г. Наслідками оголошення П. н. г. є вимога покинути країну або повна заборона на в'їзд. Дипломатичний імунітет гарантує захист від цивільних та кримінальних переслідувань, але особи мають поважати закони держави, що їх приймає. Наприклад, П. н. г. можуть оголосити у разі наявності підозри про шпигунство.

Персонал організацій цивільної оборони – особи, призначені стороною, що перебуває в конфлікті, зокрема персонал, призначений компетентною владою сторони, що перебуває в конфлікті, виключно для управління цими організаціями з метою виконання таких завдань: оповіщення та евакуація населення; обладнання сховищ для цивільного населення; проведення заходів щодо світломаскування, медичного обслуговування цивільного населення та надання йому духовної допомоги; боротьба із пожежами; виявлення та позначення небезпечних районів; здійснення рятувальних робіт; надання допомоги органам влади у відновленні та підтриманні порядку в районах лиха; термінове надання притулку населенню, постачання; відновлення роботи комунальних служб; термінове поховання загиблих.

Підданство – у сучасних державах з монархічною формою правління те саме, що й громадянство – стійкий політико-правовий зв'язок особи з монархом, що породжує взаємні права й обов'язки у монарха та підданих.

Піратство – це будь-який неправомірний акт насилля, затримання або будь-який грабіж, що здійснюється з приватною метою екіпажем або пасажирями будь-якого приватного судна проти будь-якого судна, особи або майна на борту судна. Піратством також вважається добровільна участь у використанні судна, якщо було відомо про те, що судно є піратським. До піратства належить також підбурювання або свідоме сприяння таким злочинним діям.

Плутократія (від грец. *plutos* – багатство, *cratos* – влада) – форма правління, коли рішення уряду визначаються думкою не всього народу, а впливового класу багатих людей, при цьому існує глибока соціальна нерівність та низька соціальна мобільність. Плутократія є окремим випадком олігархії, режиму, при якому реальна влада перебуває у невеликого кола осіб (наприклад, знаті, військових, партійної верхівки або родичів правителя).

Повітряний простір – частина земного простору, заповнена атмосферним повітрям. У нормативному розумінні – це простір, який входить до складу державної та міжнародної територій. За конфігурацією П. п. нагадує усічений конус з вершиною у центрі земної кулі й перпендикулярними до земної поверхні бічними сторонами, які пролягають через сухопутний та морський кордони держави вгору. Розрізняють П. п. суверенний (національний) і П. п. міжнародний (відкритий). Перший є елементом державної території (поряд із суходолом, надрами та водами), другий знаходиться за межами поширення державного суверенітету, над відкритим морем та Антарктикою. Правовий режим міжнародного П. п. ґрунтується на принципі свободи використання.

Позаблоковість – принцип воєнної політики, що означає повну відмову країни від участі у воєнних блоках і союзах держав, мета яких – підготовка до війни або інших форм збройної боротьби.

Поранені та хворі – військовослужбовці і цивільні особи, які внаслідок травми, хвороби чи іншого фізичного або психічного розладу (інвалідності) потребують медичної допомоги або догляду та утримуються від будь-яких ворожих дій. Це стосується також породіль, новонароджених та інших осіб, які потребують зараз медичної допомоги чи догляду, наприклад вагітні жінки чи немічні, та які утримуються від будь-яких ворожих дій.

Правовий нігілізм – не тільки правова категорія, але й деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який виникає внаслідок ігнорування вимог закону, цінності права, зневажливого ставлення до правових принципів і традицій або окремих його норм людьми, однак виключає злочинний намір.

Правонаступництво держави – зміна держави, відповідальної за якусь територію, або зміна однієї держави іншою внаслідок деколонізації (з виходом з метрополії), самовизначення (з виходом з існуючої держави), поділу (з утворенням двох або більше держав), об'єднання (двох або більше держав в одну) з переходом

до держави-наступниці (держави-спадкоємниці) прав і зобов'язань держави-попередниці та переобранням відповідальності за їхнє додержання й виконання в галузі як внутрішніх суспільних відносин, так і міжнародних відносин. У разі правонаступництва держави державою-попередницею є держава, яка була змінена іншою державою, а державою спадкоємницею є держава, яка замінила іншу державу. Моментом правонаступництва держави є дата зміни державою-наступницею відповідальності держави-попередниці за міжнародні та внутрішньодержавні відносини стосовно території, що стала об'єктом правонаступництвом держави.

Прайвесі (англ. *privacy* – таємниця, приватне життя) – особлива правова категорія в англо-саксонській системі права, що означає таємницю й недоторканність приватного життя, інтимну сферу людини.

Преамбула (фр. *preambule* – вступ, передмова; лат. *praefatus* – той, що передує) – 1) вступна частина законодавчого або іншого правового акта, міжнародного договору, декларації тощо, в якій зазвичай викладаються спонукальні мотиви, обставини та цілі його видання або укладення. У преамбулі стисло викладаються мета, завдання цього акта, умови, мотиви, що спонукали до його написання та прийняття; 2) частина правової норми, в якій передбачаються загальні умови її застосування.

Прецедент (від лат. *praecedens* – той, що передує) – випадок, що стався в минулому і є прикладом або виправданням для наступних подібних випадків.

Пролонгація міжнародного договору (від лат. *prolongare* – продовжувати) – продовження дії договору, що здійснюється до моменту закінчення строку його дії з метою забезпечення його безперервності.

Промульгація міжнародного договору (від лат. *promulgatio* – публічне оголошення) – офіційне опублікування міжнародного договору.

Р

Рабство – насильницьке підпорядкування однієї людини іншій або однієї групи людей іншій групі людей. Раби перебувають «у власності» певних осіб або організацій, а «власники» розглядають рабів як знаряддя праці чи худобу, яку можна продавати, обмінювати, чи навіть вбивати. В Україні ризики потрапляння в ситуації торгівлі людьми посилилися внаслідок агресії росії проти України, що своєю чергою призвело до зростання безробіття, зубожіння населення. Торгівля людьми та використання рабської праці є злочинами міжнародного характеру. Для привернення уваги до викоренення таких сучасних форм рабства, як торгівля людьми, сексуальна експлуатація, примусові шлюби, продаж наречених, Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Конвенцію про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами. Відтак, 2 грудня відзначається Міжнародний день боротьби за скасування рабства.

Рада Безпеки ООН (the UN Security Council) – головний постійно діючий орган, на який відповідно до Статуту ООН покладена відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки. Рада Безпеки наділена широкими повноваженнями щодо мирного врегулювання міжнародних конфліктів, недопущення військових сутичок між державами, припинення актів агресії і відновлення міжнародного миру. У 1965 р. кількість членів Ради Безпеки було збільшено з 11 до 15: п'ять постійних членів – Великобританія, Китай, Росія, США, Франція та десять тимчасових обираються Генеральною Асамблеєю на дворічний термін за так званим «регіональним» принципом (повинні бути представлені всі географічні регіони). П'ять з десяти тимчасових членів переобираються щороку.

Рада Європи (англ. *Council of Europe*, фр. *Conseil de l'Europe*) – міжнародна організація 46 держав-членів в європейському просторі, була створена 5 травня 1949 р. Членство відкрите для всіх європейських держав, які визнають принцип верховенства права і гарантують основні права людини і свободи для своїх громадян.

Один з найбільших успіхів Ради – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка слугує основою для Європейського суду з прав людини. Штаб-квартира Ради Європи знаходиться у Страсбурзі, на французько-німецькому кордоні. Спочатку засідання Ради відбувалися в Університетському Палаці Страсбурга, у 1977 р. для засідань Ради на околиці міста був зведений Палац Європи. 9 листопада 1995 р. відбулась урочиста церемонія вступу України до РЄ, в якій взяла участь делегація України на чолі з прем'єр-міністром України. Того ж числа Генеральний секретар РЄ Д. Таршиш та член Європейської Комісії Ганс ван дер Брук (Hans van den Broek) підписали Спільну програму Комісії європейських співтовариств та Ради Європи щодо реформування правової системи, місцевого самоврядування та удосконалення системи правозастосування в Україні. Набувши членства в РЄ, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм та стандартів РЄ, зокрема прийняти відповідні закони та приєднатися до ряду конвенцій. При цьому РЄ висловила готовність надавати всебічну експертну допомогу.

Расизм – це сукупність поглядів і світоуявлень про фізичну та розумову нерівноцінність людських рас, з чого робиться висновок про вирішальний культурний і цивілізаційний вплив расових відмінностей. У більш широкому розумінні (Енциклопедія Britannica) расизм означається як сукупність поглядів щодо вирішального впливу раси на здібності, інтелект, моральність, поведінкові установки, риси характеру кожної окремої особистості. Як наслідок – нівелюється значення соціальних груп і суспільств загалом у розвитку соціального й культурного простору. Для обґрунтування концепції расизму його прихильники виходять з тези про ієрархію вищих і нижчих рас, яка виникла ще за часів зародження людського суспільства. Термін «расизм» у словниково-довідниковій літературі було вперше зафіксовано французьким філософом П. Ларуссом у 1932 р. У Франції також було видано одне з перших наукових досліджень цієї проблеми – книгу «Расизм», А. Меммі. Результатом расизму як теоретичної

концепції є *расова дискримінація*, яка знаходить своє відображення у політичному, соціальному, культурному, етнічному аспектах. Наукові основи расової дискримінації були закладені у ХІХ ст. французьким істориком Ж. де Гобіно, який написав «Дослід про нерівноправність людських рас» (1855) і відстоював зверхність нордичної раси над усіма іншими. Англійський політик, аристократ Х. С. Чемберлен відстоював пріоритет тевтонської раси і виклав свої переконання у книзі «Основи дев'ятнадцятого століття» (1899). Найтриваліший період у світовій історії расова дискримінація виявлялася стосовно «чорного населення» Африки, а згодом – Сполучених Штатів Америки.

Расова дискримінація – це будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевага, основані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є применшення використання на рівних засадах прав людини.

Редемаркація кордонів (від *фр. redemarcation*) – перевірка та відновлювання лінії державного кордону на місцевості й позначення її прикордонними знаками на підставі діючих договірних документів. Передбачає перевірку раніше проведеної демаркації кордонів, ремонт або відновлювання зруйнованих чи пошкоджених прикордонних знаків, заміну знаків одного типу знаками іншого типу, встановлення додаткових знаків тощо. Р. к. здійснюється спеціальними змішаними редемаркаційними комісіями, що призначаються за домовленістю прикордонними державами. Змішана редемаркаційна комісія складає новий протокол опису кордону, карти з його позначенням, а також протоколи на прикордонні знаки зі схемами. Нові документи підлягають затвердженню згідно із чинним внутрішнім законодавством кожної сторони. Іноді в процесі Р. к. постає необхідність його випрямлення на окремих ділянках або встановлення іншого, зручнішого проходження кордону, що приводить до обміну прикордонними державами невеликими ділянками території (зокрема, держави можуть домовитися про проходження нового

кордону на ділянках прикордонних річок у зв'язку зі змінами в їхньому гирлі). У таких випадках, якщо до прикордонних держав відійдуть неоднакові за площею та якістю території, змішані редемаркаційні комісії визначають територіальну компенсацію сторонам і складають протокол, який затверджується уповноваженими інстанціями держав. Сторони можуть домовитися здійснювати Р. к. регулярно через визначений проміжок часу, особливо на річних ділянках кордону, де найчастіше відбувається втрата прикордонних знаків, зміни у гирлі річок, створення або розмив островів.

Реквізиція (від лат. *requisitio* – вимога) – примусове оплатне вилучення різних видів майна для використання його ворожою державою у військових цілях. Р. може застосовуватися лише для потреб армії. Реквізоване майно має оплачуватися готівкою, а якщо це неможливо, вилучення слід підтверджувати розписками і сплачувати належну суму в найкоротший строк. Р. здійснюється лише з дозволу військового начальника, війська якого зайняли певну місцевість.

Репарації (від лат. *reparatio* – відновлення) – форма матеріальної відповідальності держави за шкоду, заподіяну іншій державі внаслідок скоєного правопорушення. Виплата Р. здійснюється як реституція, грошова або інша матеріальна компенсація. Інститут Р. вперше зафіксовано у Версальському мирному договорі 1919 р., який зобов'язав Німеччину відшкодувати збитки, заподіяні нею під час Першої світової війни 1914–1918 рр. У міжнародній практиці до 1919 р. застосовувався інститут контрибуції, яка була даниною переможцеві у війні. Військові Р. передбачають матеріальну відповідальність держави-агресора.

Репатріація – повернення в державу громадянства, постійного проживання чи походження осіб, які через різні обставини опинилися на території інших держав.

Репресалії (від лат. *reprehendere* – стримувати, зупиняти) – правомірні примусові заходи політичного та економічного характеру, що застосовуються однією державою у відповідь на неправомірні дії іншої держави. Сучасне міжнародне право забороняє застосовувати силові Р. (збройні Р.), які кваліфікуються як агресія. Від індивідуальних Р. (обмеження або припинення торговельних відносин, затримання риболовного судна за незаконний вилов риби, накладення арешту або конфіскація майна тощо) слід відрізнити колективні санкції, що передбачені Статутом ООН на підставі рішення Ради Безпеки щодо держав, дії яких розглядаються як загроза миру або порушення миру (ст.ст. 41, 42 Статуту ООН) та реторсії.

Реституція (від лат. *restitutio* – відновлення, повернення) – вид матеріально-правової відповідальності держави, яка вчинила акт агресії. Загальні правила Р. майна знайшли своє відображення у Версальсько-Вашингтонській системі мирних договорів з Німеччиною, Болгарією, Угорщиною і Туреччиною (1919–1921 р.). Особливого значення набула Р. культурних цінностей у зв'язку з безпрецедентним руйнуванням і грабуванням історично-архітектурних пам'яток, музеїв, архівів і бібліотек фашистською Німеччиною під час Другої світової війни на території тимчасово окупованих країн. Р. полягає в поверненні майна, неправомірно вилученого і вивезеного державою з території супротивника. У разі неможливості повернути ті самі речі може бути застосовано режим субституції (повернення подібних речей або речей такої самої вартості). Порядок Р. визначається мирним договором або іншим міжнародним актом.

Реторсії (від лат. *retorsio* – зворотна дія) – правомірні примусові заходи держави, які застосовуються нею у відповідь на недружній акт з боку іншої держави, що спричинив моральну або матеріальну шкоду (недружній акт не розглядається як міжнародне правопорушення). Метою Р. є поновлення принципу взаємності у відносинах з державою, що здійснила недружній акт. До Р. належать наступні заходи: розірвання дипломатичних відносин, видворення дипломатичних агентів, припинення

дипломатичних переговорів, відмова ратифікувати підписані угоди тощо. Р. не передбачають застосування збройної сили.

Рецепція (від лат. *receptio* – прийняття) – це текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта. Звернення до рецепції може мати різні мотиви: від бажання повторити вдаль формулювання статті міжнародно-правового акта до прагнення продемонструвати щонайповніше дотримання прийнятого міжнародного зобов'язання.

Римський статут Міжнародного Кримінального Суду (англ. Rome Statute of the International Criminal Court) – міжнародний договір, внаслідок підписання якого 1998 р. було засновано Міжнародний кримінальний суд, що набрав чинності 1 липня 2002 р. Наразі підписантами Римського статуту є 137 країн світу. З них ратифікували документ 123 держави: 33 країни Африки, 19 країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, 18 держав Східної Європи, 28 держав Латинської Америки та Карибського басейну та 25 країн Західної Європи. Україна підписала цей договір 20 січня 2000 р., але Верховна Рада донині не ратифікувала його. Міжнародний кримінальний суд доповнює систему національної юрисдикції та може приймати до свого провадження справи не тільки за зверненням держави-учасниці, а й з власної ініціативи. Статут надає право Суду розглядати такі міжнародні злочини: геноцид; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочини агресії. До Міжнародного кримінального суду можуть звертатись: держави-учасниці; інші держави шляхом визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо конкретної ситуації через подання односторонньої заяви; Рада Безпеки ООН; Прокурор Міжнародного кримінального суду.

Розрив дипломатичних відносин – здійснюється за ініціативою якоїсь держави, яка офіційно оголошує про припинення дипломатичних відносин з іншою державою. Зазвичай розрив дипломатичних відносин супроводжується відзивом дипломатичних

представників. Факт відзиву дипломатичних представників не означає розриву дипломатичних відносин, якщо про це прямо не вказано в заяві відкликаючої держави. Розрив дипломатичних відносин відбувається у разі виникнення між державами збройного конфлікту, втрати однією з держав-контрагентів міжнародної правосуб'єктності (наприклад, при злитті з іншою державою), соціальної революції, що супроводжується кардинальною зміною системи державності, а також у разі зміни уряду у неконституційний спосіб. Причиною розриву дипломатичних відносин може бути також ворожа політика однієї держави стосовно іншої, здійснення якихось дій, що виключають нормальну роботу дипломатичних представництв тощо. Статутом ООН передбачена можливість розриву дипломатичних відносин відповідно до рішення Ради Безпеки як засіб впливу (санкції) на державу, винну в створенні загрози міжнародному миру. Розрив дипломатичних відносин здійснюється за допомогою офіційної заяви або видання спеціального нормативного акта від найвищих органів державної влади країни. Зі свого боку, держава перебування, згідно зі ст. 44 Віденської конвенції про дипломатичні відносини (1961), незалежно від причини розриву, повинна надавати необхідне сприяння для швидкого виїзду зі своєї території дипломатичного персоналу представництва і членів сімей дипломатів, а також інших осіб, що користуються привілеями й імунітетом, незалежно від їх громадянства. Конвенція, крім того, встановлює, що у разі розриву дипломатичних відносин між двома державами країна перебування дипломатичного представництва повинна навіть у разі збройного конфлікту охороняти приміщення представництва разом із його майном і архівами. З точки зору міжнародного права розірвання дипломатичних відносин може відбуватися без розірвання консульських відносин, а також не зачіпати дії міжнародних договорів, укладених між цими державами. Розірвання дипломатичних відносин відбувається на підставі ст. 106 Конституції України та ст. 7 Закону України «Про дипломатичну службу», відповідно до яких МЗС звертається до Президента України з відповідною пропозицією.

Ратифікація (від *франц. ratification* – затвердження, від *нізньолат. ratificatio*, *лат. ratus* – такий, що має законну силу, і *...ficatio*, від *facere* – робити) – затвердження вищим органом державної влади (монархом, президентом, парламентом; в Україні – Верховною Радою) міжнародного договору та згода на його обов'язковість для країни.

Резолюція (від *лат. resolutio* – рішення) – 1) вид рішення, прийнятого в результаті обговорення питання на засіданні колегіального органу, організації, зібранні громадян шляхом загального голосування. Має письмову форму, затверджується як окремий документ або міститься в протоколі засідання; 2) може прийматися законодавчим органом у здійсненні ним конституційних повноважень, має обов'язковий характер.

Ректифікація кордону (від *лат. rectificatio* – випрямлення, виправлення, *rectus* – прямий, вірний, *ficatio*, від *facere* – робити) – незначна зміна або уточнення лінії державного кордону. Застосовується у випадках будівництва тунелів, гідроелектричних станцій, аеродромів, мостів та інших споруд на лінії кордону або в безпосередній близькості до неї, а також з метою задоволення господарських інтересів суміжних держав. Ректифікація кордону здійснюється на підставі міжнародних договорів між заінтересованими державами.

С

Санітарні літальні апарати – будь-які засоби, призначені для здійснення тільки медичних (санітарних) перевезень повітрям.

Сатисфакція (від *лат. satisfactio* – задоволення претензій, вибачення) – форма міжнародно-правової відповідальності держав, що полягає в задоволенні державою-правопорушницею правомірних нематеріальних вимог потерпілої держави. Види С. залежать від характеру і розміру заподіяної шкоди та конкретної політичної ситуації. До основних видів С. належать такі:

визнання протиправної дії, висловлювання жалю з приводу цієї дії, формальне вибачення, виявлення особливого вшанування держави, якій завдано шкоду, тощо. С. здійснюється органами держави-правопорушниці. Міжнародна практика свідчить, що характерними рисами С. є її суворо офіційний характер, урочистість та гласність.

Сегрегація (від лат. *segregatio* – відділення) – різновид дискримінації, який полягає у фактичному чи юридичному відокремленні в межах одного суспільства тих суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, релігійними, мовними чи іншими ознаками, та в подальшому законодавчому обмеженні їхніх прав. Така політика була виражена у США в післявоєнний період щодо афроамериканців (шляхом вчинення різних соціальних перепон: роздільного навчання і виховання, розмежування посадкових зон (білі сидять попереду) в громадському транспорті тощо), або в режимі апартеїду в ПАР.

Секретаріат ООН (the UN Secretariat) – адміністративний орган, який несе відповідальність за реалізацію низки повноважень, починаючи від керівництва міжнародними операціями з підтримання миру та безпеки до проведення ґрунтовного аналізу та вивчення світових економічних та соціальних тенденцій. Секретаріат очолює Генеральний секретар, якого призначає Генеральна Асамблея за рекомендацією Ради Безпеки на п'ятирічний строк з можливістю повторного переобрання. І хоча немає жодних обмежень щодо кількості повторних строків перебування Генерального секретаря на своїй посаді, до цього часу ніхто не переобирався двічі. Міжнародний персонал Секретаріату налічує 15 тис. співробітників з більш ніж 170 країн, які працюють у штаб-квартирі ООН (м. Нью-Йорк, США) та національних і регіональних відділеннях у всьому світі. Найбільші регіональні відділення розташовані у Женеві, Відні та Найробі. Відділення Секретаріату ООН у Женеві слугує центром для проведення дипломатичних нарад і форумом для обговорення проблем роззброєння та прав людини. Відділення Секретаріату ООН у Відні є

штаб-квартирою Організації в галузі міжнародного кримінального судочинства, контролю за розповсюдженням наркотиків, попередження злочинів, мирного використання космічного простору і міжнародного торгового права. Відділення Секретаріату ООН у Найробі є центром діяльності Організації Об'єднаних Націй у сфері розвитку населених пунктів та охорони навколишнього середовища.

Сепаратизм (*фр. separatisme, від лат. separatus – відокремлення*) – рух етнічних або територіальних спільностей за територіальне відокремлення та утворення власної державності.

Сецесія (від лат. *secessio – відокремлення*) – відокремлення частини території від певної держави згідно з результатами референдуму або акта центральних органів держави. Причиною С. переважно є загострення етнонаціонального питання. С. може відбуватися за згодою між центральною владою та суб'єктом, який прагне вийти зі складу цієї держави. Цей шлях відповідає вимогам міжнародного права та національного законодавства. Проте найбільші складнощі створює так званий самовільний вихід з держави, який може супроводжуватися застосуванням збройної сили. Сьогодні подібні спроби С. засуджуються міжнародним співтовариством.

Система оповіщення – це комплекс організаційно-технічних заходів, апаратури й технічних засобів оповіщення, апаратури, засобів та каналів зв'язку, призначених для своєчасного доведення сигналів та інформації про виникнення надзвичайних ситуацій до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення.

Статус-кво (*від лат. status quo*) – положення на міжнародній арені або у взаємовідносинах держав, що існує зараз або існувало у певний час у минулому. Підтримувати С.-к. або відновити С.-к. означає зберігати існуюче положення або повернутися до того, що існувало раніше. У дипломатичній практиці С.-к. вживається

у значенні «фактичне володіння у певний момент». Термін *status quo ante bellum* вказує на те, що потрібно повернутися до становища, яке існувало до війни.

Суверенітет (*фр. Souverainete – верховна влада*) – верховенство і незалежність влади, тобто її право на власний розсуд розв’язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої влади.

Суверенітет державний (суверенітет держави) – 1) визначальна і невід’ємна якість держави, що відображає її верховенство на своїй території та незалежність (самостійність) у міжнародних відносинах; 2) верховенство державної влади всередині країни, її повнота, незалежність у зовнішніх відносинах, загальний характер і винятковість; 3) верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади країни в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

Т

Табула раса (*від лат. tabula rasa – вискоблена (чиста) дошка*) – концепція, на підставі якої держава- правонаступник не обтяжена жодними зобов’язаннями свого попередника перед іншими державами.

Територіальні води (територіальне море) – смуга моря чи океану вздовж узбережжя, що перебуває під суверенітетом прибережної держави і входить до складу її національної території. Ширина територіального моря у переважній більшості держав складає 12 морських миль. Кордон територіальних вод суміжних держав, а також межі територіального моря протилежних держав, береги яких стоять один від одного менше ніж на 24 (12 + 12) милі, визначається міжнародними договорами. Суверенітет прибережної держави поширюється на водний простір територіального моря, повітряний простір над ним, а також на поверхню дна і надра в цій зоні (ст. 1, 2 Конвенції про територіальне море

та прилеглу зону (Женева, 29 квітня 1958), ст. 2 Конвенції з морського права 1982). Територіальне море є частиною території відповідної держави.

Терор (*фр. terreur, лат. terror – страх, жах*) – засіб тотального залякування, придушування політичних, ідеологічних та інших противників шляхом застосування насильства аж до фізичного знищення.

Тероризм міжнародний – здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, зокрема й за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов’язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров’ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об’єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Терорист – будь-яка фізична особа, яка: 1) здійснює або намагається здійснити терористичний акт у будь-який спосіб, прямо чи опосередковано, незаконно та за власним бажанням; 2) бере участь у терористичних актах як співучасник; 3) організовує або спрямовує інших на здійснення терористичного акта; або 4) сприяє вчиненню терористичних актів групою осіб, що діють зі спільною метою, коли таке сприяння здійснюється навмисне і з метою здійснення подальшого терористичного акта або із розумінням наміру групи здійснити терористичний акт.

Терористична діяльність – діяльність, яка охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об’єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій),

організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму.

Терористичний акт включає: діяння, що визначено як злочин наступними договорами: 1) Конвенцією по боротьбі з незаконним захопленням повітряних суден (1970); 2) Конвенцією по боротьбі з незаконними актами, що направлені проти безпеки цивільної авіації (1971); 3) Конвенцією про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що мають міжнародний захист, зокрема й дипломатичних агентів (1973); 4) Міжнародною Конвенцією про боротьбу із захопленням заручників (1979); 5) Конвенцією про фізичний захист ядерного матеріалу (1980); 6) Протоколом про боротьбу з незаконними актами насилля в аеропортах, що обслуговують міжнародну цивільну авіацію, що доповнює Конвенцію по боротьбі з незаконними актами, що направлені проти безпеки цивільної авіації (1988); 7) Конвенцією про боротьбу з незаконними актами, що направлені проти безпеки морського судноплавства (2005); 8) Протоколом про боротьбу з незаконними актами, що направлені проти безпеки стаціонарних платформ, що розташовані на континентальному шельфі (2005); 9) Міжнародною конвенцією про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997); 10) Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999); будь-який інший акт, який має на меті спричинити смерть чи тяжкі тілесні ушкодження цивільним або будь-яким іншим особам, які не беруть активної участі у військових діях за ситуації збройного конфлікту, коли ціллю такого акта за своєю природою або контекстом є залякування населення або примушення уряду або міжнародної організації зробити або утриматись від виконання будь-яких дій; застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або

з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного; злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 Кримінального кодексу України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених ст. 112, 147, 258-260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, відповідальність за їхнє вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України.

Технології військового призначення – спеціальна інформація в будь-якій формі (за винятком загальнодоступної інформації), необхідна для розроблення, виробництва або використання виробів військового призначення та надання послуг військового призначення. Ця інформація може надаватися у формі технічних даних або технічної допомоги: технічні дані – проекти, плани, креслення, схеми, діаграми, моделі, формули, специфікації, програмне забезпечення, посібники та інструкції, розміщені на папері або інших, зокрема й електронних, носіях інформації; технічна допомога – проведення інструктажів, надання консультацій, здійснення заходів з метою підвищення кваліфікації, навчання, практичного освоєння методів роботи; базові технології – технології, які визначають принцип роботи і використання техніки, та елементи технологій, без яких військова техніка не може бути створена і використана.

Торгівля людьми – означає найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом, наданням чи отриманням плати або вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації.

Трактат (*лат. tractatus – обговорення*) – 1) у міжнародному праві – одне з найменувань міжнародного договору. У XVIII-XIX ст. трактатами називалися важливі міжнародні договори політичного характеру: Паризький трактат 1856 р., Берлінський трактат 1878 р.; 2) наукова робота, в якій докладно розглядається певна проблема.

Трансферт – (*від франц. transfert, від лат. transfero – переносу, переміщуюю*) означає автоматичну зміну громадянства осіб у зв'язку з передачею території, де вони проживають, від однієї держави до іншої. Згідно з діючим у сучасному міжнародному праві принципом поваги прав людини процедура трансферту здійснюється після плебісциту про державну належність території, внаслідок якої населення дає свою згоду на перехід території до іншої держави і тим самим – на зміну громадянства.

Транш (*франц. tranche, букв. – шматок, від пізньолат. trinciare – різати на три частини*) – 1) Частка валют, кредиту, що надається певній державі за рішенням міжнар. фінансових і валют.-кред. організацій (Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародного валютного фонду тощо) на підставі відповід. угоди. Умовою надання чергового Т. може бути виконання країною – одержувачем кредиту заздалегідь обумовлених вимог та надання інформації про офіц. золотовалютні резерви, стан економіки, платіж, баланс, грошовий обіг, іноземні інвестиції тощо. 2) Серія, частина облігаційної позики (кредиту), яка емітується окр. випусками, що виникли за результатами тендера. 3) Виражена у відсотках частина заг. суми платежу за виконання зобов'язань з виготовлення продукції, проведення робіт або надання послуг, що виникли за результатами тендера, зокрема й міжнародного. Конкр. обсяг Т. обумовлюється у відповід. договорі та надається (сплачується) зазвичай за підсумками виконання окр. чергового етапу договору.

Трибунал (*від лат. tribunal – суд*) – 1) трибунал революційний у колишньому СРСР – позасудовий орган, що існував у перші роки радянської влади, який чинив розправу з «контрреволюціонерами»; 2) трибунал військовий – судовий орган, який створюється

для розгляду справ про злочини проти державної безпеки, бездатності збройних сил тощо; 3) трибунал міжнародний військовий — судовий орган, створений у 1945 р. для суду над фашистськими злочинцями.

У

Ультиматум (від лат. *ultimus* – останній) – категорична вимога уряду однієї держави, яка пред’явлена уряду іншої держави. Ця вимога не допускає будь-яких подальших спорів і заперечень. Передбачається, що у разі невиконання цієї вимоги до чітко визначеного строку уряд, який висунув У., застосує певні заходи.

Уніфікація в праві (від франц. *unification*, від лат. *unus* – один і *facere* – робити) – процес приведення чинного права до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин.

Узурпація (від лат. *usurpatio* – оволодіння) – насильницьке, протизаконне захоплення влади або присвоєння собі чужих прав на щось, чужих повноважень.

Ф

Філіація (від лат. *filiatio* – родова спадкоємність) – набуття громадянства за народженням. Відбувається на основі принципів права крові або права ґрунту. Порядок Ф. встановлюється національним законодавством. Ф. також передбачена у відповідних міжнародних договорах, зокрема в Європейській конвенції про громадянство 1997 р.

Форс-мажор (від франц. *force majeure* – подія, яку не можна передбачити, здолати, ані запобігти їй, від *force* – сила і *majeur* – вищий) – надзвичайна подія, непереборна за цих умов сила (наприклад, стихійне лихо) або інша незалежна від волі та дій

учасників договору (угоди) обставина, яку неможливо передбачити, запобігти їй чи усунути її.

Фінансування тероризму – фінансування проведення терористичних актів, терористів та терористичних організацій; надання або збирання коштів будь-яким способом, прямо чи опосередковано, з наміром їхнього використання або знанням того, що вони будуть використовуватись для проведення терористичної діяльності; дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акта, втягнення у вчинення терористичного акта, публічних закликів до вчинення терористичного акта, сприяння вчиненню терористичного акта, створення терористичної групи (організації); надання чи збір будь-яких активів з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково: для будь-яких цілей окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією; для організації, підготовки і вчинення окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією визначеного Кримінальним кодексом України терористичного акта, втягнення у вчинення терористичного акта, публічних закликів до вчинення терористичного акта, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акта, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій.

Фашизм (від *итал. fascismo*, від *fascio* – пучок, об'єднання) – крайня, антидемократична, радикально-екстремістська політична течія, яка тяжіє до встановлення терористичної диктатури.

Х

Хімічна зброя (англ. *Chemical weapons*) – зброя масового знищення, дія якої пов'язана з токсичними властивостями хімічних речовин. Головні компоненти ХЗ – бойові отруйні речовини і засоби їхнього застосування, а також носії, прилади і засоби

керування, що використовують під час доставки хімічних боеприпасів до цілей. ХЗ уперше розроблено в Німеччині та застосовано під час Першої світової війни (22.04.1915 у бойових діях проти англо-французької армії). Під час Другої світової війни масового застосування не мала. Після закінчення війни ХЗ якісно вдосконалювали у різних країнах світу (насамперед у СРСР і державах-членах НАТО). ХЗ може бути використана для знищення, приголомшення та виснаження військ і населення, зараження місцевості (акваторії), військової техніки, матеріальних цінностей, продуктів харчування, джерел водопостачання, знищення тварин, посівів, лісів тощо. Має значний діапазон впливу за характером і ступенем ураження, а також за тривалістю дії (від декількох хвилин до декількох тижнів). ХЗ значно ускладнює захист військ і населення, що пояснюється складністю її своєчасного виявлення, здатністю проникати у військову техніку, сховища, будівлі та утворювати застої зараженого повітря. У разі застосування ХЗ у великих масштабах імовірно є руйнування екологічних систем на значних площах. Загроза використання ХЗ вимагає підготовки допоміжних заходів захисту військ і населення. Застосування ХЗ заборонено Женевським протоколом про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (1925). Однак ХЗ застосовувалась під час локальних війн: Італія проти Ефіопії в 1935–1936 р., США проти В'єтнаму в 1950–1970-і рр. У січні 1993-го у м. Париж відкрито для підписання Конвенцію про заборону розроблення, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення. Метою цього документа є поступова ліквідація ХЗ у світі.

Хартія прав людини – складається з трьох міжнародних правових актів: Загальної декларації прав людини, що затверджена і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (обидва датуються 19 грудня 1966 р.). Норми поведінки, закріплені у Декларації, не є формально обов'язковими для дотримання членами ООН. Натомість норми, що закріплені у Пактах,

прирівнюються до міжнародних договорів і вважаються обов'язковими для дотримання державами, які до цих Пактів приєдналися. Україною ратифіковано всі документи, що становлять Хартію прав людини.

Хунта (*ісп. Junta – букв. об'єднання*) – в іспаномовних країнах (Іспанія, більшість країн Латинської Америки) назва вищих колегіальних органів державної влади, а також громадсько-політичних об'єднань. Хунта військова – військові союзи та організації, що приходять до влади шляхом військових переворотів.

Ц

Цесія (*від лат. cessio – передача, уступка*) – передача території однієї держави іншій за домовленістю між ними. Ц. передбачає відповідну рівноцінну компенсацію, яка може реалізовуватися у різних формах. За вимогами сучасного міжнародного права така передача державної території не може порушувати право народів на самовизначення і має відповідати вимогам конституції певної держави.

Цивільна особа – будь-яка особа, яка не входить до складу збройних сил та не є членом збройної групи. Цивільні особи користуються захистом, за винятком окремих випадків і періоду, коли вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. У разі сумнівів щодо того, чи є особа цивільною, вона вважається цивільною. Цивільне населення складається із цивільних осіб. Наявність серед цивільного населення окремих людей, які не підпадають під визначення цивільних осіб, не позбавляє решту населення цивільного статусу і захисту, який надається МГП.

Цивільний авіалайнер – цивільний літальний апарат, який має чіткі розпізнавальні знаки і здійснює регулярні або нерегулярні перевезення цивільних пасажирів за маршрутами служби повітряного руху.

Цивільний літальний апарат – літальний апарат, що не є військовим, допоміжним або державним літальним апаратом – митним або поліцейським, який знаходиться на комерційній або приватній службі.

Цивільні об'єкти – це всі об'єкти, що не є військовими. Об'єкти, які зазвичай є цивільними, залежно від умов обстановки можуть стати воєнними об'єктами. У разі сумнівів щодо використання цивільного об'єкта у воєнних цілях він вважається цивільним. Цивільні об'єкти не мають бути об'єктами нападу.

Ш

Шпигуни – особи, які, діючи таємно або обманним шляхом, збирають (чи намагаються збирати) відомості, що мають військове значення, на території, яка контролюється однією із конфлікуючих сторін, з метою подальшої передачі цієї інформації протилежній стороні. Особа зі складу збройних сил сторони, що перебуває у збройному конфлікті, яка від імені цієї сторони збирає або намагається зібрати інформацію на території, що контролюється протилежною стороною (наприклад, військовий розвідник), не вважається особою, яка займається шпигунством, якщо, діючи у такий спосіб, вона носить формений одяг своїх збройних сил. Особа зі складу збройних сил сторони, що перебуває у збройному конфлікті, яка проживає на території, окупованій протилежною стороною, і від імені сторони, від котрої вона залежить, збирає або намагається збирати на цій території інформацію, що має воєнне значення, не вважається особою, яка займається шпигунством, якщо вона не діє обманним шляхом або навмисно не вдається до таємних методів. Така особа не втрачає свого права на статус військовополоненого, з нею не можуть поводитися як зі шпигуном, якщо тільки її не захоплено в момент, коли вона займалась шпигунством. Особа зі складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, яка проживає на території, окупованій протилежною стороною, і яка займається шпигунством на цій території, не втрачає свого права на статус військовополоненого,

з нею не можуть поводитися як зі шпигуном, крім випадків, коли її захоплено до того, як вона знову приєдналася до збройних сил, до яких вона належить.

Ю

Юс когенс (від латин. *jus cogens* – примусове право) – поняття, яке характеризує імперативні норми міжнародного права, від яких держави не можуть відступати навіть за взаємною згодою. Норма Ю. к. може бути замінена лише новою нормою загального міжнародного права. Домовленості держав, що суперечать нормам Ю. к., є юридично недійсними.

ЮНЕСКО (англ. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO*) – міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

Я

Ядерна безпека – дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що її забезпечують. Ядерна безпека розглядається завжди поряд з радіаційною безпекою, тобто дотриманням допустимих меж радіаційного впливу на персонал підприємства, населення та навколишнє середовище, які встановлено нормами, правилами та стандартами з безпеки. За певних умов порушення правил ядерної безпеки або радіаційної безпеки Кримінальний кодекс України визнає злочином.

Ядерна зброя – зброя масового знищення вибухової дії, застосування якої ґрунтується на використанні енергії внутрішньоядерних зв'язків, що виділяється при ланцюгових реакціях ділення важких ядер деяких ізотопів урану і плутонію або при термоядерних реакціях синтезу легких ядер ізотопів водню – дейтерію

та тритію – у більш важкі ядра гелію. Особливістю реакцій є надзвичайно велике виділення енергії – у 20–80 млн разів більше, ніж при використанні такої ж кількості тротилу. В результаті ядерного вибуху утворюється сукупність факторів ураження: ударна хвиля; світлове випромінювання; проникаюча радіація; радіоактивне зараження; електромагнітний імпульс. ЯЗ – ядерні та термоядерні боєприпаси різної потужності, засоби доставлення їх до цілі та засоби управління. Швидкий розвиток ракетної техніки для цільового застосування ядерних боєзарядів та її вирішальна роль серед сучасних носіїв ЯЗ стали основою для виділення ракетно-ядерної зброї у самостійний вид ЗС. Ураження людей та об'єктів ЯЗ відбувається на значних площах і має масовий характер. Руйнівні можливості ЯЗ не тільки відкрили принципово нові можливості для створення вирішальної переваги сил у зоні ведення бойових дій, а й зробили реальним завдання дезорганізації стратегічного тилу противника, руйнування його військово-промислового потенціалу. Серед країн, які володіють стратегічною ЯЗ: США, Велика Британія, Франція, Китай, РФ та інші. Сумарна кількість ядерних боєзарядів у світі перевищує 30 тис. од.. Добровільно відмовилися від ЯЗ Україна, Казахстан і Південно-Африканська Республіка. Масоване застосування цієї зброї матиме катастрофічні наслідки для людства. Світове співтовариство докладає зусиль для заборони ядерних випробувань, обмеження кількості ядерних боєприпасів та забезпечення контролю за ядерними матеріалами. Ядерні країни підписали Договір про заборону випробувань ЯЗ в атмосфері, космічному просторі та під водою (1963). Згодом США та СРСР підписали Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космос, 1966), який забороняє виводити на навколоземну орбіту, встановлювати на Місяці або на будь-якому іншому небесному тілі чи розміщувати у будь-який інший спосіб у космічному просторі ядерну та іншу зброю масового знищення. Ті ж держави підписали Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (1968). Вони підготували Договір про заборону розміщення ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення на дні

морів і океанів та у їхніх надрах (1971). Проблему ядерних обмежень продовжив Договір між США і СРСР про підземні ядерні вибухи у мирних цілях (1976). На 51-й сесії ГА ООН відкрито для підписання Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (1996), до якого у період 1996–1999 р. приєдналася абсолютна більшість країн світу (крім Ізраїля, Індії та Пакистану).

Ядерний тероризм – вид тероризму, у якому використовується ядерна зброя або радіоактивні матеріали, погрози застосування ядерної зброї та радіоактивних матеріалів, погрози зруйнувати ядерні об'єкти. У зв'язку з високою небезпекою, яка походить від радіоактивних матеріалів і потенційно великих людських втрат, які може завдати подібна атака, ядерному тероризму приділяється особлива увага. Станом на 2022 р. цей вид тероризму не мав наслідків, проте активно застосовується у війні росії проти України – постійна риторика завдати ядерного удару по містам України та ситуація на ЗАЕС. Ядерний тероризм – різновид терористичних дій з використанням ядерних чи інших радіоактивних матеріалів, або які пов'язані з захопленням чи ушкодженням ядерних об'єктів у такий спосіб, що відбувається вивільнення або створюється загроза вивільнення радіоактивного матеріалу, спрямовані на створення обстановки терору серед населення, мають ознаки ядерного шантажу чи можуть реально завдати шкоди життю і здоров'ю людей чи тягти за собою інші серйозні наслідки, створювати загрозу міжнародному миру та безпеці.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- афр.* — африканський
внутр. — внутрішній
ВОІВ — Всесвітня організація інтелектуальної власності
ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я
ВР — Верховна Рада
ГА ООН — Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
геогр. — географічний
гл. — глава
голл. — голландський
гр-нин — громадянин
гуманіт. — гуманітарний
д-ва — держава
дем. — демократичний
демогр. — демографічний
деп. — департамент (з назвою)
дип. — дипломатичний
дит. — дитячий
док-ти — документи
екол. — екологічний
екон. — економічний
європ. — європейський
ЄС — Європейський Союз
зак-во — законодавство
закон. — законний
законод. — законодавчий
закорд. — закордонний
Зх. — Захід
зх. — захід, західний
іноз. — іноземний
інформ. — інформаційний
кер. — керівний, керівник, керівництво
колон. — колоніальний
конс. — консульський
конст. — конституційний

- консульт.* — консультативний
конт. — континентальний
контр. — контрольний
крим. — кримінальний
КС — Конституційний суд
к-т — комітет
лат. — латинський
м. — місто (з назвою), море (з назвою)
МАГАТЕ — Міжнародне агентство з атомної енергії
м-во — міністерство
МЗС — міністерство закордонних справ
мист-во — мистецтво
Мінюст — міністерство юстиції
млн — мільйон (з цифрою)
млрд — мільярд (з цифрою)
м. н. — місце народження
мол. — молодший
МС ООН — Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй
МЮ — міністерство юстиції
надзв. — надзвичайний
нас. — населення
НАТО — Організація Північноатлантичного договору
ОБСЄ — Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ок. — океан (з назвою)
ООН — Організація Об'єднаних Націй
офіц. — офіційний
парлам. — парламентський
п-в — півострів (з назвою)
Пд. — Південь
пд. — південь, південний
пл. — площа
Пн. — Північ
правоохор. — правоохоронний
презид. — президентський
прикорд. — прикордонний
проф. — професор (з прізвищем)

- профес.* — професійний
р. — рік (з цифрою), річка (з назвою)
ратиф. — ратифікований
ратифікац. — ратифікаційний
РБ ООН — Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
РЄ — Рада Європи
р-н — район (з назвою)
р. н. — рік народження
рр. — роки (з цифрою)
с. — село (з назвою), сторінка (з цифрою)
секр. — секретний
сканд. — скандинавський
скороч. — скорочення, скорочений
служб. — службовий
спеціаліз. — спеціалізований
співавт. — співавтор, співавторство
ст. — стаття (з назвою),
 століття (з цифрою),
 станція (з назвою), старший
Сх. — Схід
сх. — схід, східний
США — Сполучені Штати Америки
т. — том, томи (з цифрою)
тер. — територія (з назвою), територіальний
терорист. — терористичний
торг. — торговельний, торговий
трансп. — транспортний
тр-т — транспорт
ун-т — університет
фаши. — фашистський
федер. — федеральний
федерат. — федеративний
ч. — частина (з цифрою)
ЮНЕСКО — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти,
 науки і культури
юрид. — юридичний

ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. **Антонюк О. В. Малий етнополітологічний словник:** Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Антонюк О. В., Бондар Ю. В., Волобуєв В. І., Головатий М. Ф., Захожай В. Б.; Міжрегіон. акад. упр. персоналом (МАУП). К., 2005. 283 с.
2. **Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії:** Підручник/За ред. В. Г. Буткевича. К. : Либідь, 2002. 608 с.
3. **Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основні галузі:** Підручник/За ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2004. 816 с.
4. **Великий енциклопедичний юридичний словник/**За ред. акад. НАН України Шемшученка Ю.С. К.: Юрид. думка, 2007. 992 с.
5. **Великий енциклопедичний юридичний словник. А-Я/**за ред. Шемшученка Ю.С. 2-е вид., переробл. і допов. К.: Юридична думка, 2012. 1017 с.
6. **Волошин Ю. О. Зовнішня політика України в умовах європейської інтеграції: проблеми конституційно-правового забезпечення:** монографія/Волошин Ю. О., Папаяні С. В. О.: Фенікс, 2015. 231 с.
7. **Грін О. О. Словник міжнародно-правових термінів.** Ужгород: ПП Данило С. І., 2010. 500 с.
8. **Денисов В. Н. Злочини проти миру. Енциклопедія міжнародного права:** у 3 т. Київ: Академперіодика, 2017. Т. 2. С. 493–498.
9. **Дмитриченко І. В. Термінологічний словник міжнародного права.** Миколаїв: НУК, 2009. 48 с.
10. **Екоцид/Хомляк М. М. // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] /Редкол.: Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18808>.**
11. **Енциклопедичний словник з державного управління/**уклад.: Сурмін Ю. П., Бакуменко В. Д., Михненко А. М.

- та ін.; за ред. Ковбасюка Ю. В., Трощинського В. П., Сурміна Ю. П. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
12. **Енциклопедичний словник з державного управління**/уклад.: Сурмін Ю. П., Бакуменко В. Д., Михненко А. М. та ін.; за ред. Ковбасюка Ю. В., Трощинського В. П., Сурміна Ю. П. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
  13. **Енциклопедія історії України**: Т. 3: Е-Й / Редкол.: Смолій В. А. (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zbroyni_syly_OON.
  14. **Енциклопедія політичної думки** / За ред. Міллера Д. К.: Дух і Літера, 2000. 472 с.
  15. **Збірник основних джерел міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у міжнародному збройному конфлікті, спровокованому збройною агресією російської федерації: для юристів системи Міністерства оборони України**/уклад.: Заवоротько І., Короткий Т. Київ; Одеса: Фенікс, 2023. 556 с.
  16. **Барановська І. В.** // **Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]** /Редкол.: Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г.[та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL: <https://esu.com.ua/article-26176>.
  17. **Інтервенція/Денисов В. Н., Рогач О. І., Чугаєв О. А.**// **Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]** / Редкол.: Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. [та ін.]; НАН України, НТШ.К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12402>.
  18. **Коваль Д. О., Авраменко Р. А. Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинів, скоєних в контексті збройного конфлікту на Донбасі.** Київ: ГО Truth Hounds; Одеса: Фенікс, 2019. 36 с.
  19. **Крашеніннікова Т. В., Нагорна Ю. А., Подворчан А. З. Словник-довідник юридичної лексики (етимологічні нотатки).** Дніпро, 2018. Ч. 1. 94 с.

20. **Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста/** [Гнатовський М.М., Короткий Т.Р., Кориневич А.О., Лисик В.М., Поєдинок О.Р., Хендель Н.В.]; за ред. Короткого Т.Р. Київ-Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. 145 с.
21. **Міжнародне гуманітарне право: посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби України /**Короткий Т., Галай А., Єлігулашвілі М., Заворотько І., Пашковський М., Пузирний В., Хендель Н.: за заг. ред. віцепрезидента УАМП Короткого Т. Пенітенціарна академія України. УГСПЛ. Київ-Одеса: Фенікс, 2023. 236 с.
22. **МельцерНільс.Міжнароднегуманітарнеправо.Загальний курс/МКЧХ.** 398 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2021/05/31/ihl-comprehensiveintro>.
23. **Політологічний енциклопедичний словник/**уклад.: Герасіна Л. М, Погрібна В. Л, Поліщук І. О. та ін.; за ред. Требіна М. П. Х.: Право, 2015.
24. **Політологія: навчальний посібник/**Перегуда Є. В, Панібудьласка В. Ф, Семко В. Л, Рижко Н. І, Місержи С. Д, Стеценко В. Л, Згурська В. Л, Третяк В. П. К.: КНУБА, 2011. 216 с.
25. **Політологія: курс лекцій: навч. посібник/**Дзюбка С., Панібудьласка В. Ф., Шемшученко Ю. С. та ін.; За заг. ред. Дзюбка І. С. К.: Вища школа, 1993. 252 с.
26. **Поляков С. І., Вєдькал В. А. Короткий тлумачний словник з міжнародного публічного права.** Д.: РВВ ДНУ, 2017. 36 с.
27. **Посібник зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду/**Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. Київ, 2019. 43 с.
28. **Право Європейського Союзу: Навчальний посібник/**За заг. ред. Петрова Р. А. 3-тє видання, змінене і доповнене. К.: Істина, 2010. 376 с.

29. **Право Європейського Союзу: Навчальний посібник**/За заг. ред. Петрова Р. А. 3-тє видання, змінєне і доповненє. К.: Істина, 2010. 376 с.
30. **Правові основи діяльності Ради Європи: навч.-метод. посіб. для аспірантів спец. 081 «Право»** [Електронне видання] /укл. Сурілова О. О., за ред. Бєхруза Х. Н. ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одєса: Фєнікс, 2022. 52 с.
31. **Правові системи сучасності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.** /За ред. Шємшучєнка Ю. С. К.: Юридична думка, 2012. 490 с.
32. **Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посібник.** К.: КНТ, 2008. 280 с.
33. **Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посібник.** К.: КНТ, 2008. 280 с.
34. **Макінтош Сара. Посібник для груп потерпілих від масових злочинів.** URL: https://www.ushmm.org/m/pdfs/Ukrainian_Language_Pursuing_Justice_Handbook.pdf.
35. **Словник юридичних термінів і понять: навч. посібник**/Гончарєнко В. Г. та ін.; за ред. Гончарєнка В. Г. та Ромовської З. В. К.: Юстініан, 2013. 597 с.
36. **Словник юридичних термінів і понять: навч. посібник**/Гончарєнко В. Г. та ін.; за ред. Гончарєнка В. Г. та Ромовської З. В. К.: Юстініан, 2013. 597 с.
37. **Словничок юридичних термінів: навч. посіб./Уклад. Марчук В. П. К.: МАУП, 2003. 128 с.**
38. **Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина.** URL: https://justgroup.com.ua/wpcontent/uploads/2023/05/standartrozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf.
39. **Сучасний словник іншомовних слів: походження слів, розгорнуті пояснення, слова синоніми**/уклад. Нєчволод Л. І.; під заг. ред. Тучиної Н. В. Харків: Торсінг Плус, 2011. 768 с.
40. **Тєліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України: навч. посібник.** К.: Центр учбової літератури, 2009. 568 с.

41. **Тлумачний термінологічний словник з конституційного права** / за заг. ред. д. ю. н., проф. Наливайко Л. Р. К.: «Хай-Тек Пресс», 2016. 628 с.
42. **Шинкаренко Т. І. Дипломатичний протокол та етикет.** К., 2007. 296 с.
43. **Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Шемшученко Ю. С. (гол.) та ін. К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.**
44. **Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Шемшученко Ю. С. (гол.) та ін. К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2: Д-Й. 744 с.**
45. **Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Шемшученко Ю. С. (гол.) та ін. К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3: К-М. 792 с.**
46. **Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Шемшученко Ю. С. (гол.) та ін. К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 4: Н-П. 720 с.**
47. **Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Шемшученко Ю. С. (гол.) та ін. К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 5: П-С. 736 с.**
48. **Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Шемшученко Ю. С. (гол.) та ін. К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 6: Т-Я. 768 с.**
49. **Юридичний енциклопедичний словник: в 6 т./за заг. ред: Шемшученко Ю. С. К.: Юридична думка, 2012. 1020 с.**
50. **Юридичні терміни. Тлумачний словник**/Гончаренко В. Г., Андрушко П. П., Базова Т. П. та ін.; за ред. Гончаренка В.Г. . 2-ге вид., стереотипне. К.: Либідь, 2004. 320 с.

ДОКУМЕНТИ

1. **Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях**, 12 серпня 1949 р. (I Женевська конвенція 1949 р.).
2. **Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі**, 12 серпня 1949 р. (II Женевська конвенція 1949 р.).
3. **Конвенція про поводження з військовополоненими**, 12 серпня 1949 р. (III Женевська конвенція 1949 р.).
4. **Конвенція про захист цивільного населення під час війни**, 12 серпня 1949 р. (IV Женевська конвенція 1949 р.).
5. **Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I)**, 8 червня 1977 р.
6. **Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II)**, 8 червня 1977 р.
7. **Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III)**, 8 грудня 2005 р.
8. **Порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період**: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 721. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2022-p#Text>
9. **Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України**: Наказ, Інструкція, Інформація від 23.03.2017 № 164. Міноборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
10. **Про міжнародні договори України**: Закон України від 29 червня 2004 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

ДОКУМЕНТИ

11. **Про національну безпеку України:** Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
12. **Про правовий режим воєнного стану:** Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text)

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

1. **Волуйко Олексій Миколайович**, начальник кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності факультету забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України, полковник, кандидат юридичних наук, доцент.
2. **Полуніна Лілія Валентинівна**, доцент кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності факультету забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України, кандидат юридичних наук, доцент.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ВОЛУЙКО Олексій Миколайович
ПОЛУНІНА Лілія Валентинівна

**ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА**

Видано в авторській редакції

Дизайнер та верстальник: О.О. Подгорнов

Підписано до друку 20.01.2025
Формат 60×90 / 16. Ум. друк. арк. 10,27
Наклад 110 примірників. Зам. № 00113/ 2024

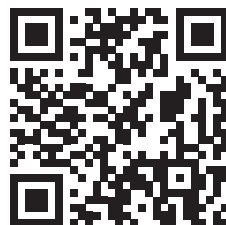
Виготовлювач: ТОВ "Компанія "Віваро"
Київ, вул. Терещенківська, 5.
Свідоцтво: серія ААВ № 360057 від 18.112011 року

Термін придатності необмежений

Термінологічний словник міжнародного гуманітарного права розрахований на якнайширше коло читачів, але насамперед на тих, хто має справу з питаннями дії та дотримання норм міжнародного гуманітарного права у своїй щоденній діяльності, спрямовану на захист цивільного населення від впливу збройного конфлікту, та тих, хто припинив брати участь у воєнних діях – військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, суддів, громадських об'єднань, науковців та студентів, а також практикуючих юристів.

Переглянути та завантажити
словник онлайн

Більше про міжнародне
гуманітарне право

Видано за сприяння
Українського Червоного Хреста